

Πανεπιστήμιο Κύπρου
University of Cyprus

Τμήμα Πολιτικών και
Κοινωνικών Επιστημών

Μεταπτυχιακή διατριβή

**ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΠΙΣΧΝΑΝΣΗ - ΚΟΜΜΑΤΙΚΗ
ΑΠΟΣΤΟΙΧΙΣΗ: ΤΟ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΟΥ
ΑΚΕΛ ΣΤΟ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ**

Δημήτρης Παλμύρης

Λευκωσία, Μάιος 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Μεταπτυχιακή διατριβή
Δημοκρατική απίσχναση - κομματική αποστοίχιση: Το ιδιαίτερο
φαινόμενο του ΑΚΕΛ στο μεταίχιμο

του
Δημήτρη Παλμύρη

Λευκωσία, Μάιος 2022

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Δημήτρης Παλμύρης, 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της μεταπτυχιακής διατριβής από το Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κύπρου δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον καθηγητή μου Σταύρο Τομπάζο για την υπομονή και τη βοήθειά του στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στο ΑΚΕΛ, την ΠΕΟ και την ΕΔΟΝ για τις πληροφορίες που μου παρείχαν με αμεσότητα. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη γυναίκα μου για ορισμένες χρήσιμες τεχνικές συμβουλές, αλλά και τη μητέρα μου που επέμενε πως δεν είναι αργά να καταπιαστώ με τον κλάδο των πολιτικών επιστημών που πάντοτε με ενδιέφερε.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη αυτή ασχολείται με τη σύγχρονη δημοκρατία υπό το φως της δημοκρατικής απίσχνασης αλλά και της κομματικής αποστοίχισης. Εξετάζοντας τα φαινόμενα αυτά, τόσο από τη σκοπιά της ιστορικής εξέλιξής τους όσο και υπό τους θεωρητικούς τύπους της δημοκρατίας αλλά και του πολιτικού κόμματος, η ανάλυσή μας αναζητά τις ρίζες των προβλημάτων στην ταυτότητα του πολιτικού υποκειμένου της δημοκρατίας και του κόμματος αλλά και του αντικειμένου τους. Οι τύποι παρουσιάζονται ως ενδείξεις συγκεκριμένων τάσεων που αφορούν το υποκείμενο και το αντικείμενο της δημοκρατίας και του κόμματος, σε μια ιστορική πορεία όπου υποκείμενο και αντικείμενο αναπτύσσονται και εξαπλώνονται, αλλά και στη συνέχεια συρρικνώνονται παρά τη διατήρηση των ίδιων των μορφών δημοκρατίας/κόμματος. Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά, η μελέτη εξετάζει την ιδιαίτερη περίπτωση του ΑΚΕΛ, ενός κόμματος που διατηρεί σε μεγάλο βαθμό μορφές οργάνωσης που αντλεί από το παρελθόν του ως μαζικό και συγκρουσιακό κόμμα και τις επανατοποθετεί σε ένα σύστημα κομματικού καρτέλ, στο οποίο παίζει σημαίνοντα ρόλο. Καθώς οι σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές που επηρέασαν τη δημοκρατία και τα κόμματα σε άλλες φιλελεύθερες δημοκρατίες επηρεάζουν την Κύπρο με χρονοκαθυστέρηση, η κρίση στο ΑΚΕΛ τη δεκαετία του 2010 φέρνει σε σύγκρουση τη μορφή οργάνωσής του με το περιεχόμενο δράσης του. Έτσι η ισορροπία μεταξύ των τάσεων καρτελοποίησης του ΑΚΕΛ και των παραδοσιακών του αφηγημάτων και δομών φαίνεται να βρίσκεται πλέον υπό αμφισβήτηση.

Λέξεις κλειδιά: Δημοκρατική απίσχναση, Κομματική αποστοίχιση, Κόμμα καρτέλ, ΑΚΕΛ

ABSTRACT

This study addresses the issues of contemporary democracies under the light of the democratic decline and party dealignment. Studying these phenomena from the point of view of their historical development and also by the theoretical types of democracy and political party, our analysis seeks to find the roots of the problems in the identification of the political subject of democracy and the party but also their object. Party and democracy types work as indications of specific tendencies regarding the subject and object of democracy, in a historical process where subject and object develop and expand but then gradually shrink and decline despite the conservation of the same forms of democracy/ party. Taking all this into account, this study examines the particular case of AKEL: a party that managed to basically maintain forms of organization that it developed from its past as a mass party and as a confrontational actor, and reinstall them into a cartel-party system in which AKEL plays a significant role.

As the significant socio-economic changes that affected democracy and parties in other liberal democracies affect Cyprus with a time-lag, the crisis of AKEL during the 2010s brings forward an internal conflict between the form of its organization and the context of its activity. Therefore, the balance between the cartel tendencies of AKEL and its traditional narratives and structures seems to be in question.

Keywords: Democracy in decline, party dealignment, AKEL, Cartel-party

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	v
ABSTRACT.....	vi
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	vii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	x
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	xi
1 Δημοκρατία, Κόμματα και ΑΚΕΛ	1
1.1 Η προβληματική του όρου «Δημοκρατία»	1
1.1.1 Τύποι δημοκρατίας	7
1.1.1.1 Αντιπροσωπευτική δημοκρατία	8
1.1.1.2 Συμμετοχική δημοκρατία	10
1.1.1.3 Διαβουλευτική Δημοκρατία	13
1.1.2 Η Μαρξιστική προσέγγιση	15
1.1.3 Η δημοκρατία σε κίνηση	21
1.2 Το πολιτικό κόμμα	23
1.2.1 Τύποι πολιτικών κομμάτων	28
1.2.1.1 Το μαζικό κόμμα	28
1.2.1.2 Το πολυσυλλεκτικό κόμμα	30
1.2.1.3 Το κόμμα καρτέλ.....	31
1.2.2 Ζητήματα εσωκομματικής δημοκρατία στα σύγχρονα κόμματα	34
1.2.3 Εργατικά κόμματα και κινηματικές ρίζες.....	35
1.3 Η ιδιαιτερότητα του ΑΚΕΛ	40
1.3.1 Εξωτερικοί παράγοντες εκλογικής απήχησης ΑΚΕΛ	41
1.3.1.1 Ταξική διαστρωμάτωση	41

1.3.1.2	Ανοίγματα στις μεσαίες τάξεις.....	42
1.3.1.3	Κατάληψη του χώρου της «Αριστεράς»	42
1.3.1.4	Κυπριακό: Η ιδιαίτερη διαιρετική τομή	43
1.3.2	Εσωτερικοί παράγοντες εκλογικής διατήρησης ΑΚΕΛ	43
1.3.2.1	Ιδεολογική αναπροσαρμογή	43
1.3.2.2	Οργανωτικές αλλαγές.....	45
1.3.2.3	Ο λενινιστικός συγκεντρωτισμός ως παράγοντας συνοχής.....	46
1.3.3	Εκλογικές αποτυχίες και εσωτερική αναζήτηση	47
2	Επιλογή θεωρητικού πλαισίου εξέτασης του ΑΚΕΛ	47
2.1	Η επιλογή του ΑΚΕΛ.....	48
2.2	Αρχειακή έρευνα.....	49
3	Ανάλυση	50
3.1	Διαιρετικές τομές και κινηματική ταυτότητα	50
3.1.1	Η ταξική διαιρετική τομή: Σύγκρουση και σχέση κόμματος κινήματος ..	50
3.1.2	Αποκρυστάλλωση της ταξικής διαιρετικής τομής και χαλάρωση ταυτίσεων.....	53
3.1.3	Κυπριακό και κομματική ταύτιση	55
3.1.4	Κυπριακό: Χαλάρωση της ταύτισης.....	57
3.2	Ιδεολογική χαλάρωση	59
3.3	ΑΚΕΛ και κράτος	61
3.3.1	Συνεδριακές αποφάσεις	61
3.3.2	Κρατική χρηματοδότηση	65
3.4	Κομματική αποστοίχιση και λήψη μέτρων	66
3.4.1	Αριθμητικές τάσεις: ΑΚΕΛ.....	66
3.4.2	Αριθμητικές τάσεις: ΕΔΟΝ - ΠΕΟ.....	69
3.5	Μέτρα κατά της αποστοίχισης	72

4	Σχολιασμός Αποτελεσμάτων	74
5	Συμπεράσματα	79
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	81

Δημήτρης Παλμύρης

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1 Αριθμός Μελών ΑΚΕΛ 1982-2021	67
Πίνακας 2 Αριθμός Μελών ΠΕΟ και ΕΔΟΝ 2002-2021	70

Δημιήτρης Παλμύρης

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

CIA:	Central Intelligence Agency
SPD:	Sozialdemokratische Partei Deutschlands – Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας
ΑΚΕΛ:	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού
ΓΓ:	Γενικός Γραμματέας
ΔΝΤ:	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΕΔΕΚ:	Ενιαία Δημοκρατική ένωση Κέντρου
ΕΕ:	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΣΔ:	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ.:	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΔ:	Κομμουνιστική Διεθνής
ΚΕ:	Κεντρική Επιτροπή
ΚΚ:	Κομμουνιστικό Κόμμα
ΚΟΒ:	Κομματική Ομάδα Βάσης
ΚΟΓ:	Κεντρικό Οργανωτικό Γραφείο
ΜΚΟ:	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΠΓ:	Πολιτικό Γραφείο
ΡΣΔΕΚ:	Ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα
ΣΔ:	Σοσιαλδημοκρατία / Σοσιαλδημοκρατικό

1 Δημοκρατία, Κόμματα και ΑΚΕΛ

Τα ζητήματα δημοκρατίας απασχολούν έντονα τον κλάδο των πολιτικών επιστημών, ιδιαίτερα καθώς οι φιλελεύθερες δημοκρατίες (και κοινωνίες) βρίσκονται σε χρόνια κρίση. Ωστόσο ο βαθμός στον οποίο κάποιος μπορεί να ισχυριστεί πως υπάρχει κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας εξαρτάται από το πώς οριοθετεί το περιεχόμενο της δημοκρατίας, αλλά και το πολιτικό υποκείμενο που αφορά το δημοκρατικό φαινόμενο.

Στην ανασκόπηση των πιο κάτω φαινομένων θα επιδιώξουμε να συγκεκριμενοποιήσουμε τόσο τους λόγους της δημοκρατικής κρίσης, όσο και το περιεχόμενο αυτής. Η αναζήτηση και σύγκριση συγκεκριμένων θεωρητικών πλαισίων στοχεύει στην συγκρότηση μιας συγκεκριμένης οπτικής μέσα από την οποία μπορούμε να κατανοήσουμε τα ζητήματα της δημοκρατίας στην ιστορική τους εξέλιξη.

Παράλληλα και καθώς το κομματικό φαινόμενο αποτέλεσε σημαντικό φορέα επέκτασης της δημοκρατίας, μας απασχολεί πώς αυτό επηρεάζει και επηρεάζεται από τη δημοκρατική κρίση. Η εξέταση της εξέλιξης του κομματικού φαινομένου μέσα από θεωρητικούς τύπους θα μας δώσει τα θεωρητικά εφόδια να εξετάσουμε την ιδιαίτερη περίπτωση του ΑΚΕΛ, ενός κόμματος που επιδιώκει να συνδυάσει τις οργανωτικές και πολιτικές παραδόσεις του με την ιστορική εξέλιξή του και τη ανάπτυξή του ως κόμματος εξουσίας.

1.1 Η προβληματική του όρου «Δημοκρατία»

Το ζήτημα της υποχώρησης της δημοκρατίας απασχολεί τόσο την ακαδημαϊκή κοινότητα (Σ. Ι. Σεφεριάδης, 2014), όσο και τον ευρύτερο δημόσιο διάλογο, ιδιαίτερα μετά την κρίση του 2008 και την ανάδειξη λαϊκιστικών κυβερνήσεων τη δεκαετία του 2010, όπως π.χ. στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (ΗΠΑ), τη Βραζιλία αλλά και σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Είναι ενδεικτικό πως άνθρωποι όπως ο Francis Fukuyama πέρασαν από τον οπτιμισμό της δεκαετίας του 1990 για το μέλλον της δυτικής δημοκρατίας, στην παραδοχή της φτωχής απόδοσης των δημοκρατιών αυτών μια εικοσαετία αργότερα (Fukuyama, 2015). Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Diamond (2015), δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί αυτή η υποχώρηση ή κρίση της

δημοκρατίας, καθώς υπάρχουν έντονες διαφωνίες τόσο στον ορισμό της δημοκρατίας όσο και το ποια στοιχεία θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για τη μέτρηση της ποιότητά της.

Τα προβλήματα αυτά φανερώνονται έντονα, όταν ακαδημαϊκοί όπως οι Levitsky and Way (2015), που διαφωνούν για το αν υπάρχει τέτοια κρίση στη δημοκρατία, καταφεύγουν για την επιχειρηματολογία τους στις μετρήσεις του Polity V (Marshall and Gurr, 2020), το οποίο κατατάσσει τις ΗΠΑ του 1850, δηλαδή τον καιρό της νόμιμης χρήσης σκλάβων, ως δημοκρατία με βαθμολογία 10/10 (Center for Systemic Peace (CSP), n.d.). Ανάλογες βαθμολογίες παίρνουν οι ΗΠΑ για την εποχή των ρατσιστικών νόμων “Jim Crow” (1890-1965) και πριν από το καθολικό δικαίωμα ψήφου, ενώ τα κράτη που βρίσκονταν υπό αποικιοκρατία δεν έχουν βαθμολογία για την περίοδο πριν από την ανεξαρτησία τους (Johnson, 2016). Παράλληλα αξίζει να σημειωθεί πως σύμφωνα με την ιστοσελίδα του ίδιου του Center for Systemic Peace, το Polity χρηματοδοτείτο μέχρι και το 2020 από το Political Instability Task Force (PITF) (Center for Systemic Peace (CSP), n.d.). Το PITF με τη σειρά του ιδρύθηκε και χρηματοδοτείτο από τη CIA (Center, 2004; Marshall, 2006).

Οι δυσκολίες αυτές, όμως, δεν εμπόδισαν τον όρο «δημοκρατία» να κυριαρχήσει στη συλλογική ιστορική συνείδηση ως σύγχρονο πολιτικό και κοινωνικό αγαθό ή/και καθολικό ζητούμενο. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε και χρησιμοποιείται ως τέτοιο ζητούμενο από κοινωνικούς δρώντες με αντιλήψεις που διατρέχουν σχεδόν ολόκληρο το πολιτικό φάσμα της νεοτερικότητας. Είναι χαρακτηριστικό πως κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, την έννοια της δημοκρατίας επικαλούνταν, με τις δικές τους ιδιαίτερες προσθήκες και εμφάσεις στην ατομική ή τη συλλογική ελευθερία, τόσο οι υποστηρικτές του φιλελεύθερου πολιτικού μοντέλου όσο και του σοσιαλιστικού (Hobsbawm, 1992), των μοντέλων που κυριάρχησαν στην πολιτική σκέψη της εποχής. Τα δύο αντίπαλα ιδεολογικά στρατόπεδα συνέβαλαν – τουλάχιστον μέσω αυτής της επίκλησης στη δημοκρατία – ακριβώς στην κυριαρχία του όρου «δημοκρατία» ως καθολικό ζητούμενο. Το τι σήμαινε δημοκρατία για τις αντίπαλες ιδεολογίες παρέμενε ένα ανοιχτό πεδίο σύγκρουσης και διαμάχης μεταξύ τους, ενώ οι ΗΠΑ και ΕΣΣΔ επιδίωκαν να ντροπιάσουν η μία την άλλη εκμεταλλευόμενες τις ανακολουθίες της πρακτικής τους έναντι των δημοκρατικών διακηρύξεών τους (συμμαχίες με δικτατορίες, στρατιωτικές επεμβάσεις, ρατσιστικοί νόμοι, λιντσαρίσματα, γκούλαγκ κ.α.).

Το τέλος του «Ψυχρού Πολέμου» έδειξε να έχει νικητή. Η έννοια της δημοκρατίας συνδέθηκε ακόμη περισσότερο με την έννοια της φιλελεύθερης δημοκρατίας (Hobsbawm, 1992) ή, όρος που έχει τη σημασία του στη μελέτη αυτή, της αστικής δημοκρατίας. Οι εναλλακτικές ερμηνείες της δημοκρατίας, όπως αυτές που έφερε μαζί της η Νέα Αριστερά και ο ευρωκομμουνισμός, που για μεγάλο διάστημα είχαν εγκλωβιστεί στον ψυχροπολεμικό δίπολο και τους καταναγκασμούς του, δεν άνθησαν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και τον απεγκλωβισμό τους από αυτούς τους καταναγκασμούς.

Το ευρωκομμουνιστικό ρεύμα, το οποίο στην ουσία αναγνώρισε την αστική δημοκρατία ως το μέσο για την επίτευξη του σοσιαλισμού (Weber, 1978; Σασούν, 2001), απορροφήθηκε από αυτή με τη διάλυση του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος (ΚΚ) και την ουσιαστική αδρανοποίηση του Γαλλικού ΚΚ και του Ισπανικού ΚΚ.

Αντίστοιχα, η συμμετοχική δημοκρατία της Νέας Αριστεράς, η οποία είχε εξαιρετικά ενδιαφέρουσες ιδέες, δοκιμάστηκε σε αρκετά μεγάλη κλίμακα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα σε χώρες της Λατινικής Αμερικής με προοδευτικές κυβερνήσεις: Βενεζουέλα, Βολιβία, Εκουαδόρ, Βραζιλία (Costa, 2016). Μάλιστα οι νέες κυβερνήσεις στις χώρες αυτές προχώρησαν σε σημαντικές δημοκρατικές προσπάθειες, όπως στη Βενεζουέλα όπου εισήχθη η αρχή της ανακλητικότητας, λαϊκές επιτροπές κ.α. (Καλτσώνης, 2009). Οι δυσκολίες που συνάντησαν αυτές οι κυβερνήσεις από την αντιπολίτευση στο εσωτερικό, τις εξωτερικές πιέσεις και επεμβάσεις, αλλά και την ανάδυση καινούριων ελίτ στο εσωτερικό των ίδιων τους των κομμάτων δημιούργησαν πισωγυρίσματα σε αυτές τις προσπάθειες: Σε Βενεζουέλα, Βολιβία, Εκουαδόρ και Νικαράγουα τα ίδια συντάγματα που έφεραν τη δημοκρατική σφραγίδα αυτών των κυβερνήσεων, τέθηκαν από τις ίδιες υπό αμφισβήτηση, όταν για παράδειγμα έγιναν προσπάθειες αλλαγής του ορίου θητειών για την Προεδρία της χώρας.

Παράλληλα, τα δημοκρατικά αυτά πειράματα δέχονταν συνεχή κριτική από τα «ορθόδοξα» κομμουνιστικά κόμματα για το γεγονός πως οι πολιτικές τους, ακόμη και αυτές της δημοκρατικής συμμετοχής, «θυμίζουν κοινωνία των πολιτών» (Παπασταύρος, 2009). Ακόμη και οι πολιτικές άμβλυνσης της φτώχειας αυτών των κυβερνήσεων δέχονται κριτική πως αποτελούν αστική (σοσιαλδημοκρατική) διαχείριση που έχει δοκιμαστεί και σε άλλες χώρες στο παρελθόν, ενώ την ίδια ώρα δεν

αμφισβητούν το αστικό κράτος, αλλά διέπονται από την πίστη πως η κατάληψη της κυβέρνησης θα ανοίξει το δρόμο προς τον σοσιαλισμό (Καμπρέρα, 2010).

Πράγματι, ακόμη και αν θεωρήσουμε πως αυτή η κριτική είναι ιδιαίτερα σκληρή μπροστά στις οικονομικές και διεθνείς πιέσεις, τις οποίες θα έπρεπε να υπερβούν τα πειράματα αυτά στη Λατινική Αμερική, πρέπει να παραδεχθούμε πως οι ιδέες τους, όσο και αυτές του ευρωκομμουνισμού, δηλαδή η χρήση του αστικού κράτους και εμβάθυνση των δημοκρατικών θεσμών του για την προώθηση του σοσιαλισμού, δεν είναι πρωτότυπες. Ήδη ο Έντουαρντ Μπέρνσταϊν άνοιξε θεωρητικά αυτό τον δρόμο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Λούξεμπουργκ, 2016) και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία τον ακολούθησε πρακτικά στον 20^ο αιώνα (Σασούν, 2001). Ακόμη και οι ιδέες της εκδημοκρατικοποίησης του χώρου εργασίας συνυπήρξαν για αρκετό διάστημα με την πορεία αποδοχής της αστικής δημοκρατίας από μέρος των σοσιαλδημοκρατικών (ΣΔ) κομμάτων (Σασούν, 2001).

Η εμβληματική για την αμερικανική Νέα Αριστερά διακήρυξη του Port Huron το 1962 από την οργάνωση Students for a Democratic Society, παρά τη ριζοσπαστική ρητορική της και την ιδεαλιστική προσέγγιση της συμμετοχικής δημοκρατίας, τύγχανε σοσιαλδημοκρατικής ερμηνείας από μερίδα των μελών της, όπως αναφέρει ο μετέπειτα Εθνικός Γραμματέας της οργάνωσης Gregory Nevala Calvert (Roussopolous, 2007).

Εάν εξετάσουμε τις προτάσεις της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας, το σκανδιναβικό σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο θεωρείται το πιο επιτυχημένο και πράγματι προσέφερε πολλά σε ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας και εργασιακών δικαιωμάτων (Σασούν, 2001). Αυτό σίγουρα αποτελεί δημοκρατική εμβάθυνση πέρα από τον φιλελευθερισμό, στον βαθμό που η δημοκρατία ταυτίζεται και με την κοινωνική αυτονομία. Γενικότερα, όπως αναφέρει και ο Τομπάζος (2008) το «κοινωνικό κράτος αποτελεί προϋπόθεση της αντιπροσωπευτικής (του συνόλου του πληθυσμού) δημοκρατίας». Ωστόσο, η σοσιαλδημοκρατία, αν και έθεσε αυτή την προϋπόθεση, δε σημαίνει απαραίτητα ότι προχώρησε και στη ριζοσπαστική εναλλακτική μορφή δημοκρατικής οργάνωσης της κοινωνίας μέσα από αυτό το μοντέλο. Ακόμη περισσότερο, το μοντέλο αυτό αρχίζει να υποχωρεί και στην ιδία του τη γενέτειρα από τη δεκαετία του 1980 (Hobsbawm, 2010).

Αυτό που προκύπτει ιστορικά είναι πως η αναμφισβήτητη κυριαρχία της κοινωνικής οργάνωσης του καπιταλισμού και της ελευθερίας της αγοράς είναι συνδεδεμένη με το κυρίαρχο μοντέλο δημοκρατίας: Υπάρχει ταύτιση του φιλελευθέρου μοντέλου

δημοκρατίας με τον καπιταλισμό (Σ. Ι. Σεφεριάδης, 2014). Αυτή η παρατήρηση έχει ιδιαίτερη σημασία στον βαθμό που μπορούμε να πούμε πως οι εναλλακτικές μορφές δημοκρατίας, που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια σοσιαλδημοκρατικών προτάσεων, απορροφήθηκαν από το φιλελεύθερο μοντέλο δημοκρατίας όπως ακριβώς και η σοσιαλδημοκρατική προσπάθεια διαχείρισης (αλλά μη αμφισβήτησης) του καπιταλιστικού συστήματος της αγοράς απέτυχε φέρνοντας σήμερα το αντίθετο: τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα να ακολουθούν νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές, να ακολουθούν δηλαδή τις επιταγές της αγοράς, να τυγχάνουν διαχείρισης από αυτή.

Σε κάθε περίπτωση, η δημοκρατία έχει ταυτιστεί με την ατομική ελευθερία (αυτονομία), ενώ η πολιτική και κοινωνική ελευθερία διασφαλίζονται από δικαιώματα ελλείπει πολιτικής και κοινωνικής αυτονομίας (Κοντογιώργης, 2007). Όμως πέρα από τον εκτοπισμό της δημοκρατίας στη στενή σφαίρα της ατομικής ελευθερίας του πολίτη, ακόμη και αυτή η ιδιότητα του πολίτη με δημοκρατικά δικαιώματα δεν αφορούσε πάντοτε όλους τους υπηκόους ή κατοίκους ενός κράτους. Η ιστορία του ταξικού και φυλετικού περιορισμού της δημοκρατίας είναι μεγάλη (Κάνφορα, 2009) και η επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων ήταν μια ιστορία αγώνων και σταδιακών κατακτήσεων (Σεφεριάδης, 2008). Ιστορικά η επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων ήρθε σε σύγκρουση με τον φιλελευθερισμό (Αρνου, 2015) και σήμερα η επιστροφή στην ατομική ελευθερία και την ιδιωτική σφαίρα ως το απαράβατο δημοκρατικό όριο (σε βάρος της κοινωνικής και συλλογικής ελευθερίας) αποτελεί την ιστορική νίκη του δεύτερου. Η έννοια του πολίτη επεκτάθηκε μετά από αγώνες για να περιλαμβάνει περισσότερες κοινωνικές ομάδες, αλλά η δημοκρατική συμμετοχή μειώνεται όπως δείχνει η αποστασιοποίηση των ψηφοφόρων και η αύξηση της αποχής (Τομπάζος, 2008). Οι πολίτες αποσύρονται στην ιδιωτική σφαίρα. Τα συλλογικά υποκείμενα της πολιτικής, π.χ. τα κόμματα σημειώνουν τη αποστράτευση μελών και υποστηρικτών τους.

Παρόλα αυτά, η φιλελεύθερη δημοκρατία σήμερα μπορεί να επικαλείται τη νίκη της έναντι των άλλων πολιτικών αντιλήψεων περί δημοκρατίας. Και το κάνει αυτό ακόμα και αν εισπράττει τα κέρδη για δημοκρατικές κατακτήσεις, στις οποίες πρωτοστάτησαν οι υποστηρικτές άλλων πολιτικών αντιλήψεων περί δημοκρατίας. Βέβαια, με τον ίδιο τρόπο, όταν γίνεται λόγος για κρίση της δημοκρατίας ή της νομιμοποίησης των

δημοκρατικών θεσμών, θα πρέπει να γίνεται λόγος για κρίση της φιλελεύθερης δημοκρατίας και των δικών της θεσμών.

Ορισμένες προσπάθειες εντός του φιλελεύθερου μοντέλου για συμμετοχή της «κοινωνίας των πολιτών» στην επεξεργασία και προώθηση πολιτικών δεν φαίνεται να ανατρέπουν το ρεύμα της δημοκρατικής απίσχνασης. Αντίθετα, όπως δείχνει ο Τομπάζος (2008), στην περίπτωση της ΕΕ, αυτές οι προσπάθειες θεσμοθετούν την άμεση επικοινωνία και τον συντονισμό των ευρωπαϊκών θεσμών με «ομάδες πίεσης» της εργοδοσίας και του πολυεθνικού κεφαλαίου που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών της ΕΕ. Αλλά ακόμη και η συμμετοχή διαφόρων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ) σε παρόμοιες διαδικασίες αποτελεί ζήτημα που προκαλεί αμφιβολίες, καθώς και η δική τους εσωτερική δημοκρατική δομή, διαφάνεια και λογοδοσία τίθενται υπό εξέταση. (Bendell, 2006; Suleiman, 2013).

Αν λοιπόν οι θεσμοί της φιλελεύθερης δημοκρατίας αδυνατούν να ανταποκριθούν στις σύγχρονες κρίσεις (περιβαλλοντικές, οικονομικές, μεταναστευτικές) και την παγκοσμιοποίηση και αν παράλληλα η αφηρημένη έννοια δημοκρατία εξακολουθεί να παραμένει το ιδεατό ζητούμενο, τότε αυτή η αδυναμία θα πρέπει να εξεταστεί στη βάση του φιλελεύθερου μοντέλου και όχι του δημοκρατικού.

Σε αυτή τη βάση, λοιπόν, τίθεται το ερώτημα: Τι σημαίνει δημοκρατία χωρίς ή πέρα από τον φιλελευθερισμό και πώς μπορεί αυτή η δημοκρατία να υλοποιηθεί στην πράξη; Έχοντας υπόψη τα προβλήματα που ανακύπτουν με τις εναλλακτικές αντιλήψεις της δημοκρατίας που παρήκμασαν μπροστά στην ηγεμονία του φιλελεύθερου μοντέλου, υπάρχει τελικά χώρος και πεδίο στην επιστροφή σε αυτές τις μορφές δημοκρατίας; Και αν η ταύτιση του φιλελεύθερου μοντέλου δημοκρατίας με τον καπιταλισμό δημιουργεί δομικά και κοινωνικοοικονομικά εμπόδια στην εφαρμογή πειραμάτων διαβουλευτικής ή συμμετοχικής δημοκρατίας σε πολιτειακό επίπεδο, ενδέχεται να βρεθούμε μπροστά στην παγίδα να εξετάζουμε τέτοια πειράματα σε ένα ιδεατό ακαδημαϊκό πλαίσιο όπως κάνει ο Held (2007) όταν βλέπει θετικά αυτές τις μορφές δημοκρατίας χωρίς ωστόσο να μπορεί να προτείνει υπέρβαση αυτών των περιορισμών;

Εάν εξετάσουμε τη δημοκρατία στην κρατική της λειτουργία, θα βρεθούμε αναπόφευκτα μπροστά σε τεράστιους περιορισμούς που σχετίζονται με τη λειτουργία του κράτους στα πλαίσια μιας παγκοσμιοποιημένης καπιταλιστικής οικονομίας. Σύμφωνα με την κλασική μαρξιστική ανάλυση η οικονομική βάση επιβάλλεται στο

κρατικό εποικοδόμημα συρρικνώνοντας το πεδίο εξουσίας των δημοκρατικών θεσμών αλλά και την άμεση συμμετοχή των μαζών, οι οποίες μπορούν μόνο να επιλέγουν (και έτσι να νομιμοποιούν) το πολιτικό προσωπικό του καπιταλιστικού κράτους που αναπαράγει τους εκμεταλλευτικούς μηχανισμούς (Λένιν, 2016). Επομένως, δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε μια εναλλακτική δημοκρατική προοπτική, η οποία ταυτόχρονα να αρνείται την επέμβασή της στο φιλελεύθερο μοντέλο της αγοράς.

Σε κάθε περίπτωση, μέχρι σήμερα οι κύριοι φορείς (και μάλιστα συνήθως μαζικοί) εναλλακτικών προτάσεων δημοκρατίας ήταν τα πολιτικά κόμματα. Σε ποιο βαθμό τα πολιτικά κόμματα υπόκεινται στους καταναγκασμούς της αστικής δημοκρατίας και της αγοράς και σε ποιο βαθμό υπάρχει η δυνατότητα σε αυτά να προτείνουν, αλλά και να ακολουθήσουν άλλα μοντέλα δημοκρατικής οργάνωσης είναι κάτι που απασχολεί την έρευνα αυτή, ειδικότερα μπροστά στο φαινόμενο της κομματικής αποστοίχισης που συνδυάζεται με τη δημοκρατική απίσχναση στα πλαίσια του φιλελεύθερου μοντέλου.

1.1.1 Τύποι δημοκρατίας

Όπως είδαμε πιο πάνω, η δημοκρατία έχει περιορισμούς που τις επιβάλλονται από κοινωνικο-οικονομικούς και ιστορικούς παράγοντες. Ακόμα και ο ορισμός του περιεχομένου της δημοκρατίας εξαρτάται από τις αντιλήψεις γύρω από αυτούς τους παράγοντες, όπως π.χ. εάν και σε ποιο βαθμό το πεδίο άσκησης εξουσίας της δημοκρατίας περιλαμβάνει την οικονομία. Επομένως, οι τύποι της δημοκρατίας δεν μπορούν να μελετηθούν ανεξάρτητα από αυτούς τους περιορισμούς και τις αντιλήψεις. Αυτό, όμως, δε σημαίνει πως οι διάφοροι τύποι δημοκρατίας που αναπτύχθηκαν, είτε θεωρητικά είτε ιστορικά, δεν αποτελούν απόπειρες απάντησης σε αυτούς τους παράγοντες ή στο γενικότερο προβληματισμό γύρω από τη δημοκρατική θεωρία. Έτσι και η μορφή, οι τύποι, που παίρνει η δημοκρατία έχουν αξία ως προσπάθειες ορισμού του περιεχομένου της.

Στην προσπάθειά μας να μελετήσουμε τις εναλλακτικές προτάσεις που τίθενται για τη μορφή δημοκρατίας, θα επικεντρωθούμε, κυρίως, στα χαρακτηριστικά τους, τα οποία μπορούν να ενσωματωθούν στην κομματική θεωρία.

1.1.1.1 Αντιπροσωπευτική δημοκρατία

Στην κλασσική της σύλληψη η αντιπροσωπευτική δημοκρατία που κυριαρχεί μέχρι σήμερα, αποτελεί σύστημα πολιτικής εκπροσώπησης των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, που σχηματίζονται εντός της κοινωνίας μέσα από την εκλογή μικρού αριθμού πολιτών, οι οποίοι ενεργούν ως πληρεξούσιοι των εκλογέων. Η αντιπροσώπευση έρχεται πολλές φορές ως απάντηση στην κλασσική αθηναϊκή δημοκρατία με την άμεση συμμετοχή των πολιτών. Οι υποστηρικτές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αναφέρει ο Κοντογιώργης (2007), χρησιμοποιούν, ανάμεσα σε άλλα, το επιχείρημα πως η άμεση δημοκρατία είναι ανέφικτη για λόγους που σχετίζονται με το μέγεθος του έθνους- κράτους.

Σύμφωνα με τον Held (2007), οι κλασσικοί φιλελεύθεροι στοχαστές, που έθεσαν τα θεμέλια της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, πάντοτε είχαν υπόψη τους τα ζητήματα της ιδιοκτησίας και των συγκρούσεων, που αυτά προκαλούσαν ανάμεσα στους κατέχοντες και μη κατέχοντες ιδιοκτησία, όταν διαμόρφωναν τις θέσεις τους για το πολιτειακό σύστημα που διαμόρφωναν, σε αντίθεση με τους φιλελεύθερους στοχαστές του 21^{ου} αιώνα που δεν εστιάζουν στο ζήτημα ιδιοκτησίας ως το κύριο ζήτημα σύγκρουσης. Ο James Madison, για παράδειγμα, συνέλαβε το κράτος ως ανεύρεση τρόπων ρύθμισης των ποικίλων και αντικρουόμενων συμφερόντων. Ο έλεγχος της «βίας των μερίδων» (δηλαδή των συγκρουόμενων ομάδων) είναι ρόλος του κράτος που, ωστόσο, οργανώνεται μέσω αντιπροσώπευσης. Με τον τρόπο αυτό από τη μία δίνει φωνή στις μερίδες που πλέον οργανώνονται πολιτικά, ενώ την ίδια ώρα ο κίνδυνος η μερίδα να σχηματίσει πλειοψηφία («η τυραννία της πλειοψηφίας»), που πάντοτε προκαλούσε φόβους στην φιλελεύθερη σκέψη), μπορούσε να περιοριστεί μέσω συνταγματικών ρυθμίσεων.

Για τον John Stuart Mill ο λαός «ασκεί την υπέρτατη εξουσία ελέγχου μέσω περιοδικά εκλεγμένων βουλευτών» (Held, 2007). Αυτό το αντιπαραθέτει στον κίνδυνο μιας κυβέρνησης από όλους τους πολίτες, η οποία μπορεί να επισκιάσει τους σοφότερους και ικανότερους πολίτες. Για το λόγο αυτό, άλλωστε, υποστήριζε ένα σύστημα πολλαπλής ψήφου για περιορισμό των αδαών και ανίκανων πολιτών.

Στον 20^ο αιώνα, η έννοια της γραφειοκρατίας και της ανάδειξης εξειδικευμένων ηγεσιών ακόμη και στα πολιτικά κόμματα θα απασχολήσει τη θεωρία (Max Weber, Joseph Schumpeter, Robert Michels), με τον Schumpeter να υποστηρίζει μάλιστα τον

καταμερισμό εργασίας μεταξύ εκλογέων και των πολιτικών που εκλέγουν (Held, 2007). Οι θεωρητικοί αυτοί είτε βλέπουν θετικά είτε όχι τη γραφειοκρατικοποίηση της δημοκρατίας, στην ουσία παρατηρούν αρκετά νωρίς συγκεκριμένες τάσεις της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας: π.χ. η πολιτική να μετατρέπεται σε ανταγωνισμό εξειδικευμένων ελίτ και την απάθεια των μαζών.

Όμως, όπως είδαμε, αυτή η αντίληψη της εκλογής μιας εξειδικευμένης ή σοφής ελίτ, η οποία θα αντιπροσωπεύει τα διάφορα (και συγκρουόμενα) κοινωνικά συμφέροντα εντός όμως των βασικών συνταγματικών παραμέτρων και ελέγχων (συμπεριλαμβανομένου και του συνταγματικού «φυσικού δικαιώματος» της ιδιοκτησίας), υπήρχε εξ αρχής στις θεωρίες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Μάλιστα ενώ αρχικά εκφραζόταν η ανάγκη αντιπροσώπευσης από μια εκλεγμένη αλλά σοφή ελίτ σε αντιπαράβολη με την άγνοια και τα πάθη των λαϊκών μαζών, τον 20^ο αιώνα αναπτύσσεται η συζήτηση για τη γραφειοκρατικοποίηση στα πλαίσια της ένταξης των μαζών στον πολιτικό ανταγωνισμό, μέσα από τα μαζικά κόμματα. Άλλωστε η θεωρία του Michels για τον σιδηρούν νόμο της ολιγαρχίας, αναπτύχθηκε με αναφορά στο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD) ήδη το 1911. Επομένως, η αντιπροσωπευτική δημοκρατία φαίνεται να διασφαλίζει την επιβίωση του σύγχρονου κράτους ακόμη και μετά τη συμμετοχή των μαζών και της καθολικής ψήφου μέσω της νομιμοποιητικής διαδικασίας της εκλογής αντιπροσώπων, παρά να απειλείται από αυτή τη συμμετοχή.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί και η κριτική του Ρουσσώ στην αντιπροσώπευση, καθώς ο ίδιος θεωρούσε ιδανική την άμεση συμμετοχή των πολιτών στη διαμόρφωση νόμων:

«Ωστόσο, η κυριαρχία δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί και αυτό για τον ίδιο λόγο που δεν μπορεί να αλλοτριωθεί. Αποτελείται ουσιαστικά από τη γενική θέληση και η βούληση δεν μπορεί να εκπροσωπείται: Είναι είτε αυτή η ίδια είτε κάτι άλλο. Δεν υπάρχει κάτι ενδιάμεσο. Οι βουλευτές του λαού, επομένως, ούτε είναι ούτε μπορούν να υπάρξουν οι αντιπρόσωποι του. Δεν είναι παρά επίτροποι του και δεν μπορούν να αποφασίσουν τίποτα οριστικά. Κάθε νόμος τον οποίο δεν έχει επικυρώσει ο λαός προσωπικά είναι άκυρος, δεν είναι νόμος» (Rousseau, 1893).

Ταυτόχρονα, υποστηρίζει πως η αντιπροσώπευση είναι νεότερη ιδέα. Παρά το γεγονός πως αυτή η θέση φαίνεται ακραία μπροστά στη σημερινή πραγματικότητα μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, ωστόσο δείχνει ένα ριζοσπαστικό προβληματισμό γύρω από την αντιπροσώπευση ήδη στα αρχικά στάδια της φιλελεύθερης σκέψης.

Είναι πάντως αξιοσημείωτο πως σύμφωνα με τον Held (2007) ο Robert Dahl, ο οποίος υποστήριξε τα επιτεύγματα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στις ΗΠΑ και τη Βρετανία μέσα από την πλουραλιστική θεωρία τη δεκαετία του 1950 και 1960, θα αναγκαστεί το 1985 να ασκήσει κριτική στον σύγχρονο «εταιρικό καπιταλισμό» ο οποίος τείνει «να γεννά τόσο μεγάλες ανισότητες ως προς τους κοινωνικούς και οικονομικούς πόρους, ώστε να προκαλούνται σοβαρές παραβιάσεις της πολιτικής ισότητας και, επομένως, της δημοκρατικής διαδικασίας». Δηλαδή ο Dahl βλέπει να περιορίζεται η δυνατότητα των κυβερνήσεων να δρουν σύμφωνα με τις πιθανές επιθυμίες των ομάδων συμφερόντων της πλουραλιστικής θεωρίας. Τονίζουμε πως το πολιτειακό σύστημα δεν έχει αλλάξει ουσιαστικά τόσο στις ΗΠΑ όσο και στη Βρετανία κατά το διάστημα αυτό. Η δημοκρατία τυπικά παραμένει η ίδια. Ωστόσο οι ίδιοι τύποι δεν μπορούν αν προσδώσουν στη νέα εποχή τα ίδια «δημοκρατικά» αποτελέσματα που έβλεπε ο Dahl τη δεκαετία του 1950. Αυτά τα ζητήματα τύπου/μορφής και περιεχομένου θα τα εξετάσουμε και παρακάτω (Κεφ. 1.1.2).

Από την άλλη, η Άρνου (2015) υποστηρίζει πως οι σύγχρονες κριτικές στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, όπως αυτή εξελίχθηκε τον 20^ο αιώνα, κυρίως μέσω των κομμάτων, έρχονται ουσιαστικά να αποδυναμώσουν το δημοκρατικό πρόσημο της αντιπροσώπευσης και ενισχύσουν ένα τεχνοκρατικό, «ορθολογικό» πλαίσιο λήψης αποφάσεων, που είναι ακόμη πιο αποξενωμένο από τις μάζες από ότι οι διαδικασίες αντιπροσώπευσης.

1.1.1.2 Συμμετοχική δημοκρατία

Η έννοια της συμμετοχικής δημοκρατίας (participatory democracy), αποτέλεσε ένα από τα συνθήματα της Νέας Αριστεράς (με τη διακήρυξη του Port Huron, την οποία αναφέραμε στο Κεφ. 1.1 να αποτελεί εμβληματική πρόταση της έννοιας) (Polletta, 2016), ωστόσο με την πάροδο του χρόνου έλαβε πολλές και μάλιστα αντικρουόμενες ερμηνείες (Bherer et al., 2016).

Μάλιστα μία από τις θεωρητικούς της συμμετοχικής δημοκρατίας της δεκαετίας του 1960, η Pateman (2012), κάνει ιδιαίτερη αναφορά στο γεγονός πως η συμμετοχική δημοκρατία στα πλαίσια του κινήματος της Νέας Αριστεράς, αποτελούσε διεκδίκηση των λαϊκών κινημάτων των πλούσιων χωρών με στόχο την επέκταση της δημοκρατίας, ενώ σήμερα η έννοια χρησιμοποιείται από θεσμικές ελίτ στα πλαίσια διαδικασιών «διαβουλευτικής δημοκρατίας» μεταξύ αυτών και διαφόρων ΜΚΟ ή άλλων παραγόντων. Η Pateman ξεκαθαρίζει πως η συμμετοχική δημοκρατία και η διαβουλευτική δημοκρατία είναι δύο διαφορετικά πράγματα και ασκεί κριτική στη διαβουλευτική δημοκρατία για το γεγονός ότι αφήνει άθικτους τους υπάρχοντες θεσμούς. Ωστόσο, η σύγχυση των δύο μορφών είναι ενδεικτική των προβλημάτων διατύπωσης αλλά και της οικειοποίησης των τύπων από τη θεσμική πολιτική.

Σε γενικές γραμμές η Pateman προτείνει τη συμμετοχική δημοκρατία στους χώρους εργασίας, τη συμμετοχή των ατόμων στους χώρους λήψης αποφάσεων και στο ευρύτερο πολιτικό σύστημα με στόχο όπως λέει τη «δημοκρατικοποίηση της δημοκρατίας» και τέλος απαιτεί δομικές αλλαγές: τη «μεταρρύθμιση των αντιδημοκρατικών εξουσιαστικών δομών» (Pateman, 2012). Ως παράδειγμα συμμετοχικής δημοκρατίας προβάλλει τον συμμετοχικό προϋπολογισμό της πόλης του Porto Alegre στη Βραζιλία. Μια διαδικασία που ξεκινά από τη βάση με συζήτηση του προϋπολογισμού σε συνελεύσεις (τοπικές και θεματικές) και στις οποίες γίνεται εκλογή αντιπροσώπων για τα επόμενα δύο επίπεδα διαβούλευσης, τα οποία επίσης είναι ανοιχτά για το κοινό.

Ο C.B. Macpherson, τονίζει πως εάν τα κόμματα που βρίσκονται στο κοινοβούλιο ακολουθήσουν στο εσωτερικό τους τις αρχές της συμμετοχικής και άμεσης δημοκρατίας, σε συνδυασμό με την ύπαρξη αυτοδιαχειριζόμενων οργανώσεων στους χώρους εργασίας και στις τοπικές κοινότητες, η συμμετοχική δημοκρατία μπορεί να ξεπεράσει τα προβλήματα του μεγέθους του σύγχρονου κράτους σε σχέση με την άμεση δημοκρατία (Held, 2007).

Γενικότερα θεωρούν πως οι διαδικασίες αυτές θα αυξήσουν τις δυνατότητες των πολιτών να κρίνουν και επί πιο δύσκολων ζητημάτων (π.χ. εθνικών), ενώ ταυτόχρονα οι πολίτες αποκτώντας εμπειρία θα μπορούν να διαμορφώνουν εκ νέου τους θεσμούς της συμμετοχικής δημοκρατίας, οι οποίοι πρέπει να παραμένουν ρευστοί και ανοιχτοί για

τις αναγκαίες μεταβολές. Θα αποτελεί δηλαδή η ίδια η συμμετοχική δημοκρατία μια διαπαιδαγωγική διαδικασία.

Πέρα από το γεγονός πως στις θέσεις τους ασκήθηκε κριτική από τη Νέα Δεξιά (κυρίως για το ποια είναι τα όρια αυτής της εκτεταμένης δημοκρατίας σε σχέση με την ελευθερία του ατόμου) (Held, 2007), το περίβλημα της «συμμετοχής» έτυχε αξιοποίησης από θεσμούς της φιλελεύθερης δημοκρατίας και τους υποστηρικτές της διαβουλευτικής δημοκρατίας, που όπως είπαμε έδωσαν λόγο και ρόλο σε συγκεκριμένες κοινότητες συμφερόντων και ομάδες πολιτών στη διαμόρφωση πολιτικής σε συνεργασία με τους θεσμούς, γεγονός που σχολιάζει εμμέσως και η ίδια η Pateman (2012).

Έτσι βλέπουμε στην πράξη πως μια ριζοσπαστική δημοκρατική θεώρηση, η οποία ωστόσο δε θέτει ζητήματα ταξικών συμφερόντων, καταλήγει να χρησιμοποιηθεί ως συντηρητικός τύπος, καθώς η «συμμετοχή» και η «διαβούλευση» μπορούν να γίνουν με αυθαίρετη επιλογή ειδικών ομάδων συμφερόντων, όπως θα αναλύσουμε και στην περίπτωση της διαβουλευτικής δημοκρατίας.

Από την άλλη αρκετές από τις ιδέες που παραθέτουν οι υποστηρικτές της συμμετοχικής δημοκρατίας δεν είναι καινούριες. Αφού αποτελούν προσπάθεια συμφιλίωσης του φιλελευθερισμού με τον μαρξισμό (Held, 2007), δανείζονται σε αρκετά μεγάλο βαθμό από τη μαρξιστική θεωρία και εμπειρία αλλά και από τον αναρχισμό. Αρκεί μια ματιά στη βιβλιογραφία γύρω από τις αρχικές προσπάθειες των Σοβιέτ, όχι μόνο στη Ρωσία αλλά και στη δυτική Ευρώπη ή ακόμα και τα συνταγματικά πειράματα της ΕΣΣΔ (έστω αν παρέμειναν στους τύπους) ή τη χαλαρή ομοσπονδιακή δομή που πρότειναν οι αναρχικοί για να εντοπίσει τις ομοιότητες. Ακόμη και η εκδημοκρατικοποίηση του χώρου εργασίας αποτελεί σοσιαλδημοκρατική θέση των αρχών του περασμένου (Κεφ. 1.1).

Ωστόσο, όταν ο Gramsci (1975) μέσα από τις σελίδες της *L' Ordine Nuovo* το 1919, βλέπει και παροτρύνει τις εργοστασιακές επιτροπές στο Τορίνο και ευρύτερα στην Ιταλία να αναπτύσσονται σε πολιτικά σώματα, εκθειάζει την εργατική πρωτοβουλία, αλλά ταυτόχρονα αναγνωρίζει σε αυτές τον σπόρο μιας νέας κοινωνικής εξουσίας και όχι «εκδημοκρατισμό» του παρόντος συστήματος. Παρόμοιο θαυμασμό εξέφραζαν τόσο ο Λένιν όσο και η Λούξεμπουργκ στις πρωτοβουλίες της εργατικής τάξης για αυτό-οργάνωση, αλλά την ίδια ώρα συνέδεαν τις πρωτοβουλίες αυτές με τον στόχο της

εργατικής τάξης για εξουσία. «Πρέπει οι μάζες ασκώντας εξουσία να μάθουν να ασκούν εξουσία» όπως τόνιζε η Λούξεμπουργκ για τα Σοβιέτ της Γερμανικής επανάστασης (Ruge, 2012), τονίζοντας έτσι τη διαπαιδαγωγική διαδικασία της συμμετοχής και της δημοκρατικής πράξης ως άσκησης εξουσίας. Τέλος, ο ενθουσιασμός των ίδιων των εργατών στη επαναστατική Ρωσία του 1917 οδήγησε στην ανάπτυξη οργανώσεων και επιτροπών από τις ίδιες τις μάζες με σκοπό τη δημοκρατική χειραφέτησή τους και ρύθμιση των αναγκών τους πέρα και έξω από τα Σοβιέτ (Gluckstein, 2019).

Ωστόσο, οι υπερασπιστές της συμμετοχικής δημοκρατίας της Νέας Αριστεράς δε βλέπουν σε αυτή μια ανατρεπτική και νέα εξουσία και μια προσπάθεια υπέρβασης του καπιταλισμού αλλά εμβάθυνση της δημοκρατίας στην υπάρχουσα κοινωνία. Χωρίς να θέτουν τα προβλήματα της ταξικής εξουσίας στο κοινωνικό πεδίο, η δημοκρατική τους πρόταση χρησιμοποιήθηκε ως δημοκρατικό κέλυφος αντιδημοκρατικών διαδικασιών και ανοιγμάτων των θεσμών σε διαβούλευση με μη εκλεγμένες ελίτ.

1.1.1.3 Διαβουλευτική Δημοκρατία

Όπως έχουμε δει, η διαβουλευτική δημοκρατία σήμερα συγγέεται από μερίδα μελετητών και πολιτικών δρώντων με τη συμμετοχική δημοκρατία, καθώς η δεύτερη εμπεριέχει το στοιχείο της διαβούλευσης. Ωστόσο, αποτελεί μια ιδιαίτερη θεωρητική επεξεργασία. Κυρίαρχο στοιχείο της είναι η «εισαγωγή διαδικασιών που δίνουν προτεραιότητα στο σχηματισμό προσεκτικά επεξεργασμένων, συνεκτικών, μη περιπτώσιολογικών, κοινωνικά έγκυρων και δικαιολογήσιμων προτιμήσεων» σύμφωνα με τους Claus Offe και Ulrich Preuss (Held, 2007). Βλέπουμε δηλαδή μια μετάβαση από τη διαδικασία συμμετοχής στη διαδικασία διαβούλευσης, εστιάζει σε ένα εξορθολογισμένο διάλογο. Οι James Fishkin και Jon Elster, ασκούν κριτική στην εκλογική διαδικασία των σύγχρονων αντιπροσωπευτικών θεσμών με τον επιδερμικό διάλογο, τις επικοινωνιακές τακτικές και μια ορθολογικότητα καταναλωτικής επιλογής. Ο Fishkin μάλιστα αναφέρει πως η συμμετοχή καθαυτή δεν αποτελεί πανάκεια (Held, 2007).

Στην ουσία ο στόχος της διαβούλευσης είναι να απομακρύνει τα ιδιαίτερα συμφέροντα μέσα από τον διάλογο και όπως το θέτει ο Jurgen Habermas, στις συνθήκες ιδανικής διαβούλευσης «δεν ασκείται κανένας καταναγκασμός πέρα από αυτόν του βέλτιστου

επιχειρήματος» (Held, 2007). Η αμεροληψία και η αναζήτηση γενικεύσιμων αρχών, κανόνων και συμφερόντων προτάσσονται ως μέσα της διαβούλευσης.

Η διαβουλευτική δημοκρατία δέχτηκε θεωρητική κριτική, όπως αυτή του James Tully, ανάμεσα σε άλλες, ο οποίος προειδοποιεί για τους κινδύνους συγκεκριμένες ομάδες να αναπτύσσουν τρόπους επιχειρηματολογίας (ορθολογικότητας θα λέγαμε) «είτε ως ορθόδοξους είτε ως καθολικούς είτε ως τους μόνους λογικούς» (Held, 2007). Δηλαδή είναι υπαρκτός ο κίνδυνος κάποιος να ορίσει τη δική του ορθολογικότητα ως το καθολικό ζητούμενο. Μεταφέροντας αυτή τη σκέψη στα σημερινά δεδομένα του εκθειαςμού της τεχνοκρατικής ελίτ, μπορούμε να εντοπίσουμε τον κίνδυνο τα προκαθορισμένα όρια της τεχνοκρατικής σκέψης της καπιταλιστικής γραφειοκρατίας που «εκλαμβάνονται ως αμετάβλητα και φυσικά» (Τομπάζος, 2008), να επιβληθούν ως το πλαίσιο διαλόγου.

Όταν ο Held (2007) αναφέρεται στις προτάσεις των υπέρμαχων της διαβουλευτικής δημοκρατίας (όπως είναι και ο ίδιος), κάνει λόγο για συμπλήρωση και εμπλουτισμό των υφιστάμενων δημοκρατικών δομών, μιλά για εκλεπτυσμένη διαδικασία, ενώ ο Frishkin αναφέρει πως «πολιτική ισότητα χωρίς διαβούλευση δεν έχει μεγάλη αξία, διότι δεν είναι τίποτα παραπάνω από εξουσία χωρίς την ευκαιρία να σκεφτόμαστε με ποιο τρόπο πρέπει να ασκείται αυτή η εξουσία». Βλέπουμε δηλαδή να διαγράφεται μια ελιτίστικη προσέγγιση της διαβουλευτικής δημοκρατίας, όπου η μορφή άσκησης της εξουσίας έρχεται να αντικαταστήσει το υποκείμενο άσκησης. Η διαβουλευτική δημοκρατία προσβλέπει σε «επιτροπές πολιτών», «διαβουλευτικές δημοσκοπήσεις», «ημέρες διαβούλευσης» (Held, 2007).

Έτσι η πιο ουσιαστική κριτική έρχεται από την πρακτική εφαρμογή των ζητημάτων που προκύπτουν από την πτυχή της διαβουλευτικής δημοκρατίας. Η Άρνου (2015), αναφέρεται εκτενώς στους επικριτές των αποτελεσμάτων της εφαρμογής της διαβουλευτικής δημοκρατίας όπως υλοποιείται στις συνθήκες της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και της δημοκρατικής απίσχνασης. Ακολουθώντας τη σκέψη της Nadia Urbinati, αναφέρεται σε μία σειρά μη εκλεγμένων (και επομένως μη δημοκρατικά νομιμοποιημένων) ομάδων, οι οποίες αποκτούν προσβάσεις στα κέντρα εξουσίας μέσω διαβουλευτικών θεσμών: «ομάδες πολιτών, γνωμοδοτικά συμβούλια, συναντήσεις με ενδιαφερόμενους φορείς, διορισμένα μέλη διοικητικών συμβουλίων επαγγελματικών σωμάτων αξιολόγησης, δημόσιες ακροάσεις, δημόσιες έρευνες, διαβουλευτικά φόρα

και ομάδες εστίασης (focus groups)». Οι κριτικές αυτές τονίζουν παράλληλα πως οι αξιώσεις «ουδετερότητας» της τεχνοκρατικής ελίτ (η οποία ουδετερότητα συνάδει με την «αμεροληψία», ή τον «ορθολογισμό» της διαβούλευσης), κερδίζουν έδαφος έναντι των προηγούμενων μορφών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

Στη βάση αυτή, όπως είχαμε αναφέρει και πιο πάνω σχετικά με το άνοιγμα της ΕΕ στην «κοινωνία των πολιτών» (Κεφ. 1.1.), η διαβουλευτική δημοκρατία γίνεται μέσο για την παραγωγή πολιτικής μεταξύ της κρατικής γραφειοκρατίας, των πολιτικών ελίτ και των ισχυρότερων ομάδων συμφερόντων και στο πλαίσιο της ορθολογικότητας, της εξειδίκευσης και της τεχνοκρατικής γνώσης.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως οι τεχνικές της διαβουλευτικής δημοκρατίας, όπως και της συμμετοχικής θα πρέπει να θεωρηθούν εκ των προτέρων «αντιδημοκρατικές», αλλά αντίθετα είναι το πλαίσιο στο οποίο αυτές οργανώνονται που τις καθιστά μέσα που αναπαράγουν τη δημοκρατική απίσχναση αντί να προωθούν τη δημοκρατική εμβάθυνση.

1.1.2 Η Μαρξιστική προσέγγιση

Από τη μαρξιστική πλευρά, το ζήτημα της δημοκρατίας πάντοτε παρέμενε συνυφασμένο με τον ταξικό χαρακτήρα του κράτους. Σύμφωνα με τον Held (2007), ο Μαρξ «πίστευε ότι στην καπιταλιστική κοινωνία, η δημοκρατική κυβέρνηση δεν είναι ουσιαστικά βιώσιμη, η δημοκρατική ρύθμιση της ζωής δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με τους περιορισμούς που θέτουν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής». Οι Μαρξ και Ένγκελς έβλεπαν το σύγχρονο κράτος ως αστικό κράτος, ως μορφή εξουσίας της αστικής τάξης. Το ίδιο και ο Λένιν (2016), που στο έργο του «Κράτος και Επανάσταση» κάνει εκτεταμένες αναφορές στις θέσεις των Μαρξ και Ένγκελς για το κράτος.

Ωστόσο, μια υπεραπλουστευμένη ανάλυση του κράτους ως κράτος της αστικής τάξης και της δημοκρατίας ως μη βιώσιμης υπό τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής μπορεί να προκύψει προβληματική. Όπως αναφέρει ο Τομπάζος (2008), το «σχήμα “βάση – υπερδομή” θέτει συνήθως περισσότερα προβλήματα από όσα λύνει». Έτσι για παράδειγμα τα επιτεύγματα του καπιταλισμού την περίοδο 1945-1975, η επέκταση των δημοκρατικών θεσμών και η ένταξη της εργατικής τάξης ως πολιτικού υποκειμένου στο δημοκρατικό κράτος, δημιούργησαν προβλήματα σε όσους αντιλαμβάνονταν

μηχανιστικά αυτή τη σχέση «βάσης – υπερδομής»: Το κράτος μπορούσε να παρουσιαστεί ως ο «ουδέτερος διαιτητής» μεταξύ των ανταγωνιστικών συμφερόντων, όπως το αντιλαμβάνονταν και οι μελετητές της πλουραλιστικής δημοκρατίας.

Ωστόσο, οι Μαρξ και Ένγκελς είχαν υπόψη τους τα ζητήματα αυτά και έκαναν ιδιαίτερες αναφορές στη σχετική αυτονομία των κρατικών θεσμών από τις ταξικές τους βάσεις. Η αυτονομία αυτή τερματίζεται εκεί που το κράτος είναι εξαρτημένο από την κοινωνία και ιδιαίτερα από εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που είναι κυρίαρχες. Ο Held (2007) παραπέμπει στο έργο του Μαρξ «18^η Μπριμέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη» για να αναφερθεί στα όρια μεταξύ αυτονομίας και καταναγκασμού μεταξύ κράτους και καπιταλιστικής παραγωγής. Παρομοίως ο Ένγκελς (2010), στο «Αντι-Ντίριγκ» κάνει εκτενείς αναφορές για το πώς ο Μπίσμαρκ υλοποιεί πολιτική προς τα συμφέροντα της γερμανικής αστικής τάξης παρά τον πολιτικό παραγκωνισμό της και κάποιες φορές παρά τη βούληση των πολιτικών εκφραστών της.

Τα ζητήματα αυτά τέθηκαν ήδη από τους δυτικούς μαρξιστές (όπως ο György Lukács και κυρίως ο Antonio Gramsci) στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, καθώς προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν την αδυναμία επέκτασης της εργατικής επανάστασης στη δυτική Ευρώπη. Τη δεκαετία του 1960 μαρξιστές θεωρητικοί όπως ο Ralph Miliband, ο Νίκος Πουλαντζάς και ο Claus Offe εξέταζαν εκ νέου τη σχέση κράτους – τάξης (Held, 2007). Ο Miliband εξέταζε τη στενή σχέση και την έντονη εκπροσώπηση των μελών της αστικής τάξης στους θεσμούς (κράτος, κόμματα, πανεπιστημιακή κοινότητα). Ο Πουλαντζάς δε θεωρούσε τόσο σημαντική αυτή την πτυχή και τόνιζε ότι το κράτος είναι το ενοποιητικό στοιχείο στον καπιταλισμό και διασφαλίζει την πολιτική οργάνωση των κυρίαρχων τάξεων, οι οποίες εξ αιτίας των διαφορών των άμεσων συμφερόντων τους αναπτύσσουν ανταγωνιστικές τάσεις. Την ίδια ώρα το κράτος ασκεί πολιτική αποδιοργάνωσης της εργατικής τάξης και επανομαδοποιεί τις οικονομικά και κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες, ούτως ώστε να μη γίνουν απειλητικές για το κράτος. Το κράτος μπορεί να λειτουργεί ενοποιητικά για τα συμφέροντα της αστικής τάξης στο βαθμό που είναι αυτόνομο από τα επιμέρους συμφέροντα των εσωτερικών της ανταγωνισμών.

Τέλος, ο Offe βλέπει ως κεντρικό στοιχείο την ανάγκη του κράτους να αναπαραχθεί το ίδιο μέσα από τη διευκόλυνση της διαδικασίας της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η πολιτική ελίτ, μέσα από τους τυπικούς κανόνες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας

στηρίζεται στις εκλογικές διαδικασίες και τους οικονομικούς πόρους (της καπιταλιστικής συσσώρευσης) για την άσκηση πολιτικής, ενώ την ίδια ώρα η διαδικασία αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη βούληση των καπιταλιστών για ελευθερία επενδύσεων και την αντίστασή τους στον κρατικό έλεγχο της παραγωγής.

Είναι σημαντικό πως αυτές οι διαφορές των πιο πάνω θεωρητικών έχουν να κάνουν με τον βαθμό αυτονομίας του κράτους έναντι της ταξικής διαστρωμάτωσης της κοινωνίας πάνω στην οποία βασίζεται το κράτος. Ωστόσο σε κάθε περίπτωση και πέρα από τον βαθμό αυτής της αυτονομίας, ιστορικά φαίνεται πως οι ταξικοί περιορισμοί αυτής της αυτονομίας έχουν μεγάλη βαρύτητα. Ο Σασούν (2001), αναφέρει χαρακτηριστικά πως η σοσιαλδημοκρατία μετά των Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, συνέδεσε την προοπτική του κράτους προνοίας με τη συνέχιση της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Επομένως, ακόμη και η σοσιαλδημοκρατία ενδιαφερόταν για την καπιταλιστική αναπαραγωγή με στόχο την αναπαραγωγή του αστικού κράτους, μέσω και της ενσωμάτωσης της εργατικής τάξης στους στόχους αυτούς.

Παράλληλα, εάν εξετάσουμε την ανάπτυξη του νεοφιλελευθερισμού ως του ηγεμονικού πολιτικού ρεύματος, βλέπουμε πως από περιθωριακό στις δεκαετίες πριν και μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ξεκινά την κυριαρχία του με την καπιταλιστική κρίση της δεκαετίας του 1970 (Τομπάζος, 2008).

«Το κεφάλαιο επιχείρησε να απαντήσει στην πτώση του ποσοστού του κέρδους που προκάλεσε αυτό που κάποιοι μαρξιστές οικονομολόγοι ονόμασαν “μακροχρόνιο κύμα συρρίκνωσης” διαμέσου πολιτικών που στόχευαν στην αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης» (Τομπάζος, 2018).

Αυτή η προσπάθεια του κεφαλαίου να απαντήσει με τέτοιο τρόπο στην κρίση και η συμπίεση των πολιτικών ελίτ με την πολιτική βούληση του κεφαλαίου συνδυάζεται με τη θέση της Λούξεμπουργκ (2016) πως στην περίοδο της κρίσης:

«...ο συνδικαλιστικός αγώνας θα γίνει δύο φορές δυσκολότερος: Πρώτο, γιατί χειροτερεύουν οι αντικειμενικές συνθήκες της αγοράς για την εργατική δύναμη, γιατί η ζήτηση γίνεται πιο αργή ενώ η προσφορά αυξάνεται πιο γρήγορα απ' ό,τι συμβαίνει μέχρι τώρα· και δεύτερο γιατί το ίδιο το κεφάλαιο ξαναπαίρνει ένα μέρος από τη μερίδα του

προϊόντος που προβλεπόταν για τον εργάτη για να αποζημιωθεί για τις απώλειες που είχε στην παγκόσμια αγορά.(..) Το συνδικαλιστικό κίνημα περιορίζεται αναγκαστικά στην απλή υπεράσπιση αυτών που ήδη έχουν κατακτηθεί, αλλά και αυτό γίνεται ολοένα και δυσκολότερο».

Στο ίδιο έργο-πολεμική της ενάντια στις σοσιαλδημοκρατικές θέσεις του Έντουαρντ Μπέρνσταϊν, «Κοινωνική μεταρρύθμιση ή επανάσταση», η Λούξεμπουργκ αναφέρεται και στους τύπους της δημοκρατίας, οι οποίοι μπορεί να έρθουν σε αντίθεση με το ταξικό περιεχόμενο της:

«..Όσον αφορά τη μορφή, η δημοκρατία είναι χρήσιμη για την έκφραση στην κρατική οργάνωση των συμφερόντων ολόκληρης της κοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, όμως, είναι η καπιταλιστική κοινωνία, δηλαδή μια κοινωνία όπου τα καπιταλιστικά συμφέροντα παίζουν καθοριστικό ρόλο, αυτή που την εκφράζει. Οι δημοκρατικοί ως προς τη μορφή θεσμοί γίνονται έτσι ως προς το περιεχόμενό τους εργαλεία των κυρίαρχων ταξικών συμφερόντων. Αυτό εκδηλώνεται με χειροπιαστό τρόπο με το γεγονός ότι μόλις η δημοκρατία αποκτήσει την τάση να αρνηθεί το ταξικό της χαρακτήρα και να μετατραπεί σε εργαλείο των πραγματικών λαϊκών συμφερόντων, οι δημοκρατικές μορφές θυσιάζονται από την ίδια την αστική τάξη και την κρατική της εκπροσώπηση».

Έτσι, λοιπόν, μπορεί να γίνει κατανοητή και η διαδικασία δημοκρατικής απίσχνασης, που εντείνεται καθώς εντείνεται και η πολιτική βούληση του κεφαλαίου να διασφαλίσει το ποσοστό κέρδους του, όταν αυτό πλέον βρέθηκε να απειλείται από την κρίση. Όμως ενώ οι δημοκρατικές μορφές δε χρειάστηκε να καταργηθούν άμεσα, το περιεχόμενο της δημοκρατίας άρχισε να υστερεί και το πεδίο της να συρρικνώνεται.

Αυτή η σύγκρουση μορφής – περιεχομένου είναι καθοριστική για τη μελέτη αυτή. Οι τύποι δημοκρατίας, δηλαδή οι μορφές τις οποίες αυτή παίρνει ή μπορεί να πάρει στις πλείστες περιπτώσεις, έρχονται σε αντίθεση ή σε σύγκρουση με το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η δημοκρατία αυτή πρέπει να λειτουργήσει. Έτσι σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό και παρά τη χρησιμότητα ή τη ριζοσπαστικότητα ή την πρωτοτυπία των διαφόρων μορφών δημοκρατίας που προτείνονται, πάντα τίθεται το ερώτημα: σε

πιο πλαίσιο και σε πιο πεδίο ασκείται αυτή η μορφή εξουσίας; Επομένως, η αποτελεσματικότητα των τύπων εξαρτάται ακριβώς από αυτό το περιεχόμενο.

Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την πρόταση τύπων δημοκρατίας και από τη μαρξιστική θεωρία. Ωστόσο, σε αυτήν επικρατεί ιδιαίτερα η άποψη πως η δημοκρατία (που και αυτή είναι μορφή εξουσίας) δεν είναι παρά ένα μέσο προς το σκοπό της ανθρώπινης χειραφέτησης από τους κοινωνικούς νόμους και έτσι ο Λένιν (2016) υποστηρίζει πως και η ίδια η δημοκρατία ως μορφή άσκησης κρατικής πολιτικής εξουσίας και καταναγκασμού θα πρέπει στον ώριμο κομμουνισμό να καταργηθεί.

Όσον αφορά στους τύπους δημοκρατίας, ο Λένιν κάνει εκτεταμένες αναφορές στο έργο του Μαρξ «Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία» όπου σκιαγραφούνται ορισμένα από τα δημοκρατικά χαρακτηριστικά της μαρξιστικής δημοκρατίας όπως: η οργάνωση του λαού σε «κομμούνες» (σε διάφορα επίπεδα), οι οποίες θα ασκούν και εκτελεστική εξουσία, η αρχή της ανακλητικότητας των εκλεγμένων αντιπροσώπων από τη βάση αλλά και της γραφειοκρατίας, του δικαστικού σώματος αλλά και της αστυνομίας, η μισθοδοσία της γραφειοκρατίας περιορίζεται στη βάση της μισθοδοσίας του εργάτη, ενώ της αφαιρούνται τα προνόμια και απλοποιούνται οι εργασίες της, αντικατάσταση του στρατού από τους ίδιους τους πολίτες (ανάληψη του μονοπωλίου της βίας από τους εργάτες) κ.α.

Αυτές οι αναφορές δεν είναι ούτε λεπτομερειακές ούτε αποτελούν εγχειρίδιο μιας μορφής προλεταριακής δημοκρατίας. Αφορούσαν μάλιστα τη μόνη καθαρά προλεταριακή επανάσταση που είχε ζήσει ο Μαρξ. Τόσο ο Λένιν όσο και ο Μαρξ τονίζουν τη δυνατότητα ευελιξίας και της ποικιλομορφία που μπορούν να αναλάβουν οι εργάτες χτίζοντας τις δημοκρατικές δομές τους, αλλά είναι φανερό η έγνοια τους για την κατάργηση της γραφειοκρατίας, για έλεγχο των αντιπροσώπων από τη βάση και για οργάνωση της πολιτικής ζωής μέσω της άμεσης συμμετοχής των εργατών στις κομμούνες τους. Τα Σοβιέτ έδωσαν νέα μορφή σε αυτές τις θέσεις.

Ο Σεφεριάδης (2014) στην ανάλυσή του για τη ριζοσπαστική δημοκρατία, τονίζει την ανάγκη της συμμετοχής καθώς, όμως, οι δυσκολίες που προκύπτουν (μεγέθη κτλ) ευνοούν την αντιπροσώπευση, αυτή δεν πρέπει να είναι «εν λευκώ πληρεξουσιότητα». Παράλληλα, μορφές «άμεσης δημοκρατίας», όπως τα δημοψηφίσματα και η ηλεκτρονική δημοκρατία, καθώς δημιουργούν ζητήματα όπως το ποιος θέτει την ατζέντα και «επειδή δεν αποδέχονται αμοιβαίους συμβιβασμούς, διαθεματικές

προσαρμογές και ad hoc παρεμβάσεις» θα πρέπει να χρησιμοποιούνται συμπληρωματικά σε αυτή την ειδική μορφή συμμετοχικής δημοκρατίας με ελεγχόμενη αντιπροσώπευση. Τονίζει πως η διαβουλευτική δημοκρατία δεν πρέπει να καταργεί την αρχή της πλειοψηφίας, καθώς η τελευταία είναι αναγκαία συνθήκη της δημοκρατίας, ενώ και στη δική του ανάλυση τίθεται η ανάγκη ενίσχυσης των μηχανισμών ελέγχου της πιθανής γραφειοκρατίας. Αξίζει να σημειωθεί πως και σε αυτή την ανάλυση τίθεται το ζήτημα επέκτασης της δημοκρατίας και στη σφαίρα της παραγωγής.

Τέλος, πρέπει να σημειώσουμε εδώ τη σχέση της μαρξιστικής ανάλυσης με το δίπολο «σκοπός – μέσο». Για τον Μαρξ και τον Ένγκελς, τα ζητήματα κράτους και δημοκρατίας, άσκησης εξουσίας (π.χ. βίας) έμπαιναν στο πλαίσιο της υλοποίησης του σκοπού της χειραφέτησης της ανθρωπότητας μέσα από την πάλη της εργατικής τάξης. Έτσι για παράδειγμα υπερασπίζονταν τη γενική καθοδήγηση της Α' Διεθνούς με σκοπό να ενώσει την εργατική τάξη ενάντια στην αστική, ενώ ο Μπακούνιν αποκαλούσε τους Μαρξ και Ένγκελς συγκεντρωτικούς και δικτάτορες και υποστήριξε πως η οργάνωση της εργατικής τάξης έπρεπε να προεικονίζει τη νέα κοινωνία και να έχει χαλαρό ομοσπονδιακό χαρακτήρα. Ωστόσο, όπως υποστήριζαν οι Μαρξ και Ένγκελς (2015), αυτό θα αποδυνάμωνε τη Διεθνή όχι μόνο μπροστά στην αστική τάξη, αλλά και μπροστά στη μυστική και ιεραρχική οργάνωση που είχε ο Μπακούνιν, με σκοπό να ελέγχει την ομοσπονδία. Ο συγκεντρωτισμός τους, ωστόσο, δε σημαίνει άφεση στις επιπτώσεις των προβλημάτων της οργάνωσης. Για αυτό άλλωστε είδαμε πως θεώρησαν τεράστιας σημασίας την κατάργηση μιας αυτονομημένης πολιτικής τάξης γραφειοκρατών από την Παρισινή Κομμούνια.

Ωστόσο, εάν ο σχηματισμός γραφειοκρατικών είναι μια αναπόφευκτη επίπτωση της κοινωνικής οργάνωσης, ο μαρξισμός μάς προσφέρει τα εργαλεία αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος μέσα ακριβώς από την αναγνώρισή του ως αναγκαιότητα. Όπως αναφέρει ο Ένγκελς:

«Η ελευθερία δε βρίσκεται στην ονειρευμένη ανεξαρτησία από τους νόμους της φύσης αλλά στη γνώση αυτών των νόμων, καθώς και στη δυνατότητα, που παρέχεται μ' αυτόν τον τρόπο, να την κάνουμε να λειτουργεί σχεδιασμένα προς όφελος ορισμένων στόχων. Αυτό ισχύει σ' ό,τι αφορά τους νόμους της εξωτερικής φύσης, αλλά και τους νόμους που ρυθμίζουν τη σωματική και πνευματική ύπαρξη του ίδιου του

ανθρώπου: Δύο κατηγορίες νόμων, τις οποίες μπορούμε να χωρίσουμε το πολύ νοερά αλλά όχι στην πραγματικότητα. Συνεπώς, η ελευθερία της θέλησης δε σημαίνει τίποτε άλλο από την ικανότητα να μπορούμε να αποφασίζουμε με γνώση των πραγμάτων. Αρα, λοιπόν, όσο πιο ελεύθερη είναι η κρίση ενός ανθρώπου σε σχέση με κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα, με τόσο μεγαλύτερη αναγκαιότητα θα έχει καθοριστεί το περιεχόμενο αυτής της κρίσης».

Επομένως, στον βαθμό που η γραφειοκρατία θα είναι απαραίτητο φαινόμενο στην οργάνωση ενός κόμματος με σκοπό την εργατική χειραφέτηση, η γνώση μας για τον «νόμο» αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να δράσουμε συνειδητά προς την εξυπηρέτηση των σκοπών μας, ενώ ταυτόχρονα θα πρέπει να εργαζόμαστε για την υπέρβαση αυτού του «νόμου».

1.1.3 Η δημοκρατία σε κίνηση

Καθώς, λοιπόν, μεταφερόμαστε από τους τύπους στο περιεχόμενο της δημοκρατίας, θα πρέπει να φέρουμε στο επίκεντρο της ανάλυσής μας τη διαδικασία μέσα από την οποία οι δημοκρατικοί τύποι και κυρίως ο τύπος της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κατάφερε να φέρει αποτελέσματα, τόσο στην επέκταση όσο και στην εμβάθυνση του περιεχομένου της στη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα. Επομένως, οι κινηματικές διαδικασίες, που έπαιξαν ρόλο σε αυτή την επέκταση, μετέβαλαν και το πεδίο εξουσίας των τύπων και έτσι ουσιαστικά έδωσαν νέο περιεχόμενο στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Η κίνηση των μαζών και οι συσχετισμοί δυνάμεων παίζουν τεράστιο ρόλο στην επέκταση ή συρρίκνωση της δημοκρατίας. Έτσι για παράδειγμα, όταν οι μάζες κινητοποιούνται μέσω των μαζικών κομμάτων για την επέκταση του καθολικού εκλογικού δικαιώματος ή για τη συμπερίληψη της συγκεκριμένης ομάδας (εργατική τάξη, θρησκευτική ή εθνοτική κοινότητα) που εκπροσωπούν τα εν λόγω κόμματα με σκοπό την αναγνώρισή τους ως πολιτικού υποκειμένου στη φιλελεύθερη δημοκρατία (Crouch, 2016), αυτό το γεγονός, δηλαδή η κίνηση των μαζών, η ανάπτυξη πολιτικής συνείδησης και η συνειδητή συμμετοχή τους στη διεκδίκηση της ταυτότητάς τους ως πολιτικά δρώντων υποκειμένων, έχει περισσότερη σημασία στα πλαίσια της μελέτης αυτής από την αναγνώρισή τους ως πολιτών της αστικής δημοκρατίας αυτής

καθ'εαυτής.

Αντίστοιχα, οι ίδιες κοινωνικές ομάδες σήμερα, αν και αποτελούν τυπικά πολίτες της φιλελεύθερης δημοκρατίας, βρίσκονται πολύ πιο μακριά από την άσκηση εξουσίας και οδηγούνται στην πολιτική αδράνεια ακριβώς διότι το πεδίο άσκησης εξουσίας στις σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες συρρικνώνεται και μεταφέρεται αλλού.

Με τον ίδιο τρόπο θεωρούμε πως η επέκταση του κράτους πρόνοιας κατά τη «χρυσή περίοδο» του καπιταλισμού δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα μιας μεταβολής της αντίληψης των πολιτικών και οικονομικών ελίτ που είχαν δει την κρίση του 1929 ως αδιέξοδο της *laissez faire*. Πράγματι, αυτό θα παίζει τον ρόλο του όπως αναφέρει ο Hobsbawm, (2010) που ωστόσο τονίζει ταυτόχρονα πως οι ελίτ αυτές είχαν να αντιμετωπίσουν «θανάσιμους πολιτικούς κινδύνους που θα προέκυπταν από την απραξία τους». Ρόλο, δηλαδή, θα παίζει και η ενίσχυση της απειλής από τη δράση και την κίνηση των εργατικών μαζών που αναπτύσσονται αυτή την περίοδο και που συμμετέχουν ενεργά στην πολεμική προσπάθεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και οι οποίες μάζες, με τη λήξη του, προχωρούν στην ανάπτυξη αιτημάτων. Υπό αυτή την οπτική, το γεγονός πως τις πολιτικές εθνικοποιήσεων, αλλά και επέκτασης του κράτους πρόνοιας προωθούν στην Ευρώπη τόσο σοσιαλδημοκρατικές όσο και συντηρητικές κυβερνήσεις (Σασούν, 2001) την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, δεν είναι καθόλου παράδοξο. «Ο ριζοσπαστισμός της εποχής της Αντίστασης επηρέασε ακόμα και τα συντηρητικά κόμματα» αναφέρει ο Hobsbawm (2010). Βέβαια καθώς ο αντικομμουνισμός υπήρξε κυρίαρχος από τη σοσιαλδημοκρατία μέχρι τη συντηρητική δεξιά, η συναίνεση που επιτεύχθηκε με το εργατικό κίνημα συνδύαζε την κατασταλτική πτυχή, τη θεσμοποίηση και τον περιορισμό των συγκρουσιακών τακτικών του εργατικού κινήματος (π.χ. νομοθεσία Taft-Hartley στις ΗΠΑ), με τις παραχωρήσεις.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, στο βαθμό που στη θεωρία μας σημαντικό ρόλο θα παίζει η διαδικασία κίνησης των μαζών και η σχέση αυτής της διαδικασίας με την άσκηση πολιτικής εξουσίας, τότε θα πρέπει να εξετάσουμε τον κύριο φορέα αυτής της κίνησης, τα πολιτικά κόμματα.

Μέσα από αυτή τη θεωρητική προσέγγιση σε συνδυασμό με τους τύπους δημοκρατίας που αναπτύσσει η μαρξιστική και ριζοσπαστική προσέγγιση της δημοκρατίας και τους οποίους αναφέραμε πιο πάνω, επιδιώκουμε να εξετάσουμε εάν και κατά πόσο τα πολιτικά κόμματα σήμερα μπορούν να αναπτύξουν αυτή την πτυχή της δημοκρατικής

διαδικασίας και αν οι τύποι δημοκρατικής οργάνωσης στο εσωτερικό τους βοηθούν ή όχι τη διαδικασία αυτή.

1.2 Το πολιτικό κόμμα

Το τέλος της «Χρυσής Εποχής» του καπιταλισμού (1945-1975), η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού, η ολοένα και πιο παγκοσμιοποιημένη αγορά και οι συνέπειες που είχαν όλα αυτά στις κοινωνίες των φιλελεύθερων δημοκρατιών προκάλεσαν δυσφορία, η οποία σύμφωνα με τον (Hobsbawm, 2010) συνέβαλε στην «κατάρρευση των παραδοσιακών πολιτικών προτύπων».

Υπερεθνικοί οργανισμοί όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ) αποκτούν ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο στη διαχείριση της αγοράς σε σχέση με το μεμονωμένο κράτος. Στο προσκήνιο της παγκοσμιοποιημένης πολιτικής μπαίνουν και άλλοι δρώντες όπως διεθνείς επιχειρήσεις, ομάδες συμφερόντων και ΜΚΟ (Heywood, 2014). Η παγκόσμια αγορά επιβάλλει τους δικούς τους νόμους. Τα κράτη ακολουθούν αυτούς τους ρυθμούς περισσότερο από όσο τους διαμορφώνουν.

Στα πλαίσια αυτά και αφού όπως έχουμε αναφέρει στην παρούσα μελέτη ακολουθούμε το μαρξιστικό σχήμα «βάση- υπερδομή», είναι απόλυτα κατανοητό πως σε τέτοιες συνθήκες περιορισμού της κρατικής κυριαρχίας και αυτόνομης οικονομικής πολιτικής, τότε και τα κόμματα, ως επίδοξοι κυβερνητικοί φορείς αυτής της κυριαρχίας, αναγκαστικά θα περιορίζονται στα πλαίσιά της. Έτσι, πράγματι, φαίνεται λογική η κατάρρευση των «παραδοσιακών πολιτικών προτύπων» να επηρεάζει άμεσα τα κόμματα.

Τα κομματικά πρότυπα, που αναπτύχθηκαν τον 20^ο αιώνα, δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στις νέες συνθήκες. Βέβαια τα πρώτα κόμματα που θα πληγούν σε αυτές τις νέες συνθήκες είναι τα παραδοσιακά κόμματα της Αριστεράς, τόσο τα σοσιαλδημοκρατικά όσο και τα κομμουνιστικά, καθώς δεν μπορούν να προτάξουν κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές, τις οποίες να μπορούν να υλοποιήσουν εθνικές κυβερνήσεις (Hobsbawm, 2010). Δηλαδή, ενώ αυτά τα κόμματα στηρίζονται για χρόνια στην υλοποίηση ή στην υπόσχεση υλοποίησης μεταρρυθμίσεων του καπιταλισμού

εντός των πλαισίων της αστικής δημοκρατίας, τώρα δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτή τους τη στρατηγική. Οι διεθνοποιημένες αγορές, στα πλαίσια της κρίσης που εκδηλώθηκε από τις αρχές τις δεκαετίας του 1970, καθιστούν τις κείνσιανές πολιτικές αναποτελεσματικές, καθώς αυτές είχαν εθνικό σχεδιασμό υλοποίησης (Τομπάζος, 2008). Αντίθετα, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές σχεδιασμένες στο εθνικό επίπεδο μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του παγκόσμιου ανταγωνισμού.

Εάν, επομένως, τα πολιτικά προγράμματα που μπορούν να υλοποιήσουν τα κόμματα περιορίζονται και μέσα από αυτό τον περιορισμό περιορίζεται και η δυνατότητα υλοποίησης της λαϊκής πολιτικής βούλησης, αυτό σημαίνει και περιορισμό του περιεχομένου της δημοκρατίας. Αυτό το γεγονός δεν μπορεί παρά να συνδεθεί με την ιστορική διάσταση της ανάπτυξης και της εξέλιξης τόσο της σύγχρονης δημοκρατίας όσο και του πολιτικού κόμματος που αποτελούσε για χρόνια τον κύριο φορέα της. Τόσο η φιλελεύθερη δημοκρατία, όσο και το πολιτικό κόμμα δεν υπήρξαν ποτέ σε ένα εξω-ιστορικό κενό, αλλά αποτελούν προϊόντα της ιστορίας και της κοινωνικής εξέλιξης, χωρίς αυτό να σημαίνει πως και η δική τους δράση δε μετέβαλλε, επίσης, την ιστορία όπως για παράδειγμα η δράση του κόμματος των μπολσεβίκων (Hobsbawm, 2010).

Εάν ακολουθήσουμε την ιστορία της φιλελεύθερης σκέψης, μπορούμε να πούμε πως είναι μια ιστορία αποκλεισμών, περιχαράκωσης και συγκρούσεων σε σχέση με την επέκταση της δημοκρατίας. Εάν η σύγχρονη αστικοδημοκρατική σκέψη επιδιώκει να αναζητεί τις ρίζες της στη σύλληψη της δημοκρατίας στην αρχαία Αθήνα, τότε μπορεί να κληρονομήσει και τους αποκλεισμούς της αθηναϊκής δημοκρατίας (σκλάβοι, γυναίκες, μέτοικοι) προς όφελος των πολιτών – οπλιτών με περιουσιακά στοιχεία (Κάνφορα, 2009). Οι αποκλεισμοί ακολουθούν τη φιλελεύθερη σκέψη και στη σύλληψή της κατά τον 17^ο αιώνα, όπου η ιδιοκτησία συνδέεται με την ατομική ελευθερία και άρα με τα πολιτικά δικαιώματα (Άρνου, 2015). Σύμφωνα με τον Σεφεριάδη (2008), για την κλασική φιλελεύθερη σκέψη «το απαράγραπτο δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας και η πλήρης πολιτική δημοκρατία ήταν πράγματα ασύμβατα», για αυτό και στις πρώτες αστικές δημοκρατίες τα δικαιώματα συμμετοχής ήταν περιορισμένα. Αλλά η σύνδεση ιδιοκτησίας και πολίτη φτάνει μέχρι τις μέρες μας: Ακόμη και η σύγχρονη επίκληση, από εκπροσώπους ολόκληρου του πολιτικού φάσματος στον «φορολογούμενο πολίτη» ως του νομιμοποιητή της οικονομικής

διαχείρισης του κράτους, δεν είναι απαλλαγμένη από αυτές τις ταξικές συνδηλώσεις (Carrillo and Myerson, 2017).

Παράλληλα ωστόσο, η ιστορία της σύγχρονης δημοκρατίας αποτελεί την ιστορία της επέκτασης των δημοκρατικών δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα και συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη των αγώνων της εργατικής τάξης (Άρνου, 2015). Ο Κάνφορα (2009), μάλιστα θεωρεί πως ήδη με το Κομμουνιστικό Μανιφέστο (1848) οι Κάρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς θέτουν την κατάκτηση του καθολικού εκλογικού δικαιώματος και της δημοκρατίας ως κύριο καθήκον της εργατικής τάξης. Αυτό, βέβαια, δε σημαίνει πως ο αγώνας αυτός ήταν αποκλειστικό προνόμιο της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά σε κάθε περίπτωση η ανάπτυξη και πολιτικοποίηση του εργατικού κινήματος εντάσσει τις μάζες στο προσκήνιο της πολιτικής με αξιώσεις για τη δημοκρατία.

Με συνθήματα για την επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων, της καθολικής ψηφοφορίας και ειδικότερα όταν αυτά γίνονται πραγματικότητα, τα κόμματα στον 20^ο αιώνα γίνονται παράγοντας μαζικής κινητοποίησης (Hague and Harrop, 2011). Υπό αυτή την έννοια ο Παλμίρο Τολιάτι έχει δίκαιο όταν χαρακτηρίζει τα κόμματα ως τη «δημοκρατία που οργανώνεται» (Κάνφορα, 2009).

Από την ύπαρξη των κομμάτων των ελίτ την περίοδο του περιορισμένου εκλογικού δικαιώματος, η κοινωνική κινητοποίηση στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα φέρνει στο προσκήνιο τα μαζικά κόμματα. Είναι ενδεικτικό πως οι Hague και Harrop (2011) αναφέρουν ως κλασσικό παράδειγμα τέτοιου κόμματος το κόμμα στο οποίο εστίασαν την προσοχή τους οι Μαρξ και Ένγκελς, το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας (SPD). Προσθέτουν μάλιστα πως τα ΣΔ κόμματα άσκησαν επιρροή και πιέσεις στα κόμματα των ελίτ, ούτως ώστε να αντιγράψουν την εξωκοινοβουλευτική τους δράση. Παρομοίως ο Heywood (2014) υποστηρίζει πως η επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων ανάγκασε τα φιλελεύθερα κόμματα να «αναζητήσουν μαζική απήχηση», ενώ και αυτός αναφέρει ως παραδείγματα μαζικών οργανώσεων το SPD και το Εργατικό Κόμμα στην Βρετανία.

Ωστόσο, αν και η ανάπτυξη των μαζικών κομμάτων και η επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων συντελείται αργά και βασανιστικά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, τα σημάδια της κρίσης των πολιτικών κομμάτων εισέρχονται στην ακαδημαϊκή έρευνα και βιβλιογραφία αρκετά νωρίς: Η εκλογική κοινωνιολογία

παρατηρεί το φαινόμενο της κομματικής αποστοίχισης και της μείωσης της κομματικής ταύτισης ήδη από τη δεκαετία του 1960 (Mayer, 2005). Παράλληλα, σύμφωνα με τον Krouwel (2003), ο Kirchheimer μελετά το φαινόμενο του “catch-all party” ήδη στις δεκαετίες του 1950 και 1960 και πραγματεύεται την κομματική αποστοίχιση και τις πιθανές συνέπειες για τη δημοκρατία από τη δημιουργία ενός κρατικό-κομματικού καρτέλ.

Έτσι βλέπουμε ουσιαστικά ότι η παρακμή του κομματικού μοντέλου – ή τουλάχιστον του μοντέλου του μαζικού κόμματος – ξεκινά ιστορικά αρκετά νωρίς, ενώ στη δεκαετία του 1970 και ειδικότερα του 1980, όπου τα φαινόμενα της οικονομικής κρίσης και της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης αποκτούν δυναμική, η κρίση του κομματικού αυτού μοντέλου, που έφερε στο προσκήνιο τις μάζες, παίρνει διαστάσεις. Με αυτό τον τρόπο, μπορούμε να αντιστρέψουμε το ρητό του Τολιάτι: εάν τα μαζικά κόμματα ήταν η δημοκρατία που οργανώνεται, τότε η αποδιοργάνωση των κομμάτων είναι η αποδιοργάνωση της δημοκρατίας.

Από την άλλη, ενώ τα μαζικά πολιτικά κόμματα «ανήκουν στο χρονοντούλαπο» της ιστορίας, όπως αναφέρουν οι Hague και Harrop (2011), την ίδια ώρα τα νέα κόμματα ως «λιτοί και ευέλικτοι μηχανισμοί» στα οποία αναφέρονται, δε δείχνουν να έχουν μέχρι σήμερα μπορέσει να φέρουν λύσεις στο φαινόμενο της δημοκρατικής απίσχνανσης. Αντίθετα, ενώ οι θεσμοί της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας διατηρούνται τυπικά, όπως και τα κόμματα ως φορείς της δημοκρατίας αυτής, οι μάζες, ως το πολιτικό υποκείμενο παραγκωνίζονται από την πολιτική (Τσίκας, 2019).

Ο Crouch (2016) αναφέρει πως τα πολιτικά κόμματα του παρελθόντος, που κτίστηκαν γύρω από την προσπάθεια ταξικών ή θρησκευτικών ομάδων να ενταχθούν στην πολιτική και στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία, δεν ανταποκρίνονται στις σύγχρονες συνθήκες γιατί οι ομάδες αυτές, έχοντας κερδίσει την ένταξή τους, έχουν χάσει την πολιτική τους ταυτότητα και στόχο. Αντίθετα, η παγκοσμιοποιημένη οικονομική ελίτ, με ξεκάθαρους πολιτικούς στόχους, ενισχύει την ηγεμονική ιδεολογία της (νεοφιλελευθερισμός) αλλά και το πολιτικό της κεφάλαιο, τη δυνατότητά της δημιουργώντας ευκαιρίες και απειλές, να επιβάλει πολιτικές. Αυτά σε συνδυασμό με την παγκοσμιοποίηση οδηγούν στη διατήρηση των τύπων της δημοκρατίας (π.χ. εκλογές) ως ένα άδειο «κέλυφος»: δεν εκφράζουν ουσιαστικά διακυβεύματα. Η δημοκρατία διατηρείται αλλά μόνο ως προς τους τύπους. Από αυτή τη σκοπιά, δηλαδή

της διατήρησης των τύπων της δημοκρατίας, είναι που οι Levitsky and Way (2015) θεωρούν πως δεν υπάρχει κρίση δημοκρατίας.

Αντίθετα, για την παρούσα μελέτη η ανάλυση αυτή του Crouch είναι σημαντική για δύο λόγους: Τον πρώτο τον έχουμε αναφέρει ήδη και αφορά την παγκοσμιοποίηση και τους καταναγκασμούς που δημιουργεί ο έλεγχος αυτού του φαινομένου από το διεθνές κεφάλαιο, που επηρέασε τα κράτη, την αστική δημοκρατία αλλά και τα κόμματα ως φορείς της. Ωστόσο ο Crouch θέτει ακόμη ένα ζήτημα με το οποίο μέχρι τώρα δεν έχουμε καταπιαστεί, το ζήτημα της βάσης των πολιτικών κομμάτων, δηλαδή των μελών τους.

Ως προς αυτό, ο ίδιος ο Crouch (2016) αναφέρει πως η εργατική τάξη που υποστήριζε τα μαζικά εργατικά κόμματα έχει χάσει την πολιτική της ταυτότητα με την ενσωμάτωσή της στην πολιτική κανονικότητα, ωστόσο τονίζει πως αυτό δε σημαίνει πως δεν υπάρχουν πλέον τάξει, αλλά μόνο ότι «δεν αναπτύσσουν πολιτικές ταυτότητες». Αντίστοιχα, ο Hobsbawm (2010) αναφέρει πως η συζήτηση γύρω από την αποβιομηχανοποίηση που ξεκίνησε ήδη από την δεκαετία του 1950, δημιούργησε ψευδώς την αίσθηση πως ήδη από τότε η εργατική τάξη άρχισε να μειώνεται. Αντίθετα υποστηρίζει πως μόλις στις δεκαετίες του 1980 αυτό θα αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα. Δύο άλλες εξελίξεις φαίνεται να επηρεάζουν την ταξική ταυτότητα: Πρώτο η κλασική βαριά βιομηχανία μεταφέρεται στον τρίτο κόσμο, ενώ επέρχονται αλλαγές στον ρυθμό και τον τρόπο διάρθρωσης των επιχειρήσεων και των παλαιών βιομηχανικών κέντρων στα πλαίσια του «μετα-φορντισμού». Δεύτερο, οι νέες, βελτιωμένες συνθήκες ζωής της εργατικής τάξης στη χρυσή εποχή του καπιταλισμού, και η αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης, διασπών την αίσθηση ενότητας που υπήρχε στην παλιά βιομηχανική εργατική τάξη. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Hobsbawm (2010) «δεν επρόκειτο για μια κρίση της τάξης αλλά της συνείδησής της».

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τόσο η φιλελεύθερη δημοκρατία όσο και τα πολιτικά κόμματα που συνδέθηκαν μαζί της φαίνεται να υπόκεινται στους νόμους της ιστορίας. Το πολιτικοκοινωνικό περιβάλλον αναπόφευκτα θέτει όρια και καθορίζει τη δράση τόσο της δημοκρατίας όσο και το κομμάτων εντός αυτών των ορίων.

Ωστόσο, τα πολιτικά κόμματα δε μένουν αδιάφορα μπροστά στα προβλήματα που παρουσιάζουν και τα ίδια στο εσωτερικό τους υπό τις νέες συνθήκες. Τα κόμματα δεν μπορούν παρά να επιδιώκουν να διατηρούν επαφές με τη βάση των μελών τους αλλά

και την εκλογική τους βάση. Την ίδια ώρα και οι πολίτες, που νιώθουν ότι τα κράτη δεν ανταποκρίνονται στις ανησυχίες τους, απαιτούν πιο ανοιχτά και δημοκρατικά κόμματα (Katz, 2001). Παράλληλα αναπτύσσεται ολοένα η έρευνα για την εσωτερική δημοκρατία εντός των κομμάτων (Borz and Janda, 2020)

Στα πλαίσια αυτά τίθενται ερωτήματα σχετικά με τη δυνατότητα των πολιτικών κομμάτων να υπερβούν τα προβλήματα που τίθενται στο σύγχρονο φιλελεύθερο κράτος στο οποίο δραστηριοποιούνται. Υπάρχουν περιθώρια τα κόμματα να δράσουν εκτός αυτών των ορίων που τους θέτει ένα τόσο ισχυρό φαινόμενο όπως η παγκοσμιοποιημένη αγορά; Μπορούν να δραστηριοποιηθούν με άλλο τρόπο πέρα από το πολυσυλλεκτικό εκλογικό κόμμα ή το κόμμα καρτέλ, όταν ακόμη και η βάση των μελών τους έχει αλλάξει (τουλάχιστον ως προς την συνείδησή της και την πολιτική της ταυτότητα) σε σχέση με τη βάση των μελών του κλασσικού μαζικού κόμματος;

Κυρίως, όμως, στη μελέτη αυτή μας ενδιαφέρει εάν μπορούν τα κόμματα και ιδιαίτερα τα εργατικά, τα οποία και πρωτοστάτησαν στην ένταξη μαζών στην πολιτική μέσω της εξωκοινοβουλευτικής τους οργάνωσης (Hague and Harrop, 2011), να αποκτήσουν εσωτερική οργάνωση που να είναι ριζοσπαστική (και ουσιαστικά) πιο δημοκρατική από το κράτος του οποίου, ωστόσο, θα ήθελαν να αναλάβουν την εξουσία;

1.2.1 Τύποι πολιτικών κομμάτων

Η θεωρία γύρω από τα κόμματα ακολουθεί τις ιστορικές εξελίξεις σε σχέση με το κράτος αλλά και τη δημοκρατία. Παρά το γεγονός πως υπάρχουν έντονες κριτικές για την περιεκτικότητα της τυπολογίας σε όλες τις περιπτώσεις που αναφέρονται πιο κάτω, τα χαρακτηριστικά που διαφαίνονται από αυτή την τυπολογία είναι πολύ σημαντικά για τη σχέση κόμματος-βάσης αλλά και κόμματος-κράτους και τα οποία επηρεάζουν έντονα τη δημοκρατική παράμετρο της εσωκομματικής λειτουργίας.

1.2.1.1 Το μαζικό κόμμα

Σύμφωνα με τη θεωρία που επεξεργάστηκε ο Maurice Duverger, η ανάπτυξη των κομμάτων στις δυτικές δημοκρατίες πέρασε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} από το κόμμα των ελίτ (cadre-party) στο μαζικό κόμμα (Schlesinger and Schlesinger, 2006). Το πρώτο κόμμα είχε μια υποτυπώδη οργάνωση που περιστρεφόταν γύρω από τις εκλογικές διαδικασίες και η οποία αναπτυσσόταν στη βάση των

εκλογικών περιόδων. Δεν υπήρχε ξεκάθαρος διαχωρισμός μελών και μη-μελών του κόμματος και ο ρόλος του περιοριζόταν στην επαφή των ηγετικών ελίτ του κόμματος με τους ψηφοφόρους πριν από την εφαρμογή της καθολικής ψηφοφορίας.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Duvenger, το μαζικό κόμμα έρχεται στο προσκήνιο με την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος. Τώρα τα κόμματα έχουν ξεκάθαρα μέλη, τα οποία συμμετέχουν στην ανάπτυξη του κομματικού προγράμματος και εκπροσωπούν τα συμφέροντα των μελών τους, των οποίων οι συνδρομές αποτελούν την οικονομική βάση της κομματικής λειτουργίας. Για τον Duvenger, σημαντικό στοιχείο της λειτουργίας του μαζικού κόμματος είναι πως αυτό στρέφεται στην ανάπτυξη των μελών του και στην «επιμόρφωσή τους» για την αποτελεσματική συμμετοχή τους στην πολιτική. Για τον Duvenger, αυτή η διαδικασία δηλαδή η πολιτική ανάπτυξη των μαζών να είναι πιο σημαντική από τη διεκδίκηση πολιτειακών αξιωμάτων, προέχει για τον χαρακτηρισμό ενός κόμματος ως κόμμα-μαζών.

Ο Sartori (2005), διαφωνεί με το κριτήριο της αυστηρής έννοιας του μέλους ως προαπαιτούμενο του μαζικού κόμματος και παραπέμπει στα δύο μεγάλα αμερικανικά κόμματα, τα οποία χαρακτηρίζει μαζικά κόμματα παρά το γεγονός των πιο χαλαρών απαιτήσεων από τα μέλη. Εξετάζοντας την ιστορική διάσταση της ανάπτυξη των κομμάτων, αναφέρει πως η επέκταση της ιδιότητας του ψηφοφόρου δημιούργησε την ανάγκη επέκτασης της εξωκοινοβουλευτικής δομής των κομμάτων και γι αυτό κάνει λόγο για μια εκτεταμένη οργανωτική δομή. Για το μαζικό κόμμα προσθέτει πως με την ανάπτυξή του, οι ψηφοφόροι ταυτίζονται με μια αφαιρετική εικόνα του κόμματος και των συμβόλων του παρά με συγκεκριμένα άτομα, δένει δηλαδή τους ηγέτες στο πρόγραμμα παρά το αντίθετο, εξαρτάται περισσότερο στο δίκτυο των οργανώσεων του παρά στους ηγέτες του. Συμφωνεί πάντως με τον Duvenger πως ο προσανατολισμός αυτού που αποκαλεί «μαζικό κόμμα μηχανισμού» το κατευθύνει περισσότερο στα μέλη του παρά στο εκλογικό σώμα. Αυτή του η τάση το κάνει να επιδιώκει την εξάπλωση του δικτύου του, που είναι κυρίως εξωκοινοβουλευτικό ή ακόμα και εξω-πολιτικό (Sartori, 2005).

Την ίδια ώρα ο Sartori, διαχωρίζει το εκλογικό μαζικό κόμμα από το μαζικό κόμμα μηχανισμού. Το πρώτο χτίζει τον μηχανισμό του, προσανατολισμένο στις εκλογικές διαδικασίες, αν και συστηματοποιεί την επαφή του με το εκλογικό σώμα. Έτσι δεν είναι τόσο προσανατολισμένο στα μέλη του, όσο στην εκλογική του επιτυχία.

Από όσα διαγράφονται πιο πάνω για το μαζικό κόμμα, είναι σημαντικό να κρατήσουμε την τάση του «μαζικού κόμματος μηχανισμού» να στρέφεται στα μέλη του και να στρέφει τα μέλη του στην πολιτική. Αυτή η διαδικασία έχει σημασία και για τη δημιουργία της ταύτισης του μέλους με το κόμμα, η οποία συνδυάζεται με την αφαιρετική αντίληψη του κόμματος και των συμβόλων του, ως ταυτότητας που εκφράζει το σύνολο των μελών του κόμματος και όχι των συγκεκριμένων πολιτικών ελίτ του κόμματος. Καθώς το μαζικό κόμμα στην εμφάνισή του αποτελούσε κόμμα όσων έμεναν έξω από τη θεσμική πολιτική, έδινε έμφαση στο κόμμα της βάσης παρά στο κομμάτι του κόμματος που καταλάμβανε δημόσια αξιώματα: «το πρώτο μέσα από τους αντιπροσωπευτικούς του θεσμούς αποτελούσε το ίδιο το κόμμα, ενώ το δεύτερο αποτελούσε απλώς τους εκπροσώπους [agents] του» αναφέρει ο Katz (2001). Για τον λόγο αυτό το κόμμα απαιτούσε την πειθαρχία των κοινοβουλευτικών του ομάδων, οι οποίοι έπρεπε να εκπροσωπούν τα συμφέροντα της κοινωνικής ομάδας που το ίδιο το κόμμα πρέσβευε.

Σε κάθε περίπτωση, χρονικά το μαζικό κόμμα ταυτίζεται με την περίοδο επέκτασης των πολιτικών δικαιωμάτων και των διαιρετικών τομών που εντάσσουν μαζικά τα λαϊκά στρώματα στην πολιτική (μέσα από ταξικές ή θρησκευτικές διαιρέσεις/ταυτίσεις). Όπως είδαμε, ιστορικά τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα θα αποτελέσουν το πρότυπο αυτού του είδους των κομμάτων.

1.2.1.2 Το πολυσυλλεκτικό κόμμα

Ένα άλλο σημαντικό ορόσημο στην κομματική θεωρία ήρθε τη δεκαετία του 1960 με τη θέση του Otto Kirchheimer για το πολυσυλλεκτικό κόμμα (catch-all party). Ο Kirchheimer παρατήρησε την απομάκρυνση των Σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από την «κοινωνία των πολιτών» και την αυξανόμενη μείωση της κοινωνικής ενσωμάτωσης (Krouwel, 2003). Σύμφωνα με τον Krouwel (2003) οι παρατηρήσεις του Kirchheimer για το πολυσυλλεκτικό κόμμα ξεκινούν από τη δεκαετία του 1950, όταν εντοπίζει πως το SPD στη Δυτική Γερμανία πιέζεται από τους συμμάχους να μετριάσει τις θέσεις του. Πράγματι, ο Σασούν (2001) αναφέρει πως η πορεία του SPD σε ρήξη με το μαρξιστικό παρελθόν του ήταν πιο πανηγυρική από ότι σε άλλα ΣΔ κόμματα τις δεκαετίες του 1950 και 1960 (αμφισβήτηση Μαρξ, αλλαγή συμβόλων κτλ). Η κίνηση αυτή αποτελούσε προσπάθεια του SPD να αποδείξει πως μπορεί να κυβερνήσει.

Γενικότερα, ο Kirchheimer παρατηρεί πως τα πολυσυλλεκτικά κόμματα: μειώνουν δραστικά το ιδεολογικό τους φορτίο και ενδυναμώνουν τις ηγετικές ομάδες ακόμη περισσότερο. Αυτές καλούνται να εκφράζουν τα συμφέροντα του γενικότερου κοινωνικού συστήματος και όχι των μελών τους, υπονομεύουν το ρόλο του απλού μέλους, εξαρτώνται λιγότερο στις συνδρομές των μελών, προσφέρουν λιγότερες επιλογές για δράση των μελών (κυρίως μέσω της αποδυνάμωσης των σχέσεών τους με τις εξωκοινοβουλευτικές τους οργανώσεις π.χ. συνδικάτα), αποδίδουν λιγότερη έμφαση στα ταξικά ή θρησκευτικά χαρακτηριστικά της βασικής τους «πελατείας», με στόχο να απευθυνθούν στο σύνολο του πληθυσμού και τέλος αναζητούν πρόσβαση σε διάφορες ομάδες συμφερόντων για εκλογικούς και οικονομικούς σκοπούς (Krouwel, 2003). Επιπλέον, ο Kirchheimer σημείωνε την «περαιτέρω ενίσχυση του γραφειοκρατικού μηχανισμού του κόμματος με στόχο την οργανωτική επιτυχία, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η ιδεολογική συνοχή». Οι ηγέτες επιλέγονται κυρίως για τις διοικητικές του ικανότητες και όχι για τις ιδεολογικές τους θέσεις.

Γενικότερα, καθώς στη στρατηγική τους οι εκλογές παίζουν καθοριστικό ρόλο, τα πολυσυλλεκτικά κόμματα δεν «μπορούν να έχουν ένα καθαρά ιδεολογικό πρόγραμμα» και έτσι τα κόμματα συγκλίνουν στο κέντρο. Η μείωση του πολιτικού ανταγωνισμού μειώνει και την πολιτική συμμετοχή. Ωστόσο, το πολυσυλλεκτικό κόμμα διατηρεί τον μηχανισμό βάσης του, για να στηρίζει τους αξιωματούχους του που συμμετέχουν στην εκλογική πολιτική και στα θεσμικά αξιώματα (Katz, 2001).

1.2.1.3 Το κόμμα καρτέλ

Το 1995 οι Richard S. Katz και Peter Mair αναφέρονται στην καρτελοποίηση του πολιτικού συστήματος, όπου ένα ολιγοπώλιο κομμάτων ανταγωνίζεται για την εξουσία, δημιουργεί συμμαχίες μεταξύ τους για την κατάληψή της και όλα περιορίζουν την ατζέντα της πολιτικής σύγκρουσης σε συγκεκριμένα ζητήματα. Οι Katz και Mair (2018) αναφέρουν ως παράδειγμα μια τέτοιας πρακτικής την ομοφωνία των κύριων κομμάτων στις διάφορες μορφές και στα διάφορα στάδια της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Μάλιστα αναφέρουν πως η ομοφωνία αυτή δεν αντανάκλατο στην κοινή γνώμη, καθώς σε αρκετά δημοψηφίσματα (με ποιο ενδεικτικό το Brexit), η κοινή γνώμη ήταν τουλάχιστον διχασμένη.

Μια σημαντική πτυχή του κόμματος καρτέλ είναι η αυτονόμηση των πολιτικών ελίτ των κομμάτων από τα μέλη τους, που στόχο έχει τη διευκόλυνση αυτών των ελίτ στη διαμόρφωση των συμμαχιών τους με τα άλλα κόμματα καρτέλ.

Γενικότερα, τα χαρακτηριστικά που προτείνουν οι Katz και Mair για το κόμμα καρτέλ είναι: ότι οι σκοποί του κόμματος μετατρέπονται στη συνέχιση της επαγγελματικής πολιτικής των ηγεσιών των κομμάτων, οι κύριοι πόροι του κόμματος προέρχονται από την κρατική επιδότηση, η οργανωτική δουλειά του κόμματος μετατρέπεται από «εντάσεως εργασίας» σε «εντάσεως κεφαλαίου» (με αποτέλεσμα τα αυξημένα κόστη των εκστρατειών), τα στελέχη της βάσης και τα ηγετικά στελέχη αυτονομούνται αμοιβαίως (π.χ. τα τοπικά στελέχη αποφασίζουν για τοπικές εκλογές), υπάρχει χαλάρωση των υποχρεώσεων αλλά και των δικαιωμάτων των μελών, τα μέλη αντιμετωπίζονται ως μονάδες παρά ως συλλογικότητες, ενώ επιδιώκεται η συμμετοχή τους για να αναπαράγεται ο μύθος της νομιμοποίησης. Τέλος, το κόμμα διεκδικεί στήριξη προτάσσοντας την αποτελεσματική διαχείριση της εξουσίας από μέρους του (και όχι τόσο την εκπροσώπηση κοινωνικών συμφερόντων ορισμένης ομάδας ή τάξης), κερδίζει έδαφος σε επίσημα κανάλια επικοινωνίας και παρουσιάζεται ως εκπρόσωπος της κρατικής λειτουργίας (Katz and Mair, 2018).

Σημαντικό αποτέλεσμα από τη λειτουργία του κόμματος ως καρτέλ είναι η εξάρτηση της επαγγελματικής πολιτικής ελίτ από το κράτος και την ομογενοποίηση των πολιτικών διακυβευμάτων σε τέτοιο βαθμό, που αντί το κόμμα να αποτελεί διαμεσολαβητή μιας κοινωνικής ομάδας προς το κράτος, αποτελεί τον διαμεσολαβητή του κράτους προς την κοινωνία:

«Ενώ η μορφή του εκλογικού ανταγωνισμού παραμένει, στην ουσία μετατρέπεται σε ανταγωνισμό για τη διαχειριστική ικανότητα και όχι για εναλλακτικές πολιτικές, γεγονός το οποίο ως αποτέλεσμα μετατρέπει όλα τα εν δυνάμει κόμματα εξουσίας σε φερέφωνα και υπερασπιστές των πολιτικών του κράτους» (Katz and Mair, 2018).

Γενικότερα, αξίζει να σημειώσουμε πως οι Katz και Mair επιμένουν πως το μοντέλο του κόμματος καρτέλ εκφράζει τάσεις. Αυτό το μοντέλο δεν υπάρχει στην πραγματική πολιτική σε καθαρό τύπο που εκφράζεται θεωρητικά. Ο Katz (2001) μάλιστα αναφέρει ότι η θεωρητική τους επεξεργασία εκφράζει τις πιέσεις που δημιουργούνται προς στην

κατεύθυνση αυτού του μοντέλου, ωστόσο παρατηρεί πως υπάρχουν την ίδια ώρα και αντιδράσεις προς αυτές τις πιέσεις, οι οποίες, αναλόγως της δυναμικής τους δημιουργούν και άλλες τάσεις. Ο Sartori (2005) τονίζει από την πλευρά του πως στις περιπτώσεις των μαζικών κομμάτων μηχανισμού και μαζικών κομμάτων εκλογών υπάρχουν και ενδιάμεσοι τύποι. Γενικότερα, όμως, οι ποικιλίες του κομματικού φαινομένου δεν απαγορεύουν την εξέταση πολύ συγκεκριμένων τάσεων που παρατηρούνται και που σήμερα δείχνουν τα χαρακτηριστικά του κόμματος καρτέλ. Το μοντέλο αυτό είναι ικανό να συνδυάσει πολλά από τα προβλήματα που παρατηρούνται γύρω από τη δημοκρατική απίσχναση, τη σχέση κράτους – κόμματος και την ενσωμάτωση των κομμάτων στους κρατικούς θεσμούς, αλλά και την απομόνωσή τους από την κοινωνία στον βαθμό που δεν μπορούν να προτάξουν εναλλακτικές πολιτικές στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, αλλά μπορούν να αναπαράγουν κρατικές πολιτικές προτάσσοντας ως εκλογικό προϊόν την ικανότητα της «καλύτερης διαχείρισης» του κρατικού μηχανισμού, όπως τονίζουν και οι Katz και Maier.

Όσον αφορά τώρα στη διάσταση της εσωτερικής δημοκρατίας που παρουσιάζει αυτό το μοντέλο, ο Katz (2001) αναφέρει πως τα μέλη της βάσης πολιτικοποιούνται γύρω από κίνητρα όπως η συλλογική ταυτότητα ή η ιδεολογική ταύτιση, σε αντίθεση με τους επαγγελματίες πολιτικούς, οι οποίοι βλέπουν την πολιτική ως μια άσκηση διοικητικών ικανοτήτων. Μέσα, όμως, από την απολιτικοποίηση της πολιτικής και τη διατάραξη της κλασσικής κομματικής ταύτισης – η οποία ήταν συνυφασμένη με τις ταξικές διαιρετικές τομές – τώρα η όποια κομματική ταύτιση είναι «χωρίς περιεχόμενο» ή οδηγεί στην προσωπική ταύτιση με κάποιον από τους ηγέτες του κόμματος. Αυτοί που απομένουν με τις απαιτήσεις της ιδεολογικής ταύτισης είναι τα στελέχη της βάσης και όχι τόσο τα απλά μέλη. Ωστόσο στο βαθμό που αυτά τα στελέχη βάσης μπορούν να συμπαρασύρουν μερίδα των μελών γύρω από ιδεολογικά διακυβεύματα, μπορεί να απειλήσουν την ηγετική επαγγελματική ελίτ.

Ο Katz υποστηρίζει πως για να αποφύγει αυτές τις δυναμικές το κόμμα καρτέλ παρακάμπτει τα στελέχη της βάσης μέσα από τη λήψη αποφάσεων με την απευθείας συμμετοχή του συνόλου των μελών της βάσης π.χ. δημοψηφίσματα, με άνοιγμα της διαδικασίας για επιλογή υποψηφίων από μη μέλη του κόμματος. Οι τεχνικές αυτές φαίνεται να ενδυναμώνουν τελικά την κομματική ηγεσία, όπως παρατηρεί και η

Γεωργιάδου (2015) στο Εργατικό Κόμμα της Βρετανίας του Τόνυ Μπλαίρ, όπου ο ίδιος χρησιμοποίησε και διαβουλευτικές διαδικασίες για να εδραιώσει την ηγεσία του.

1.2.2 Ζητήματα εσωκομματικής δημοκρατία στα σύγχρονα κόμματα

Μπροστά στα γενικότερα προβλήματα της κομματικής αποστοίχισης, οι σύγχρονες τάσεις των πολιτικών κομμάτων είναι σύμφωνα με τον Ignazi (2020) να επιδιώκουν το «άνοιγμα» στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στα μέλη τους, αλλά και στους υποστηρικτές τους κυρίως στις διαδικασίες επιλογής υποψηφίων και σε δεύτερο λόγο σε μερικές από τις πολιτικές των κομμάτων.

Ωστόσο, αυτό που παρατηρεί ο Ignazi είναι πως η διαδικασία αυτή έρχεται είτε να στηρίξει και να νομιμοποιήσει τις πολιτικές ελίτ των κομμάτων: είτε όταν οι ελίτ ελέγχουν στην ουσία τη διαδικασία και δια των δημοψηφισματικών τακτικών αναπαράγουν την κυριαρχία τους, είτε ακόμη και όταν μια μειοψηφική μερίδα της κομματικής ηγεσίας επιδιώκει την επικράτησή της, χρησιμοποιώντας τη συμμετοχή αυτή για να επιβάλει τη δική της κυριαρχία μέσα στο κόμμα, κάτι που ωστόσο γίνεται σπανιότερα. Αυτό συμβαίνει, κυρίως, λόγω της διαφοράς πολιτικού κεφαλαίου της επαγγελματικής πολιτικής ελίτ και της υπερβολικής έκθεσης που έχουν στα ΜΜΕ. Για το λόγο αυτό ο Ignazi τονίζει πως συμμετοχή των μελών σε αποφάσεις μέσω της κάλπης δεν κατάφερε να αυξήσει την κομματική στράτευση. Έτσι και ο Ignazi συμφωνεί πως οι διαδικασίες αυτές στην ουσία παραγκωνίζουν τα στελέχη της βάσης, που θα μπορούσαν να αποτελούν τα στοιχεία που μεταφέρουν (και βοηθούν να διαμορφώσουν θα προσθέταμε) τις θέσεις της βάσης στην κομματική ηγεσία. Μάλιστα προσθέτει πως η τάση αυτή οδηγεί στην απομάκρυνση των στελεχών αυτών από τα κόμματα.

Ως απάντηση στα ζητήματα αυτά ο Ignazi προτείνει την ελευθερία διαμόρφωσης τάσεων εντός των κομμάτων και του δικαιώματος μειονοτικών απόψεων. Υποστηρίζει ακόμη τη δημιουργία χώρων εσωτερικής διαβούλευσης μεταξύ ηγεσίας και βάσης αλλά και οριζόντιας συζήτησης θεμάτων μεταξύ της βάσης. Τέλος, υποστηρίζει την ενδυνάμωση, αύξηση και ενίσχυση των ενδιάμεσων βαθμίδων των κομμάτων.

1.2.3 Εργατικά κόμματα και κινηματικές ρίζες

Μελετώντας την εξέλιξη του κομματικού φαινομένου διαφαίνεται πως η εγγύτητα των κομμάτων με το κράτος και τους εκλογικούς θεσμούς (Κεφ. 1.2.1.3) και η αναποτελεσματικότητά τους να ασκήσουν πολιτικές – στη βάση των περιορισμών που το κράτος θέτει στα πλαίσια των διεθνών και οικονομικών περιορισμών, που θέτει η κρατική πολιτική (Κεφ. 1.2) – είναι συνδεδεμένη τόσο με την κομματική αποστοίχιση όσο και με τη δημοκρατική απίσχναση. Τα δύο τελευταία φαινόμενα είναι δηλαδή συνδεδεμένα με τη σχέση κόμματος - κράτους.

Από την άλλη, ιστορικά το πολιτικό κόμμα ήταν το μέσο το οποίο έφερε τις μάζες στην θεσμική πολιτική και δημιούργησε τις βάσεις, ώστε η αντιπροσωπευτική δημοκρατία να αγκαλιάζει και νέες κοινωνικές ομάδες (Κεφ. 1.2. και 1.2.1.1) . Ειδικότερα όσον αφορά στα εργατικά κόμματα, δηλαδή τα σοσιαλδημοκρατικά και τα κομμουνιστικά, η διαδικασία αυτή ήταν μια διαδικασία συλλογικής δράσης κοινωνικών κινημάτων. Η ανάπτυξη των εργατικών κινημάτων είτε προηγήθηκε είτε ακολούθησε την ίδρυση των εργατικών κομμάτων ήταν συνδεδεμένη μαζί τους (della Porta and Diani, 2010).

Με τον τρόπο αυτό, λοιπόν, μπορούμε να δούμε τα εργατικά αυτά κόμματα στην πρώιμη φάση της ιστορίας τους και μέσα από τα κινηματικά χαρακτηριστικά τους. Έτσι εάν αυτή η φάση της ιστορίας τους είναι συνδεδεμένη με την επέκταση της δημοκρατίας (Κεφ. 1.2) τότε ένας σημαντικός παράγοντας αυτής της επέκτασης είναι η δράση των ίδιων των μαζών (δηλαδή των εργατικών κινημάτων- Κεφ. 1.1.3). Επομένως, χαρακτηριστικά όπως η ανάπτυξη συγκρουσιακών σχέσεων, η διακριτή συλλογική ταυτότητα, η ανάπτυξη άτυπων δικτύων που αποδίδονται στα κοινωνικά κινήματα (della Porta and Diani, 2010) – τουλάχιστον πριν από τη θεσμοποίηση των πλείστων πτυχών των εργατικών κινημάτων από τα εργατικά κόμματα – ήταν χαρακτηριστικά που αφορούσαν και τα εργατικά κόμματα στον βαθμό που δεν είχαν ενσωματωθεί στη θεσμική πολιτική.

Είναι σημαντικό, μάλιστα, να τονίσουμε πως η συμμετοχή των εργατικών κομμάτων και ειδικότερα των μαρξιστικών κομμάτων σε κυβερνήσεις, ήταν κάτι που τα ίδια δεν έβλεπαν θετικά πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (Σασούν, 2001). Ο πόλεμος και η σύνταξη των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων με τις εμπόλεμες κυβερνήσεις τους

οδήγησε στην αποδοχή τους από το πολιτικό σύστημα και γεφύρωσε την κινηματική σύγκρουση με τη θεσμική ενσωμάτωση.

Ωστόσο, οι κινηματικές ρίζες δε διερράγησαν άμεσα. Είναι ενδεικτικό πως το SPD αναγκάστηκε να συμμετέχει στα γερμανικά Σοβιέτ της επανάστασης του 1918, τόσο γιατί η βάση του ήδη συμμετείχε όσο και για να τα θέσει υπό τον έλεγχό του (Gluckstein, 2019; Ruge, 2012). Η σοσιαλδημοκρατική βάση του SPD συμμετείχε και στον επαναστατικό αναβρασμό των πρώτων χρόνων της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης.

Παράλληλα, η σοσιαλδημοκρατία βοήθησε στο να αναπτυχθούν οργανωτικά αυτά τα εργατικά κινήματα, να αποκτήσουν συλλογική ταυτότητα και να περάσουν από το αυθόρμητο στο συνειδητό πολιτικό υποκείμενο. Είναι γι αυτό που ο Λένιν (2013) στο «Τι να κάνουμε;» μιλά για τον ρόλο της σύνδεσης της διανοήσης με το αναπτυσσόμενο εργατικό κίνημα και μάλιστα για τη θέση του αυτή δανείζεται από τον Κάουτσκι, που τότε ήταν ο προεξέχων θεωρητικός του SPD.

Εάν, ωστόσο, οι μαρξιστές (και μάλιστα οι λενινιστές) έβλεπαν τη δημοκρατία ως «τη συνεχή δραστηριότητα, εξέλιξη, οργάνωση και συνειδητοποίηση των ενεργειών του λαού» (Λούκατς, 1978), τότε εύλογα μπορεί να τεθεί το ερώτημα πώς αυτά τα κόμματα μπόρεσαν να συνδυάσουν αυτές τις αντιλήψεις με τον συγκεντρωτικό, αυστηρά πειθαρχημένο και ιεραρχικά δομημένο χαρακτήρα των κομμουνιστικών κομμάτων του 20^{ου} αιώνα. Σε αυτή τη συζήτηση για τα εσωτερικά χαρακτηριστικά τους, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός πως και τα κομμουνιστικά κόμματα αντιμετωπίζουν τις ίδιες διαδικασίες γραφειοκρατικοποίησης που αντιμετωπίζουν όλες οι οργανώσεις.

Τα προβλήματα αυτά, ωστόσο, δεν ήταν άγνωστα για τους μαρξιστές. Η Λούξεμπουργκ (2014) αναφέρει χαρακτηριστικά πως «η άκαμπτη και μηχανιστική αντίληψη της γραφειοκρατίας, δέχεται τους αγώνες μόνο σαν αποτέλεσμα της οργάνωσης που έχει φτάσει σε ένα ορισμένο βαθμό της δύναμής της. Η ζωντανή διαλεκτική εξήγηση, αντίθετα, βλέπει την οργάνωση να γεννιέται σαν προϊόν των αγώνων». Ακόμη και ο Λένιν (2013b) δε θεωρεί πως η σοσιαλδημοκρατία πρέπει να υπαγορεύει τα μέσα πάλης της εργατικής τάξης: «Όταν, όμως, η στρατιά του προλεταριάτου θ' αγωνίζεται σταθερά και κάτω από την καθοδήγηση γερής σοσιαλδημοκρατικής οργάνωσης για την οικονομική και πολιτική απελευθέρωση, τότε αυτή η ίδια η στρατιά θα υποδείξει μόνη της στους στρατηγούς τις μεθόδους και τα μέσα δράσης».

Στην κριτική της για τον συγκεντρωτισμό του Λένιν, η Λούξεμπουργκ (1990) παρατηρεί τις τάσεις της κομματικής γραφειοκρατίας στο κόμμα της, του «οπορτουνισμού», να καταπνίξει «την συνειδητή και δραστήρια ελίτ του προλεταριάτου μέσα στην άμορφη μάζα του “εκλογικού σώματος”» μέσα από τάσεις αποκέντρωσης, καθώς οι «αστοί διανοούμενοι» θέλουν να μετατρέψουν το κίνημα της εργατικής τάξης σε «όργανο των φιλοδοξιών τους». Θεωρεί πως το φαινόμενο αυτό (οι προσπάθειες αποκέντρωσης από τους «οπορτουνιστές») λαμβάνει χώρα στον αναπτυγμένο κοινοβουλευτισμό, όπου οι αγώνες της εργατικής τάξης έχουν δημιουργήσει «την επιτακτική συγκεντροποίηση της βούλησης της συνειδητής και μαχητικής πρωτοπορίας της εργατικής τάξης σε σχέση με τα άτομα ή τις ομάδες της». Χαρακτηρίζει αυτή τη συγκεντροποίηση «αντισυγκεντρωτισμό» και «βασιλεία της πλειοψηφίας στο εσωτερικό του κόμματος». Αντίθετα, υποστηρίζει πως ο συγκεντρωτισμός του Λένιν στο Ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα (ΡΣΔΕΚ) αποτελεί κίνδυνο καθυπόταξης του ρωσικού εργατικού κινήματος από μια ομάδα διανοομένων, καθώς αυτό ακόμη δεν αναπτύχθηκε αρκετά για να δημιουργήσει τον δικό του συγκεντρωτισμό της συνειδητής ταξικής πλειοψηφίας.

Σε κάθε περίπτωση ο Λένιν (1904), απαντώντας στην Λούξεμπουργκ, απορρίπτει ότι ο ίδιος επιδιώκει ένα συγκεντρωτισμό πιο αυστηρό από ό,τι χρειάζεται η ύπαρξη ενός ενιαίου κόμματος. Παράλληλα, αργότερα διαφαίνεται πως η «συγκεντροποίηση» της συνειδητής ταξικής πλειοψηφίας, που αναφέρει η Λούξεμπουργκ, δεν κατάφερε να ανακόψει την ποδηγέτηση της επανάστασης του 1918 στη Γερμανία από την ηγεσία του SPD, ενώ οι μπολσεβίκοι φάνηκε να συνδέονται οργανικά με τις μάζες και σε κάθε περίπτωση ήταν πιο αποτελεσματικοί στο να δώσουν, αλλά και να πάρουν πολιτικές θέσεις από το εργατικό επαναστατικό κίνημα του 1917 (Gluckstein, 2019).

Τα ζητήματα εσωτερικής δημοκρατίας εντός των κομμουνιστικών κομμάτων έχουν περισσότερο να κάνουν με τις συνθήκες δράσεις τους. Η συνωμοτικότητα, ο περιορισμός του αριθμού των μελών του ΡΣΔΕΚ και η κυριαρχία των «επαγγελματιών επαναστατών», που υποστήριζε ο Λένιν είχε να κάνει όπως λέει ο ίδιος με το πρόβλημα της τσαρικής καταστολής. Ωστόσο, εκφράζεται θετικά στη δημοσιοποίηση της «εσωκομματικής διαπάλης» που έλαβε χώρα στο Β' Συνέδριο του ΡΣΔΕΚ, υποστηρίζει την αξία της εσωτερικής διαπάλης τονίζοντας πως «η πάλη των αποχρώσεων είναι αναπόφευκτη και αναγκαία, όσο δεν οδηγεί στην αναρχία και στη διάσπαση» (Λένιν,

2012) και ζητά να εκτίθενται στον τύπο (μάλλον εννοεί τον κομματικό) οι νέες διαφωνίες μεταξύ πλειοψηφίας και μειοψηφίας. Ωστόσο, θεωρεί πως η δημοκρατία απαιτεί πειθαρχία και στο σημείο αυτό χρησιμοποιεί τη ρήση του Κάουτσκι πως «δημοκρατία θα πει κυριαρχία της μάζας πάνω στους πληρεξουσίους της».

Ειδικά, το ζήτημα της ανάγκης για παράνομη δράση θέτει όρια στην εσωτερική δημοκρατία των μαρξιστικών κομμάτων σύμφωνα με τον Λένιν. Θεωρεί πως οι πολιτικές ελευθερίες του αστικού κοινοβουλευτισμού προσφέρουν μεγαλύτερες ευκαιρίες δημοκρατικής οργάνωσης του κόμματος. Ωστόσο, η μόνιμη αντίληψη του περί της ανάγκης μαχητικής διάταξης του κόμματος τον φέρνει να τονίζει την ικανότητα δράσης υπό αυστηρή και συνωμοτική πειθαρχία (Λένιν, 2015). Ακόμη και τα 21 σημεία του Β' Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς (2008) τον Ιούλιο του 1920, τα οποία καλούν σε πειθαρχία και διαγραφή των σοσιαλδημοκρατών από τις τάξεις των ΚΚ αναφέρονται ρητά στον εμφύλιο, την πολεμική σύγκρουση και τις επαναστατικές διεργασίες της συγκεκριμένης περιόδου. Η πειθαρχία, η συνωμοτικότητα και το ξεκαθάρισμα των γραμμών των ΚΚ συνδέονται δηλαδή με την κατάσταση του εμφυλίου που παρουσιάζεται στη νεαρή ΕΣΣΔ, τις επαναστατικές διεργασίες στην Ευρώπη και τη σύγκρουση με τους Σοσιαλδημοκράτες, οι οποίοι το 1918 αιματοκύλησαν τους Σπαρτακιστές και οδήγησαν τα γερμανικά Σοβιέτ στη διάλυσή τους. Αλλά ακόμη και αργότερα, το 1926 η συνωμοτικότητα και τα προβλήματα οργανωτικής δικτύωσης (π.χ. νέες οργανώσεις βάσης) θα τεθούν ως αιτιολογία από τον Gramsci (2011) για τη δυνατότητα της ανώτερης ηγεσίας να διορίζει την τοπική ηγεσία εναλλακτικά από τις εκλογές και κατ' εξαίρεση.

Αντίστοιχα, ο εμφύλιος πόλεμος και η εισβολή της Αντάντ στη νεαρή ΕΣΣΔ, φαίνεται να παίζουν τον κύριο ρόλο στην απόφαση του 10^{ου} Συνεδρίου του Ρωσικού Κομμουνιστικού Κόμματος (Μπολσεβίκοι) να τερματίσει τις τάσεις εντός του κόμματος. Μέχρι και πριν από αυτή την απόφαση, οι θέσεις της Κολοντάι (2008) προς το συνέδριο αυτό – όπου υποστηρίζει την «Εργατική Αντιπολίτευση» καταγγέλλοντας τις τάσεις γραφειοκρατικής συγκέντρωσης στην ΕΣΣΔ – δημοσιεύτηκαν στην Πράβντα.

Οι ζυμώσεις, οι διαφωνίες και ο έντονος διάλογος εντός του κόμματος των Μπολσεβίκων ήταν χαρακτηριστικό τους μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920: Ακόμη και οι Θέσεις του Απρίλη του Λένιν περιλαμβάνουν την κριτική του ίδιου στην απόφαση της ΚΕ του κόμματος να μην προχωρήσει άμεσα στη δημιουργία της

Τρίτης Διεθνούς. Οι Ζινόβιεφ και Κάμενεφ δεν απομακρύνθηκαν από το κόμμα ακόμη και όταν αποκάλυψαν στην ουσία την απόφαση των Μπολσεβίκων για εξέγερση και παρά τη σύσταση του Λένιν για διαγραφή τους (Λένιν, 1917). Στις διαφωνίες για τη συνθήκη Μπρεστ-Λιτόφσκ η πλειοψηφία της ΚΕ καλούσε τη μειοψηφία να μην εγκαταλείψει την ΚΕ, αλλά να δηλώσει την άρνησή της μέσω διακήρυξης (Marik, 1991). Ο ίδιος ο Λένιν βρέθηκε να μειωηφεί στην ΚΕ σε άλλες περιπτώσεις.

Οι αποφάσεις του 10^{ου} Συνεδρίου δε σήμαναν το τέλος της δημοκρατίας για τους μπολσεβίκους. Το 1923 ο Τρότσκι καταφέρνει με μια πλειοψηφία της ΚΕ να ζητήσει επανεξέταση των αποφάσεων αυτών. Το γεγονός πως στη συνέχεια απέστειλε επιστολή (Τρότσκι, 1923) στα μέλη του Κόμματος ερμηνεύοντας αυτή την απόφαση δείχνει ακόμη τα περιθώρια επικοινωνίας που υπήρχαν. Ωστόσο, ο Στάλιν θα αντεπιτεθεί (Marik, 1991). Οι ζυμώσεις συνεχίζονταν με τις συγκρούσεις Τρότσκι, Ζινόβιεφ, Μπουχάριν και Στάλιν, ενώ η επιβολή της σταλινικής μονολιθικότητας ήρθε λίγα χρόνια αργότερα. Ενδεικτική είναι η ειρωνεία του Μπορντίγκα, κατά τις συζητήσεις για τις «Θέσεις της Λυών» του Ιταλικού ΚΚ το 1926, για τις συστάσεις του ΚΚΣΕ να μη συζητηθούν οι εσωτερικές διαφωνίες στο ΚΚΣΕ. Ζωντανές ήταν και οι ζυμώσεις της Γ' Διεθνούς στις αρχές της δεκαετίας του 1920 (Λιόσης, 2014) και τα συνέδριά της γίνονταν σχεδόν κάθε χρόνο όπως αρχικά και του ΡΚΚ (Μπ.).

Μπροστά σε αυτά τα ζητήματα, η αναζήτηση μιας εξω-ιστορικής αντίληψης των κανόνων του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού» όπως αυτή αναπτύχθηκε από τις ανάγκες της γραφειοκρατίας της ΕΣΣΔ και αναπαρήχθη από την αστική ιστοριογραφία, αγνοεί τον συσχετισμό δημοκρατίας και κοινωνικής κίνησης όσο και οι αστικές αντιλήψεις περί δημοκρατίας (Κεφ. 1.1.2) Αξίζει τέλος να σημειωθεί πως ο Τρότσκι (2018) θεωρεί πως οι δύσκολες οικονομικές συνθήκες πάνω στις οποίες αναπτύχθηκε ο Σοβιετικός σοσιαλισμός ευνόησε την ανάπτυξη της γραφειοκρατίας. Ωστόσο, ο Τρότσκι δεν απαλλάσσει τη γραφειοκρατία από τις ευθύνες της για τις επιλογές της. Η σχέση κράτους – κόμματος και η απορρόφηση του τελευταίου από το πρώτο φαίνεται και σε αυτή την περίπτωση να παίζει ρόλο στη συρρίκνωση της δημοκρατίας. Οι γραφειοκράτες αντί να αναγνωρίζουν αυτούς τους «νόμους» και να επιδιώκουν να λειτουργήσουν στα πλαίσια της ελευθερίας που τους παρέχει αυτή η γνώση (Κεφ 1.1.2), παρουσιάζουν την κατάσταση αυτή ως το πρότυπο του σοσιαλισμού. Έτσι έρχονται να επιβεβαιώσουν τις προειδοποιήσεις της Λούξεμπουργκ (1980) στα αρχικά στάδια της

σοβιετικής επανάστασης για τον κίνδυνο «μεταβάλλοντας την ανάγκη σε αρετή, [να] αποκρυσταλλώνουν θεωρητικά την αναγκαστική, χάρις στους μοιραίους αυτούς όρους, τακτική τους και θέλουν να την επιβάλουν στο διεθνές προλεταριάτο σαν αξιόμιμητο πρότυπο σοσιαλιστικής τακτικής».

1.3 Η ιδιαιτερότητα του ΑΚΕΛ

Η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία εξετάζει με ιδιαίτερο ενδιαφέρον την περίπτωση του κυπριακού Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζομένου Λαού (ΑΚΕΛ). Το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής έρευνας για το ΑΚΕΛ εστιάζεται σε μεγάλο βαθμό στην ιδιαιτερότητα του γεγονότος ότι συνδυάζει την εσωτερική οργάνωση του μαρξιστικού-λενινιστικού κόμματος (Ellinas and Katsourides, 2013) και υποστηρίζει την ιδεολογία αυτή, φέρει τα σύμβολα της (Dunphy and Bale, 2007), ενώ ταυτόχρονα εξασφαλίζει ισχυρά εκλογικά αποτελέσματα και παρουσιάζεται ως κόμμα εξουσίας και αστικής διαχείρισης με σοσιαλδημοκρατικές προγραμματικές θέσεις. Μάλιστα αυτά τα ποσοστά τα πετυχαίνει ένα κόμμα της αριστεράς σε μια περίοδο που τα προβλήματα που αναφέρουμε στα προηγούμενα κεφάλαια ήδη είναι ώριμα σε άλλα ευρωπαϊκά κόμματα της αριστεράς.

Πράγματι το ΑΚΕΛ έχει εξασφαλίσει μεγάλα εκλογικά ποσοστά μετά την περίοδο 1990: Στις βουλευτικές του 1991 το ΑΚΕΛ εξασφαλίζει ποσοστά 30,63%, το 1996 33% και το 2001 34,71% (Βουλή των Αντιπροσώπων, 2006). Με το πολιτικό σκηνικό να αλλάζει στο εσωτερικό της χώρας μετά το 2004 (ένταξη στην ΕΕ - σχέδιο Ανάν – διακυβέρνηση Δημήτρη Χριστόφια – οικονομική κρίση και μνημόνιο) το ΑΚΕΛ συνέχισε παρόλα αυτά να διατηρεί αξιόλογα ποσοστά με πτωτική πορεία να σημειώνεται μόλις τη δεκαετία του 2010. Στις βουλευτικές εκλογές το 2006 λαμβάνει 31,13%, το 2011 32,67%, το 2016 26,67% και το 2021 22,34% (Κυπριακή Δημοκρατία - Υπουργείο Εσωτερικών, 2021).

Αντίστοιχα τη δεκαετία του 2000 πέτυχε την εκλογή του Γενικού Γραμματέα (ΓΓ) της Κεντρικής Επιτροπής (ΚΕ) του, Δημήτρη Χριστόφια στην Προεδρία της Βουλής. Το 2003 σε συμμαχία με το Δημοκρατικό Κόμμα (ΔΗΚΟ) και την ΕΔΕΚ (Ενιαία Δημοκρατική ένωση Κέντρου), υποστήριξε με επιτυχία την εκλογή του Τάσσου Παπαδόπουλου στην Προεδρία της Κυπριακής Δημοκρατίας και συμμετείχε με κομματικά στελέχη στο νέο υπουργικό συμβούλιο για πρώτη φορά (Charalambous,

2007), μια πολιτική που δεν ακολουθούσε στο παρελθόν, παρά τη στήριξή του σε προηγούμενες κυβερνήσεις. Τέλος το 2008 ο Δ. Χριστόφιας, όντας ακόμη ΓΓ της ΚΕ του ΑΚΕΛ, εκλέγεται στην Προεδρία της Δημοκρατίας, ενώ στελέχη του ΑΚΕΛ θα ενταχθούν και πάλι στο Υπουργικό Συμβούλιο.

Όλα αυτά θα πρέπει να εκτιμηθούν και σε σύγκριση με την πορεία των άλλων μαρξιστικών-λενινιστικών (κομμουνιστικών) κομμάτων στην Ευρώπη μετά το 1990 και τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Κατά την περίοδο αυτή, τα πλείστα ΚΚ στην Ευρώπη αντιμετωπίζουν μείωση των ποσοστών τους και σημαντικές διασπάσεις. Από τα δύο μεγάλα ΚΚ της Ευρώπης, το Γαλλικό συρρικνώνεται συνεχώς ενώ το Ιταλικό στην ουσία διαλύεται. Εκτός από το ΑΚΕΛ, τα πιο ανθεκτικά ΚΚ στη δυτική Ευρώπη μπορούν να θεωρηθούν το Πορτογαλικό και το ΚΚ Ελλάδας, τα οποία ωστόσο δεν είδαν αύξηση των ποσοστών τους σε σχέση με την προ 1990 περίοδο.

1.3.1 Εξωτερικοί παράγοντες εκλογικής απήχησης ΑΚΕΛ

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν αρκετές αναφορές για τους λόγους πίσω από αυτό το ιδιαίτερο φαινόμενο. Ο Charalambous (2007) αναφέρεται σε εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες που επηρέασαν την ιδιομορφία του ΑΚΕΛ ως ισχυρού κόμματος με μαρξιστικό – λενινιστικό προσανατολισμό στη Δ. Ευρώπη.

1.3.1.1 Ταξική διαστρωμάτωση

Στους εξωτερικούς παράγοντες αναφέρει τη διατήρηση της ταξικής διαστρωμάτωσης στη χώρα και μετά το 1980, όταν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες τα φαινόμενα του μεταφορντιστικού μοντέλου που αναπτύξαμε πιο πάνω ήδη επηρέαζαν τις ταξικές πολιτικές των ΚΚ και ΣΔ κομμάτων. Ούτως ή άλλως η εργατική τάξη στην οποία βασιζόταν το ΑΚΕΛ, δε γεννήθηκε στη βαριά βιομηχανία της Δ. Ευρώπης. Ωστόσο, σημειώνουμε πως τα μεταλλεία, στα οποία το ΑΚΕΛ έχτισε γερούς δεσμούς με την εργατική τάξη τη δεκαετία του 1940, βρίσκονταν σε ύφεση ήδη από τη δεκαετία του 1970 (Υπηρεσία Μεταλλείων - Κυπριακή Δημοκρατία, 2009). Γενικότερα, όμως, η τουρκική εισβολή του 1974 συνέβαλε για κάποιο χρονικό διάστημα στη συντήρηση αυτή της εργατικής τάξης με την προλεταριοποίηση των προσφυγικών μαζών, που κατέφυγαν στις ελεγχόμενες από την Κυπριακή Δημοκρατία περιοχές.

Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί πως οι Charalambous και Ioannou (2015) παρατηρούν πως τη δεκαετία του 1990 ολοκληρώνεται η διαδικασία ύφεσης της αγροτικής οικονομίας και της πλήρους ανάπτυξης του τομέα των υπηρεσιών. Την ίδια περίοδο η Κύπρος μετατρέπεται από οικονομία που εξάγει εργατικό δυναμικό, σε οικονομία που το εισάγει.

1.3.1.2 Ανοίγματα στις μεσαίες τάξεις

Ο Charalambous, (2007) προσθέτει πως το ΑΚΕΛ δεν απευθυνόταν αποκλειστικά στις εργατικές μάζες, αλλά από τη δεκαετία του 1940 έκανε ανοίγματα στις μεσαίες τάξεις, τα οποία εντάθηκαν στη δεκαετία του 1990, περίοδο αλλαγών στο κόμμα. Σημειώνουμε ωστόσο, εδώ πως ιστορικά αυτό από μόνο του δεν αποτελεί κυπριακή ιδιαιτερότητα, καθώς σε κάποιο βαθμό τέτοια ανοίγματα έκανε και το Ιταλικό ΚΚ ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 (Σασούν, 2001). Τον συσχετισμό των συνεργασιών του ΑΚΕΛ με τα κόμματα της «εθνικής αστικής τάξης» (ΑΚΕΛ, 2015a) με τους «ιστορικούς συμβιβασμούς» του Ιταλικού ΚΚ κάνουν και οι Dunphy and Bale (2007). Επιπρόσθετα ο Σασούν (2001) αναφέρει πως το Ιταλικό ΚΚ συγκέντρωνε πολλά μη εργατικά στοιχεία ειδικά στις περιοχές της πρωτοκαθεδρίας του στην Εμίλια – Ρομάνια. Η ένταση, όμως, με την οποία γίνεται αυτό το άνοιγμα στη δεκαετία του 1990, θα μας απασχολήσει.

1.3.1.3 Κατάληψη του χώρου της «Αριστεράς»

Επιπρόσθετος λόγος για τη διατήρηση του ΑΚΕΛ είναι το γεγονός πως αυτό δεν είχε να ανταγωνιστεί με ένα έτερο κόμμα της αριστεράς μέχρι τη δεκαετία του 1970, όταν για πρώτη φορά παρουσιάστηκε ένα κόμμα με σοσιαλδημοκρατικές αναφορές, η ΕΔΕΚ (Charalambous, 2007). Τόσο η καθυστερημένη πολιτική οργάνωση της ΣΔ, αφού το ΑΚΕΛ είχε ήδη αναπτύξει τους δεσμούς του με την εργατική τάξη, όσο και η ιδιαίτερη εθνικιστική θέση και παράδοσή της σε ζητήματα που αφορούν τη διαιρετική τομή που δημιούργησε στην κυπριακή πολιτική το κυπριακό πρόβλημα, δεν οδήγησαν σε ανταγωνισμό για την πρωτοκαθεδρία του κόμματος με αναφορά στην εργατική τάξη.

Κινήματα της «Νέας Αριστεράς» άργησαν, επίσης, να εμφανιστούν και όταν έγιναν προσπάθειες για αυτό π.χ. το Ανανεωτικό Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (ΑΔΗΣΟΚ) που προήλθε από διάσπαση του ΑΚΕΛ, το ΑΚΕΛ είχε ήδη προχωρήσει στις προγραμματικές και οργανωτικές αλλαγές της δεκαετίας του 1990, είχε ήδη

προτάζει τη «Δική μας αντίληψη για τον σοσιαλισμό» (Κεφ. 1.3.2.1). Αλλαγές, που όπως αναφέρει ο Charalambous (2007) παράλληλα με την ίδρυση θεματικών βοηθητικών γραφείων, εξασφάλισαν για το ΑΚΕΛ τις βάσεις για αναφορά σε πολιτικές εξω-ταξικών ταυτοτήτων.

1.3.1.4 Κυπριακό: Η ιδιαίτερη διαιρετική τομή

Εδώ αξίζει να σημειώσουμε πως στην Κύπρο υπάρχει μια επιπρόσθετη και ιδιαίτερη διαιρετική τομή, που έχει να κάνει με το εθνικοαπελευθερωτικό ζήτημα και αργότερα με το αντικατοχικό ζήτημα. Η διαιρετική τομή Δεξιάς και Αριστεράς, η οποία τη δεκαετία του 1940 είχε τα κλασσικά χαρακτηριστικά της ταξικής διαιρετικής δομής (κεφάλαιο – εργασία), πήρε νέες διαστάσεις τη δεκαετία του 1950 με τον ανταγωνισμό των δύο πολιτικών χώρων για την ηγεμονία του εθνικοαπελευθερωτικού - αντιαποικιακού αγώνα και των μεθόδων του. Εκεί η τομή αυτή αποκρυσταλλώθηκε με το πραξικόπημα του 1974 και την επακόλουθη τουρκική εισβολή. Το σύγχρονο κομματικό σκηνικό στην Κύπρο, ουσιαστικά, συγκροτείται μετά την εισβολή (Christophorou, 2006) και αυτή η διαιρετική τομή παίζει καθοριστικό ρόλο στον καθορισμό Δεξιάς – Αριστεράς.

Τέλος, στην ταυτότητα του ΑΚΕΛ όσον αφορά στη σχέση του με το Κυπριακό, ολοκληρώνει η θέση του για τους Τουρκοκυπρίους (Τ/κ). Το ΑΚΕΛ πρωτοστάτησε στην προσπάθεια επαναπροσέγγισης των δύο κοινοτήτων και κατάφερε να γίνει αποδεκτό ως το κόμμα της επανένωσης έχοντας επιπρόσθετα μια μακρά ιστορία συνεργασίας με την Τ/κ κοινότητα (Charalambous, 2007).

Όλα αυτά μαζί με το μικρό μέγεθος της Κύπρου, που ευνοεί τη δημιουργία και τη διατήρηση στενών διαπροσωπικών επαφών και επαφών «πρόσωπο με πρόσωπο» (Ellinas and Katsourides, 2013), αποτελούν τους κύριους εξωτερικούς παράγοντες που αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία γύρω από την εκλογική διατήρηση του ΑΚΕΛ..

1.3.2 Εσωτερικοί παράγοντες εκλογικής διατήρησης ΑΚΕΛ

1.3.2.1 Ιδεολογική αναπροσαρμογή

Το εθνικοαπελευθερωτικό ζήτημα είχε τεθεί ήδη από την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου ως προτεραιότητα του αγώνα των Κύπριων Κομμουνιστών. Ωστόσο, το ΑΚΕΛ έθεσε συγκεκριμένα αυτή την προτεραιότητα στη βάση του

ιδεολογικού σχήματος των σταδίων που αναπτύχθηκε στην Κομμουνιστική Διεθνή, ειδικότερα μεταξύ του 6^{ου} και 7^{ου} συνεδρίου της (Λιόσης, 2014). Σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνει το ΑΚΕΛ σε αυτές τις αποφάσεις, η εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση προηγείται της σοσιαλιστικής και σε αυτά τα πλαίσια αναπτύσσονται συμμαχίες με την «εθνική» ή «πατριωτική» αστική τάξη. Καθώς το ΑΚΕΛ θεωρούσε πως η Κύπρος δεν ξέφυγε από το εθνικοαπελευθερωτικό στάδιο, ακόμη και με τη νέα ασταθή κυπριακή ανεξαρτησία, το ΑΚΕΛ με απόφασή του (1962) που επικαιροποίησε και μετά την εισβολή το 1978 (Katsourides, 2016), έθεσε το ζήτημα της σοσιαλιστικής επανάστασης σε δεύτερη μοίρα με στόχο την επίλυση του Κυπριακού.

Καθώς, όμως, θέτει τη βασική αντίθεση κεφαλαίου – εργασίας σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με το εθνικοαπελευθερωτικό ζήτημα (Charalambous, 2016), το ΑΚΕΛ μπορούσε διαχρονικά να αιτιολογεί συγκεκριμένους συμβιβασμούς. Αυτό γίνεται απολύτως χρήσιμο κατά τους ελιγμούς του στις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν με τη διάλυση της ΕΣΣΔ, με στόχο να το καταστήσει ελκυστικό σε νέους ψηφοφόρους και τα νέα κοινωνικά στρώματα, που άρχισαν να αναδύονται με την ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα στην Κύπρο, να υπερβεί τις όποιες προσπάθειες απομόνωσής του και θα το έθετε ως πολιτικό πρωταγωνιστή στην Κύπρο. Την ίδια ώρα, η επίκληση στη θεωρία των σταδίων επιτρέπει στο ΑΚΕΛ να επικαλείται την ιδεολογική του συνέχεια και να μη διαρρήξει τις σχέσεις που έχτισε βασισμένες στις ταυτότητες που δημιούργησαν οι κλασσικές διαιρετικές τομές.

Στα πλαίσια αυτά, το ΑΚΕΛ στο 17^ο συνέδριό του το 1990 υιοθετεί το έγγραφο «Η δική μας αντίληψη για τον σοσιαλισμό» (ΑΚΕΛ, 1990), στο οποίο κάνει κριτική σε πτυχές του υπαρκτού σοσιαλισμού, απορρίπτει τη δικτατορία του προλεταριάτου, υιοθετεί τον πολυκομματισμό στη σοσιαλιστική προοπτική, αποδέχεται (έστω και με όρους) την ιδιωτική οικονομία στον σοσιαλισμό. Καταφέρνει έτσι να αποβάλει την εικόνα του σκληροπυρηνικού κομμουνιστικού κόμματος, χωρίς να απορρίψει τα σύμβολά του και το όραμα για τον σοσιαλισμό (Charalambous, 2007).

Μια άλλη σημαντική αλλαγή στο ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο ήταν η αλλαγή της στάσης του έναντι της ΕΕ. Αυτή ξεκίνησε με τη σταδιακή μείωση της κριτικής της στις ενταξιακές κινήσεις της κυβέρνησης Γιώργου Βασιλείου στις αρχές της δεκαετίας του 1990 με τη στήριξη των φορολογικών πολιτικών του Γ. Βασιλείου, που εναρμονίζονταν με τις πολιτικές της ΕΕ (Charalambous, 2016) και ολοκληρώθηκε το 1995 με την

αποδοχή της ένταξης στην ΕΕ με αναφορά στην προσπάθεια λύσης του Κυπριακού. Μάλιστα στο 18^ο συνέδριο του ΑΚΕΛ το 1995 ο ΓΓ της ΚΕ, Δ. Χριστόφιας ανέφερε πως το ΑΚΕΛ ως κόμμα που καθοδηγείται από την μαρξιστική διαλεκτική θα πρέπει να προσαρμοστεί στις νέες διεθνείς συνθήκες (Dunphy and Bale, 2007). Έτσι βλέπουμε για ακόμη μια φορά την επίκληση μιας μαρξιστικής συνέχειας σε συσχετισμό με την πραγματιστική πολιτική του ΑΚΕΛ.

Το ΑΚΕΛ είχε αποδεχτεί τη μικτή οικονομία ήδη από το 1990 (Dunphy and Bale, 2007), ενώ το 2000 στο 19^ο Συνέδριό του, το ΑΚΕΛ υιοθετεί το έγγραφο «Πρόταση του ΑΚΕΛ για τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας» (Christophorou, 2006) με το οποίο κάνει παραχωρήσεις στην αγορά και ανοίγει τον δρόμο για τη διακυβέρνηση με αιτήματα για εκσυγχρονισμό του κράτους και της δημόσια διοίκησης. Όπως είδαμε με τη νίκη της εκλογικής συμμαχίας ΑΚΕΛ – ΔΗΚΟ – ΕΔΕΚ στις Προεδρικές εκλογές του 2003, το ΑΚΕΛ συμμετέχει για πρώτη φορά στην ιστορία του με δικά του στελέχη σε Υπουργικό Συμβούλιο.

1.3.2.2 Οργανωτικές αλλαγές

Στο 17^ο Συνέδριό του, το ΑΚΕΛ είχε να αντιμετωπίσει όχι μόνο τις αλλαγές που σημειώνονταν στο εξωτερικό με την υποχώρηση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, αλλά και εσωτερικές αναταράξεις. Ήδη το 1988 μερίδα ηγετικών στελεχών του ΑΚΕΛ αμφισβητεί τη νέα ηγεσία του Δ. Χριστόφια, η οποία ανέλαβε τα ηνία από τον ιστορικό ΓΓ του ΑΚΕΛ Εζεκία Παπαϊωάννου. Τα στελέχη αυτά αποχωρούν το 1990 από το ΑΚΕΛ και ιδρύουν το ΑΔΗΣΟΚ (Dunphy and Bale, 2007). Οι αποχωρούντες είχαν συγκροτήσει την πλατφόρμα τους γύρω από αιτήματα ιδεολογικής και οργανωτικής ανανέωσης, στο πνεύμα της εποχής της Περεστρόικα (Charalambous, 2007).

Παρά την αποχώρησή τους το 1990, το ΑΚΕΛ στο 17^ο Συνέδριό του, υιοθετεί τη «Δική μας αντίληψη για τον σοσιαλισμό», η οποία κάνει κριτική στον υπαρκτό σοσιαλισμό (Κεφ. 1.3.2.1). Ταυτόχρονα, στο ίδιο συνέδριο λαμβάνονται σημαντικές οργανωτικές αποφάσεις προς «ενίσχυση της εσωκομματικής δημοκρατίας» (Ellinas and Katsourides, 2013) και οι οποίες θα συνεχίσουν να ενισχύονται και αργότερα. Ο Charalambous (2007) αναφέρει την εισαγωγή μυστικής ψηφοφορίας για εσωτερικές εκλογικές διαδικασίες σε ανώτερα όργανα, την εκλογή από τις Κομματικές Ομάδες Βάσης (ΚΟΒ) αντιπροσώπων για το συνέδριο και υποψηφίων για την ΚΕ, την πρόταση

υποψηφίων για δημόσια αξιώματα από τις ΚΟ, στις οποίες συμμετέχουν και φίλοι (μη μέλη) του ΑΚΕΛ, για τις οποίες αποφασίζει επαρχιακή εκλογική συνδιάσκεψη, οι λίστες υποψηφίων για τις επαρχιακές επιτροπές θα καθορίζονται σε επαρχιακό επίπεδο. Μάλιστα, η θεσμοθέτηση του ανοίγματος σε φίλους του κόμματος επισημοποιήθηκε με την ένταξη στο ψηφοδέλτιο προσωπικοτήτων πέραν του χώρου, με την εκλογική λίστα «ΑΚΕΛ -Αριστερά - Νέες Δυνάμεις» (Dunphy and Bale, 2007).

Την ίδια περίοδο υιοθετήθηκε η πρακτική του δημόσιου διαλόγου (μέσω των κομματικών εντύπων) πριν από τα Παγκύπρια συνέδρια ή μετά από απόφαση της ΚΕ. Ακόμη το 1990 το ΑΚΕΛ αποφάσισε πως τα έμμισθα στελέχη θα συνταξιοδοτούνται στα 65 τους, ενώ το 2005 επιβάλλει το όριο των τριών θητειών για τους βουλευτές του (ΑΚΕΛ, 2005).

Ρόλο στην οργανωτική ανασυγκρότηση του ΑΚΕΛ έπαιξε και η ίδρυση των βοηθητικών του γραφείων με συμβουλευτικό χαρακτήρα, που ενίσχυσαν την δυνατότητα της ηγεσίας να λαμβάνει αποφάσεις σε διάφορα θεματικά ζητήματα (Ellinas and Katsourides, 2013).

1.3.2.3 Ο λενινιστικός συγκεντρωτισμός ως παράγοντας συνοχής

Οι Ellinas και Katsourides (2013), εξετάζουν πως η «λενινιστική δομή» του παίζει ρόλο για την επιτυχία του, μέσω του ιδιαίτερου τρόπου στράτευσης και συμμετοχής των μελών του. Τονίζουν την προσεκτική επιλογή των μελών του και τη συντήρηση του συγκεντρωτικού μηχανισμού του -κάτι που τονίζουν και οι Charalambous and Christophorou (2016). Και στις δύο αυτές μελέτες γίνεται ιδιαίτερος λόγος για τον έλεγχο που ασκεί η ηγεσία του κόμματος επί των μαζικών οργανώσεων, που ιδρύθηκαν γύρω από το ΑΚΕΛ και που το ίδιο τις χαρακτηρίζει «Λαϊκό Κίνημα». Ταυτόχρονα, οι οργανώσεις αυτές αποτελούν σημαντικό διάυλο επικοινωνίας του ΑΚΕΛ με τη βάση των ψηφοφόρων του.

Η εν λόγω βιβλιογραφία αναφέρεται ακόμη και στο ζήτημα του ελέγχου της κοινοβουλευτικής ομάδας από το ΑΚΕΛ και στο γεγονός πως στο ΠΓ του ΑΚΕΛ συμμετέχουν πολύ λίγα μέλη της κοινοβουλευτικής ομάδας. Έτσι οι πολιτικές επιλογές των βουλευτών καθορίζονται μέσα από το κόμμα.

Οι Ellinas and Katsourides (2013) αναφέρονται, επίσης, στη χρήση των νέων τεχνικών επικοινωνίας, π.χ. συγκεντρώσεις για επιλεγμένα ακροατήρια με συγκεκριμένες

θεματικές, την πρόσληψη επικοινωνιολόγων για τις εκλογικές εκστρατείες του ΑΚΕΛ, χρήση εξωκομματικών ΜΜΕ. Τονίζουν, ωστόσο, πως αυτές χρησιμοποιούνται παράλληλα με τις παραδοσιακές μεθόδους επαφής, που είχε αναπτύξει παραδοσιακά το ΑΚΕΛ και ότι παραμένουν υπό τον έλεγχο της κομματικής ηγεσίας.

1.3.3 Εκλογικές αποτυχίες και εσωτερική αναζήτηση

Η εκλογική δυναμική του ΑΚΕΛ στις δεκαετίες του 1990 και 2000 και μαζί η ευφορία για τις επιτυχίες του κόμματος, θα αρχίσει να αντικαθίσταται με τις εκλογικές απώλειες που σημειώνει τη δεκαετία του 2010. Η απώλειες στις ευρωεκλογές του 2014 (26.98%) θα συνεχιστούν στις βουλευτικές του 2016 (26.67%) με μικρή σταθεροποίηση στις ευρωεκλογές του 2019 (27.49%) και μεγάλη πτώση στις βουλευτικές του 2021 (22.34%) (Κυπριακή Δημοκρατία - Υπουργείο Εσωτερικών, 2021). Τα ποσοστά του ΑΚΕΛ το 2021 αποτελούν τα χαμηλότερα ποσοστά που έλαβε το κόμμα στην ιστορία των βουλευτικών εκλογών. Βέβαια, το ΑΚΕΛ παραμένει το μεγαλύτερο κόμμα στην αντιπολίτευση, ενώ το 2013 και το 2018 ο υποψήφιος του ΑΚΕΛ στις Προεδρικές εκλογές Σταύρος Μαλάς, θα καταφέρει να περάσει στο δεύτερο γύρο της διαδικασίας.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα εκλογικά αποτελέσματα μπορούν εύλογα να προκαλέσουν την εντύπωση για μια τάση κομματικής αποστοίχισης και μείωσης της κομματικής ταύτισης, κάτι το οποίο, ωστόσο, θα πρέπει να εξετάσουμε σε μεγαλύτερο βάθος. Θα πρέπει να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό συμβαίνει αυτό το φαινόμενο στο ΑΚΕΛ, να εντοπίσουμε εάν το ΑΚΕΛ αντιλαμβάνεται τάσεις μείωσης της κομματικής ταύτισης, ποια μέτρα λαμβάνει το ΑΚΕΛ μπροστά στις νέες προκλήσεις που δημιουργεί αυτό το φαινόμενο και τέλος, εάν λαμβάνονται αυτά τα μέτρα, να αναλύσουμε εάν πρόκειται για μέτρα που η βιβλιογραφία ήδη εντοπίζει ως μέτρα που λαμβάνονται από τα κόμματα-καρτέλ ή εάν διαγράφεται μια διαφορετική προσέγγιση της εσωκομματικής δημοκρατίας και δράσης από μέρους του ΑΚΕΛ, πιο κοντά στις αντιλήψεις της ριζοσπαστικής δημοκρατίας και της μαρξιστικής παράδοσης.

2 Επιλογή θεωρητικού πλαισίου εξέτασης του ΑΚΕΛ

Η μελέτη αυτή επιδιώκει να εξετάσει τις δυνατότητες, αλλά και τα μέτρα που λαμβάνει ένα σύγχρονο κόμμα της αριστεράς – με ρίζες στο εργατικό κίνημα και το οποίο υπήρξε

μαζικό κόμμα – να αποφύγει την κομματική αποστοίχιση μέσα στα πλαίσια της δημοκρατικής απίσχνανσης.

Για να το πετύχουμε αυτό, έχουμε ήδη ανασκοπήσει το θεωρητικό πλαίσιο και τη βιβλιογραφία γύρω από τα φαινόμενα της κομματικής αποστοίχισης και της δημοκρατικής απίσχνανσης. Μέσα από την ανάλυση της εξέλιξης της σύγχρονης δημοκρατίας και του κομματικού φαινομένου, διαφαίνονται συγκεκριμένες τάσεις που συμβάλλουν στην κομματική αποστοίχιση:

- Το διεθνές και οικονομικό περιβάλλον (μείωση της κρατικής κυριαρχίας και του πεδίου άσκησης πολιτικής).
- Ρήξη με τις παραδοσιακές διαιρετικές δομές/ ρήξη ταυτοτήτων.
- Καρτελοποίηση των κομμάτων.
- Ανεξαρτητοποίηση της κίνησης των μαζών και κομματικής δράσης.

Στην ανάλυση μας θα προσπαθήσουμε να διαπιστώσουμε εάν υπάρχουν ενδείξεις κομματικής αποστοίχισης στο ΑΚΕΛ και εάν σε αυτές συμβάλλουν τα πιο πάνω χαρακτηριστικά. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε σε ανάλυση των μέτρων που λαμβάνει το ΑΚΕΛ έναντι σε αυτά τα φαινόμενα και θα προσπαθήσουμε να τα αξιολογήσουμε στη βάση της θεωρίας του κόμματος καρτέλ αλλά και της μαρξιστικής θεωρίας. Τέλος, τα μέτρα αυτά ή οι τάσεις αυτές θα τύχουν αξιολόγησης, για να διαπιστώσουμε κατά πόσο το ΑΚΕΛ κινείται σε κατευθύνσεις που ανατροφοδοτούν τα αίτια κομματικής αποστοίχισης ή εάν διαφαίνονται παράλληλα εναλλακτικές τροχιοδρομήσεις.

2.1 Η επιλογή του ΑΚΕΛ

Η βιβλιογραφία γύρω από το ΑΚΕΛ, όπως την εκθέσαμε πιο πάνω εξετάζει την εξέλιξη του κόμματος κατά τις δεκαετίες του 1990 και του 2000, σε μια περίοδο εκλογικών επιτυχιών και διατήρησης των εκλογικών ποσοστών του κόμματος. Έτσι, το ενδιαφέρον της έλκει περισσότερο η εκλογική επιτυχία του ΑΚΕΛ (ενός κόμματος με κομμουνιστικά σύμβολα) παρά η κομματική αποστοίχιση. Αυτό βέβαια δε σημαίνει πως η βιβλιογραφία δεν παρατηρεί ήδη τον «υβριδικό χαρακτήρα της καρτελοποίησης του ΑΚΕΛ». Ταυτόχρονα, μέρος της βιβλιογραφίας εξετάζει το ΑΚΕΛ γύρω από τις

πολιτικές του και τα αποτελέσματα της διακυβέρνησής του, ως προς τις επιπτώσεις ή τις δυνατότητες μιας διακυβέρνησης της αριστεράς.

Η δική μας έρευνα επιδιώκει να προσθέσει στην υπάρχουσα βιβλιογραφία, που ήδη σκιαγραφεί της τάσης κομματικής αποστοίχισης στο ΑΚΕΛ. Ωστόσο, θα επικεντρωθεί συγκεκριμένα σε αυτό το φαινόμενο, θα το εξετάσει στην εξέλιξη και την επιτάχυνσή του, ειδικότερα όπως αυτό εμφανίζεται τουλάχιστον τα τελευταία δέκα χρόνια. Θα εξετάσουμε δηλαδή το ΑΚΕΛ, όχι τόσο ως προς τη σχέση του και την ικανότητά του να διαχειριστεί τη φιλελεύθερη δημοκρατία, αλλά στο πώς αυτή η σχέση – ειδικότερα μετά την εκλογή του στην ;;; εξουσία – έχει επηρεάσει τις δικές του δομές, εάν και πώς συνέβαλε στη δημιουργία χαρακτηριστικών καρτέλ και ποια είναι η αντίδραση του κόμματος μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις. Ειδικότερα, λαμβάνοντας υπόψη πως οι Christophorou (2006) αναφέρει πως πριν από το 1989 η κύρια πηγή οικονομικής συντήρησης της «κομματικής γραφειοκρατίας και ολόκληρης της δραστηριότητας του κόμματος, πριν από την εισαγωγή ενός συστήματος κρατικών χορηγιών για τα πολιτικά κόμματα το 1989», φαίνεται πως ένας από τους κύριους παράγοντες καρτελοποίησης, η οικονομική εξάρτηση από κράτος, ξεκινά μόλις το 1989. Έτσι εάν το ΑΚΕΛ διατήρησε χαρακτηριστικά μαζικού κόμματος μέχρι και τη δεκαετία του 2010, είναι σημαντικό να εξετάσουμε εάν η διαδικασία καρτελοποίησης, που ξεκίνησε αργά στην Κύπρο, πήρε τη μορφή μιας διαδικασίας σε επιτάχυνση μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008.

2.2 Αρχειακή έρευνα

Όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, η βιβλιογραφία ήδη σκιαγραφεί τις σχέσεις ΑΚΕΛ – κράτους, τις σχέσεις ΑΚΕΛ – κομματικής βάσης, αλλά και τις σχέσεις ΑΚΕΛ με τις μαζικές οργανώσεις που συσπειρώνει γύρω του. Αξιοποιώντας αυτά τα δεδομένα, η μελέτη αυτή θα επιδιώξει να τα επικαιροποιήσει στη βάση των εξελίξεων των τελευταίων χρόνων, για να εντοπίσει συγκεκριμένες αλλαγές ή τάσεις. Για το σκοπό αυτό, πέρα από την καταγραφή των δεδομένων που παρουσιάζει η σχετική βιβλιογραφία, θα ανατρέξουμε σε νέα δεδομένα που παρουσιάζει το ίδιο το ΑΚΕΛ.

Ταυτόχρονα, θα αναλύσουμε νέες συνεδριακές αποφάσεις και τοποθετήσεις του ΑΚΕΛ, ούτως ώστε να προσθέσουμε στη σχετική βιβλιογραφία, αλλά και για να μπορέσουμε

να συνδυάσουμε όλα αυτά τα δεδομένα (νέα και παλιά) στη βάση των σχετικών θεωρητικών ερωτημάτων και σχημάτων, που θέτει η παρούσα μελέτη και να εξετάσουμε την εξέλιξη των σχέσεων που αναφέραμε πιο πάνω (ΑΚΕΛ-κράτους, ηγεσίας-βάσης, ΑΚΕΛ-μαζικών οργανώσεων) σε σχέση με αυτά τα ερωτήματα και θεωρητικά σχήματα.

Μέσα από αυτά τα δεδομένα στόχος μας είναι όχι μόνο να μπορέσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα σχετικά με τη σχέση κομματικής αποστοίχισης και χαρακτηριστικών καρτελοποίησης του ΑΚΕΛ, αλλά και να προχωρήσουμε σε υποθέσεις σχετικά με τις μελλοντικές εξελίξεις στο ΑΚΕΛ, στη βάση των τάσεων που θα διαγραφούν. Για να πετύχουμε τον τελευταίο αυτό στόχο, θα πρέπει να τοποθετήσουμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης των πιο πάνω δεδομένων έναντι της δημοκρατικής και κομματικής θεωρίας με μαρξιστικό πρόσημο.

3 Ανάλυση

3.1 Διαιρετικές τομές και κινηματική ταυτότητα

3.1.1 Η ταξική διαιρετική τομή: Σύγκρουση και σχέση κόμματος κινήματος

Ακολουθώντας το κλασικό υπόδειγμα των διαιρετικών τομών των Lipset – Rokkan (Lipset, 2001), μπορούμε να εντοπίσουμε στην Κύπρο τη στιγμή της θεσμικής αποκρυστάλλωσης της ταξικής σύγκρουσης εργασίας κεφαλαίου στο δίπολο «Δεξιά – Αριστερά» στη διάρκεια της δεκαετίας του 1940.

Όπως αναφέρουν οι Dunphy and Bale (2007) η κουλτούρα του ΑΚΕΛ ήταν μαχητική και εργατιστική: «σφυρηλατήθηκε σε μαχητικούς βιομηχανικούς αγώνες». Το ΑΚΕΛ μέχρι και σήμερα κάνει έντονες αναφορές στις αγωνιστικές καταβολές του τη δεκαετία του 1940. Παρά το γεγονός πως το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου προϋπήρχε του ΑΚΕΛ (με απόφαση του οποίου ιδρύθηκε ουσιαστικά το ΑΚΕΛ), αυτό δεν κατάφερε να οργανώσει σε μεγάλο βαθμό την εργατική τάξη, που αυξανόταν στις δεκαετίες του 1920 και του 1930. Οι σπόροι της δουλειάς, που έκαναν οι πρώτοι σοσιαλιστικοί πυρήνες και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου από την ίδρυση του το 1926, θα αργήσουν να φέρουν καρπούς, λόγω της καταστολής κατά των πρώτων κομμουνιστών,

η οποία εντάθηκε μετά τα «Οκτωβριανά» του 1931 (Λεύκης, 1984). Ωστόσο, η δράση των πυρήνων του ΚΚΚ συνεχίστηκε και σε αυτή σημαντικό ρόλο θα παίζει ο Πλουτής Σέρβας. Τα στελέχη του ΚΚΚ θα προχωρήσουν στην ίδρυση του ΑΚΕΛ το 1941 αξιοποιώντας τη σχετική νομιμότητα που παραχωρεί η Βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση εξ αιτίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (Ιωάννου, 2005). Έτσι από το 1941 και για όλη τη δεκαετία του 1940 υπάρχει μια άνευ προηγουμένου δραστηριοποίηση της αριστεράς και του εργατικού κινήματος στην Κύπρο.

Οι Dunphy and Bale (2007), ορθά αναφέρουν πως αυτή η μαχητική διάταξη της εργατικής τάξης «χτίστηκε από τα πάνω προς τα κάτω σε μια συνειδητή προσπάθεια να ανορθωθεί η πολιτική συνείδηση» της τάξης. Αλλά την ίδια ώρα, η ραγδαία αύξηση της κινητικότητας και της οργάνωσης της εργατικής τάξης, τόσο μέσω του ΑΚΕΛ όσο και μέσω των γοργά αναπτυσσόμενων συνδικάτων, δείχνει μια έντονη κίνηση των εργατικών μαζών. Για παράδειγμα, τα συνδικάτα αριθμούσαν 2544 μέλη το 1939 ενώ έφτασαν τις 15480 το 1945, εκ των οποίων οι 12863 είχαν οργανωθεί στην Παγκύπρια Συντεχνιακή Επιτροπή (ΠΣΕ), που πρόσκειντο στο ΑΚΕΛ (Ιοαννου, 2009). Την ίδια ταχύτατη ανάπτυξη σημείωνε και το ΑΚΕΛ: Το ΚΚΚ αριθμούσε περίπου 200 μέλη το 1941, ενώ το ΑΚΕΛ φτάνει τα 5000 μέχρι το 1945 (Katsourides, 2014).

Με τέτοιους αριθμούς ανάπτυξης, ένα κόμμα όπως το ΑΚΕΛ που ιδρύθηκε από τα αποδεκατισμένα μέλη του παράνομου ΚΚΚ, στελεχωνόταν μέσα από αυτή την κίνηση των μαζών που το ίδιο οργάνωνε. Κόμμα και κίνημα βρίσκονταν σε οργανική σχέση. Το ίδιο το κίνημα, το οποίο καθοδηγούσε και το οποίο έσπρωχνε το ΑΚΕΛ, γινόταν η άμεση πηγή των στελεχών του. Επομένως, η σχέση μελών, στελεχών βάσης και ηγεσίας (ιδιαίτερα σε ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα) είναι πολύ πιο έντονη και οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ τους πολύ πιο πορώδεις.

Η ίδια σχέση φαίνεται και από το γεγονός πως στην ενίσχυση του ΑΚΕΛ με στελεχικό δυναμικό βοήθησε η στρατολόγηση στο κόμμα Κυπρίων που κατατάγηκαν στο βρετανικό στρατό κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εκεί το ΑΚΕΛ δραστηριοποιείται για την καλύτερη μεταχείριση των κυπρίων εθελοντών και τους οργανώνει σε διάφορες στάσεις κατά των βρετανών αξιωματικών τους κατά τη θητείας τους, με αποκορύφωμα τους αγώνες των στρατιωτών για αποστράτευση (Πουμπουρή, 1996). Μάλιστα, σύμφωνα με τον Πουμπουρή, που επικαλείται μαρτυρίες βρετανών αξιωματούχων, οι τελευταίοι φοβόντουσαν την επιρροή που θα είχαν οι βετεράνοι, ως στελέχη πλέον του

ΑΚΕΛ, επιστρέφοντας στις εργασίες τους και στα χωριά τους. Η μαχητική στάση των ΑΚΕΛικών εντός του στρατεύματός τους βοηθά στο να οργανώσουν κόσμο και να αντλήσουν στελέχη.

Ακόμη και η σχέση των εκλεγμένων αξιωματούχων με το κράτος ήταν μια σχέση σύγκρουσης με κινηματική βάση. Οι σημαντικές επιτυχίες στις δημοτικές του 1943 και ολόκληρης της δεκαετίας του 1940, συνοδεύονται και με την πολιτική σύγκρουση των εκλεγμένων αξιωματούχων του ΑΚΕΛ με τις βρετανικές κρατικές αρχές, όπως συνέβη με το δήμαρχο και τους δημοτικούς συμβούλους Λεμεσού που οδηγήθηκαν στα δικαστήρια (Κουκουμάς, 2017). Η συγκρουσιακή σχέση ΑΚΕΛ και αποικιοκρατικού κράτους φαίνονται και με τη δίκη της ΠΣΕ (1945) και τις συνεχείς κινητοποιήσεις που οδηγούν και σε βίαιη καταστολή από τις βρετανικές αρχές, ενώ σε μερικές περιπτώσεις η καταστολή αυτή οδηγεί και σε θανάτους όπως κατά τις διαδηλώσεις της 25^{ης} Μαρτίου στο Λευκόνοικο, τη στάση για αποστράτευση που οδήγησε στη δολοφονία του Τάκη Κυθραιώτη κ.α. (Ιωάννου, 2005; Πουμπουρή, 1996). Οι συγκρουσιακές δράσεις φτάνουν στο ιστορικό αποκορύφωμά τους με τους απεργιακούς αγώνες του 1948.

Το γεγονός πως η κινηματική δράση του ΑΚΕΛ αναδεικνύει στελέχη βάσης και τα οποία αποκτούν μέσα από τη δράση τους πολιτικό κεφάλαιο φαίνεται και από τη δράση γύρω από τις αγροτικές κολεκτίβες στην Κύπρο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που συνέλεξε ο Ιωάννου (2006), η κομματική ηγεσία δεν ήταν απολύτως σύμφωνη με αυτή τη δράση και η στήριξή της σε αυτές ήταν αμήχανη. Αποτελούσε δηλαδή πρωτοβουλία της βάσης. Αξίζει να σημειωθεί πως στην ανάπτυξη των κολεκτίβων σημαντικό ρόλο έπαιξαν απόστρατοι εθελοντές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Όλα αυτά δείχνουν πως η διαιρετική τομή κεφαλαίου εργασίας στην Κύπρο είναι συνδεδεμένη με την κινηματική δράση του εργατικού κινήματος, η οποία είναι, επίσης, έντονα συνδεδεμένη με την ταυτόχρονη ανάπτυξη του ΑΚΕΛ. Παρά το γεγονός πως το ΑΚΕΛ σφυρηλατεί την πολιτική συνείδηση «από πάνω προς τα κάτω», την ίδια ώρα το πολιτικό κεφάλαιο που αναπτύσσεται στη βάση του κινήματος είναι τεράστιας σημασίας. Στη σχέση αλληλεπίδρασης κινήματος – κόμματος δεν πρέπει, επίσης, να παραγνωρίζεται το γεγονός πως σε επίπεδο ηγεσίας του κόμματος την εποχή εκείνη πραγματοποιούνται έντονες ζυμώσεις και διαπάλη, που οδηγούν σε διαγραφές ή παραγκωνισμό προσωπικοτήτων με σημαντική ισχύ όπως οι ΓΓ του ΑΚΕΛ Πλουτής

Σέρβας και Φιφής Ιωάννου αλλά και ο δημοφιλής δήμαρχος Αμμοχώστου Αδάμ Αδάμαντος, που αποχωρούν μαζί με τους υποστηρικτές τους.

3.1.2 Αποκρυστάλλωση της ταξικής διαιρετικής τομής και χαλάρωση ταυτίσεων

Το ΑΚΕΛ, χωρίς σοσιαλδημοκρατικό ανταγωνιστή, κατάφερε να αποτελεί την πολιτική έκφραση του εργατικού κινήματος. Εξ αιτίας της αποικιοκρατίας αλλά και της πολιτικής αστάθειας της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας μέχρι το 1974, το σύγχρονο κομματικό τοπίο στην Κύπρο διαμορφώθηκε στη σημερινή σταθερή μορφή του μετά το 1977 (Christophorou, 2006). Έτσι, αν και η διαίρεση Δεξιάς – Αριστεράς στη βάση της ταξικής διαιρετικής τομής αποκρυσταλλώθηκε τη δεκαετία του 1940 (και του πενήντα όσον αφορά περισσότερο στη Δεξιά), η θεσμοποίηση αυτής της αποκρυστάλλωσης στο επίπεδο των κρατικών θεσμών ολοκληρώθηκε πολύ πιο σταθερά μετά το 1974. Στα ίδια πλαίσια και η ενσωμάτωση των συνδικάτων στο θεσμικό επίπεδο πήρε σημαντικές διαστάσεις το 1977 με τη συμφωνία για τον Κώδικα Βιομηχανικών Σχέσεων (ΚΒΣ) που επισημοποίησε και διεύρυνε την τριμερή συνεργασία κράτους- εργοδοτών και συντεχνιών (Ιοαννου, 2009).

Ταυτόχρονα, οι αλλαγές στην κυπριακή οικονομία με επέκταση του τομέα των υπηρεσιών επηρεάζει και τη σύνθεση της εργατικής τάξης (Charalambous and Ioannou, 2015). Τις αλλαγές αυτές παρατηρεί το ΑΚΕΛ ήδη από το 1985 (ΚΚΚ-ΑΚΕΛ, 2014), ωστόσο, θα επεκταθούν στη δεκαετία του 1990. Βέβαια ο Charalambous (2007) αναφέρει πως η τουρκική εισβολή συνέβαλε στη διατήρηση της εργατικής τάξης στην Κύπρο για αρκετά χρόνια μετά το 1974 και ότι ακόμη και το 2004 οι εργαζόμενοι «μπλε-κολλάρου» αριθμούσαν το 44% τους εργατικού δυναμικού στην Κύπρο (βλ. Κεφ. 1.3.1.1) . Ωστόσο, όπως αναφέρουν Charalambous και Ιοαννου (2015), οι αλλαγές των δεκαετιών του 1990 και 2000 με την επέκταση του τομέα υπηρεσιών θα είναι ραγδαίες: ο χαρακτήρας της εργασίας, αλλά και της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού αλλάζει, δημιουργείται εργατική αριστοκρατία, ολοένα και πιο βαριές δουλειές αφορούν μετανάστες εργάτες, ανεβαίνει το επίπεδο μόρφωσης του εργατικού δυναμικού, ενώ υπάρχει αύξηση των ευκαιριών καταναλωτισμού. Έτσι, βλέπουμε να δημιουργούνται παρόμοιες συνθήκες με αυτές που παρατηρούσε ο Hobsbawm (2010), όταν έκανε λόγο για κρίση όχι της ίδιας της τάξης αλλά της συνείδησής της (Κεφ. 1.2).

Γενικότερα, η σύγκρουση εργασίας – κεφαλαίου περνά σταδιακά στο θεσμικό επίπεδο. Αυτό, ειδικότερα όσον αφορά στη δράση των συνδικάτων, θα έχει τεράστια σημασία, αφού για παράδειγμα η Ιοαννου (2009) μελετώντας τη σταθερότητα του ΚΒΣ, αναφέρει πως στην Κύπρο δεν πραγματοποιούνται συχνά απεργιακές κινητοποιήσεις. Την ίδια ώρα αναφέρει ως παράγοντα της «βιομηχανικής ειρήνης» τον ρόλο που έπαιξε το Κυπριακό ως παράγοντας που οδηγούσε στην ανάγκη συμβιβασμών. Ωστόσο, πιο σημαντική ακόμη είναι αναφορά της, πως αυτή η κουλτούρα «κοινωνικής ευθύνης» από τους «κοινωνικούς εταίρους» (εργαζόμενους-εργοδότες-κράτος) οδήγησε στην αποπολιτικοποίηση της διαδικασίας εναρμονισμού της κοινωνικής πολιτικής με την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο Katsourides (2016), αναφέρει πως κατά τη διάρκεια της Προεδρίας της Κυπριακής Δημοκρατίας από τον Δ. Χριστόφια, η ΠΕΟ δεσμεύτηκε στην εκτόνωση των αιτημάτων των εργαζομένων μέσα από κοινωνικό διάλογο και κοινοβουλευτικές λύσεις. Δηλαδή η «κοινωνική ευθύνη» των προηγούμενων χρόνων εντείνεται την περίοδο αυτή. Ταυτόχρονα, ο Ιοαννου (2011), αναφέρει πως τα στελέχη του συνδικαλιστικού κινήματος έδειχναν φοβία στο να δώσουν μάχες που μπορούσαν να μην κερδίσουν, ενώ παραδέχονται πως απέτυχαν να προλάβουν την εργοδοτική επιθετικότητα και την επέκταση του νεοφιλελευθερισμού στις εργασιακές σχέσεις τις τελευταίες δεκαετίες. Η ίδια έρευνα μάλιστα κάνει αναφορές σε εργαζόμενους που βλέπουν τα συνδικάτα ως ένα ξένο στοιχείο σε σχέση με τους ίδιους και την δική τους δράση. Αυτή η απόσταση συνδικάτου - εργαζομένου υπάρχει ακόμη και σε εργαζόμενους που είναι μέλη της.

Βλέπουμε, λοιπόν, μια έντονη διαφορά τόσο στην πολιτική δράση όσο και στην μαχητικότητα των συνδικάτων της αριστεράς σε σχέση με το παρελθόν τους. Υπενθυμίζουμε, ως σύγκριση, πως η δίκη της ΠΣΕ έγινε εξαιτίας της πολιτικής – ιδεολογικής δουλειάς που έκανε στα μέλη της, με τους Βρετανούς αποικιοκράτες να χρησιμοποιούν τη σοσιαλιστική ρητορική της ως ένδειξη πως η οργάνωση ήθελε να ανατρέψει το καθεστώς.

Όσον αφορά στη σχέση της εργατικής ταυτότητας με το ΑΚΕΛ, η διακυβέρνηση του ιδίου του ΑΚΕΛ θα παίξει ένα ιδιαίτερο ρόλο, καθώς το ΑΚΕΛ ταυτίστηκε με τις πολιτικές της κυβέρνησής του (Katsourides, 2016), και έτσι όχι μόνο ενίσχυσε τις τάσεις από-ρίζοσπαστικοποίησής του, αλλά και του καταλογίστηκαν οι ευθύνες (ακόμη και όσες από αυτές δεν ήταν δικές του για να τις αναλάβει), των αντιεργατικών

αποτελεσμάτων της διαπραγματεύσεώς του με την Τρόικα. Έτσι η διακυβέρνηση αυτή στην ουσία λειτουργεί ως γεγονός που συμπύκνωσε χρονικά και απελευθέρωσε τάσεις που προϋπήρχαν στη θεσμική αριστερά τις τελευταίες δεκαετίες. Τάσεις που ενδεχομένως συγκαλύπτονταν από τον γενικότερο εκλογικό ενθουσιασμό και τη σχετική σταθερότητα του πολιτικού συστήματος όπως αναπτύχθηκε μετά το 1974.

Τη δεκαετία του 2010, αν και υπήρξε μια αυξητική τάση απεργιών κατά την πρώτη περίοδο υλοποίησης της συμφωνίας συναντίληψης Κυπριακής Δημοκρατίας – Τρόικας (Τμήμα Εργασιακών Σχέσεων, 2018), τα εκλογικά αποτελέσματα του ΑΚΕΛ δε δείχνουν να επιστρέφει μαζικά η εμπιστοσύνη σε αυτό ως μιας εναλλακτικής εργατικής πολιτικής που να επαναπολιτικοποιεί και να επαναφέρει τη συλλογική ταυτότητα της εργατικής τάξης. Ενδεικτικό είναι πως και το ίδιο το ΑΚΕΛ το 2013 παρουσίασε μια θέση για αποχώρηση από την ευρωζώνη, την οποία στη συνέχεια απέσυρε αρκετά νωρίς από τη δημοσιότητα. Στις θέσεις του στα τελευταία συνέδρια συνεχίζουν να κυριαρχούν θέσεις καλύτερης διαχείρισης της υφιστάμενης πολιτικής κατάστασης από τους πολιτικούς του αντιπάλους.

3.1.3 Κυπριακό και κομματική ταύτιση

Το Κυπριακό αποτελεί ένα «γεγονός» που επηρεάζει την κλασσική ταξική διαιρετική δομή. Έτσι πέρα από την ταξική σύγκρουση που δημιουργεί το δίπολο Δεξιά – Αριστερά, η τοποθέτηση των πολιτικών δυνάμεων στο Κυπριακό αναδιαμορφώνει και επηρεάζει αυτό το δίπολο.

Οι ρίζες του Κυπριακού είναι αρκετά βαθιές, ωστόσο στο θέμα που μας αφορά αξίζει να σημειώσουμε συνοπτικά πως όταν αναπτύσσεται η σύγκρουση κεφαλαίου – εργασίας το 1940, το ΑΚΕΛ φαίνεται ταυτόχρονα ως η ηγέτιδα δύναμη της ανταποικιακής πάλης (Ιωάννου, 2005), στην οποία δίνουν αντι-ιμπεριαλιστικά χαρακτηριστικά. Η Δεξιά (Εθναρχία και αστική τάξη) θα αντιδράσουν προσπαθώντας να προτάξουν τον εθνικιστικό χαρακτήρα της αντι-αποικιακής πάλης και από τη δεκαετία του 1950 οι πρωτοβουλίες τους θα ριζοσπαστικοποιηθούν, στην προσπάθειά τους να ηγηθούν του αγώνα.

Κατά τη διάρκεια του αγώνα της Εθνικής Οργάνωσης Κυπρίων Αγωνιστών (ΕΟΚΑ) η σύγκρουση Δεξιάς - Αριστεράς θα αποκρυσταλλωθεί, καθώς ο ηγέτης της ΕΟΚΑ Γεώργιος Γρίβας θα κατηγορεί το ΑΚΕΛ ως προδότες και πράκτορες της ΕΣΣΔ

(Dunphy and Bale, 2007), ενώ το ΑΚΕΛ θα αναφέρεται στη δράση του Γρίβα, στην αντικομμουνιστική οργάνωση «Χ» κατά τη ναζιστική κατοχή και τις απαρχές του ελληνικού εμφυλίου (τον χαρακτηρίζουν ως συνεργάτη των Γερμανών και των Άγγλων (ΕΔΟΝ, 2012) και διαφωνεί με την ένοπλη δράση της ΕΟΚΑ.

Ήδη για την ταυτότητα του ΑΚΕΛ σε αυτή τη διαιρετική τομή σημαντικό ρόλο θα παίζουν οι δολοφονίες αριστερών από το 1958 (ΑΚΕΛ, 2021a). Το κλίμα τρομοκρατίας θα συνεχιστεί στα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας και θα επισφραγιστεί με τη δράση της ΕΟΚΑ Β, που περιελάμβανε δολοφονίες ΑΚΕΛικών και αριστερών (Dunphy and Bale, 2007) με αποκορύφωμα το πραξικόπημα του 1974 που θα οδηγήσει στην τουρκική εισβολή. Κατά τη διάρκεια αυτών των γεγονότων θα δημιουργηθεί η συμμαχία των μακαριακών έναντι των αντι-μακαριακών δυνάμεων (Christophorou, 2006) η οποία στη μετά το 1974 εποχή συνέχεια θα αποκρυσταλλωθεί στις συμμαχίες ΑΚΕΛ-ΔΗΚΟ-ΕΔΕΚ έναντι του ΔΗΣΥ, ο οποίος στέγασε τις δυνάμεις που συμμετείχαν στο πραξικόπημα. Ο ΔΗΣΥ θα στιγματιστεί ως ο χώρος της Δεξιάς (και ακροδεξιάς) για το ΑΚΕΛ, ενώ οι άλλες δυνάμεις θα ονομάζονται «δημοκρατικές δυνάμεις» (Katsourides, 2016), προοδευτικές δυνάμεις και θεωρητικά θα αποτελούν τις δυνάμεις της λεγόμενης «εθνικής αστικής τάξης».

Το ΑΚΕΛ μετά το 1974 θα καταφέρει να διατηρήσει δεσμούς με την Τουρκοκυπριακή κοινότητα και να υποστηρίζει τη θέση της επαναπροσέγγισης (Charalambous, 2007). Η συνέπεια του ΑΚΕΛ όσον αφορά στη λύση του Κυπριακού, η ιστορική σύγκρουσή του με τον εθνικισμό αλλά και οι δεσμοί του με τους Τ/κ θα οδηγήσουν σε ταύτιση όσων υποστηρίζουν την ιδέα της επανένωσης όχι μόνο του τόπου αλλά και του λαού με το ΑΚΕΛ.

Πέρα από αυτά που είναι γνωστά, ωστόσο, θα πρέπει να σημειώσουμε κάτι που είναι πολύ σημαντικό για την ταύτιση μεταξύ του ΑΚΕΛ, των μελών και των υποστηρικτών του: Οι συγκρούσεις των δεκαετιών του 1950 μέχρι και το 1970 δεν ήταν απλά μια ταύτιση ενός ψηφοφόρου με ένα πολιτικό κόμμα και τις θέσεις του, αλλά ήταν συγκρούσεις που εμπειρείχαν και το στοιχείο της βίας, με τα μέλη και τους οπαδούς της αριστεράς να αποτελούν συνήθως τους αποδέκτες της από παρακρατικές ομάδες της ακροδεξιάς. Το βιωματικό στοιχείο αυτής της ταύτισης θα επεκταθεί το 1974. Στη μικρή Κύπρο, όπου οι προσωπικές σχέσεις και ταύτισεις παίζουν σημαντικό πολιτικό ρόλο, το γεγονός πως η δράση των πραξικοπηματικών οδηγεί σε συλλήψεις και

παρενοχλήσεις στελεχών βάσης του ΑΚΕΛ και των οικογενειών τους, θα οδηγήσει σε πολύ συγκεκριμένες μνήμες και δημιουργία πολιτικής ταυτότητας, τις οποίες το ΑΚΕΛ θα επικαλείται στις αναφορές του προς τους υποστηρικτές τους για δεκαετίες μετά. Σε κάποιο βαθμό ίσως αυτό να ισχύει και για όσους συνέδεσαν την προσφυγοποίησή τους με τη δράση της ακροδεξιάς στην Κύπρο.

3.1.4 Κυπριακό: Χαλάρωση της ταύτισης

Η ταύτιση αυτή του ΑΚΕΛ με την επαναπροσέγγιση και τη λύση του Κυπριακού σε σύγκρουση με τον εθνικισμό θα αμφισβητηθεί έντονα με την απόρριψη του «σχεδίου Ανάν» για τη λύση του Κυπριακού το 2004, με ορισμένους να αποδίδουν σε αυτό το γεγονός την απώλεια δύο βουλευτικών εδρών και 3% της εκλογικής του δύναμης στις βουλευτικές εκλογές του 2006 (Charalambous, 2007). Ήδη στις ευρωεκλογές του 2004, μετά το δημοψήφισμα, το ΑΚΕΛ είχε λάβει 27,89% και 93,212 ψήφους. Ωστόσο, οι ευρωεκλογές πραγματοποιήθηκαν τότε για πρώτη φορά στην Κύπρο, επομένως, οι συγκρίσεις είναι δύσκολες εάν συνυπολογίσουμε πως τα ποσοστά αυτά δε θα διαφοροποιηθούν ιδιαίτερα στο μέλλον.

Σε κάθε περίπτωση, το ΑΚΕΛ βρέθηκε στη δύσκολη θέση να προσπαθεί να εξηγήσει πώς είχε απορρίψει το σχέδιο Ανάν, ωστόσο, συνέχιζε να επιδιώκει τη λύση του Κυπριακού (Dunphy and Bale, 2007). Στο εσωτερικό του παρουσιάστηκαν, επίσης, έντονες διαφωνίες τη συγκεκριμένη περίοδο, με τον τότε ΓΓ του ΑΚΕΛ να καλεί στελέχη του κόμματος να πειθαρχήσουν (Charalambous, 2007). Το γεγονός πως συνέχισε τη συνεργασία του με τον Τάσσο Παπαδόπουλο, ο οποίος για πολλούς υποστηρικτές της λύσης θεωρήθηκε υπαίτιος της αποτυχίας, να προκύψει ένα αποδεκτό σχέδιο, δε φαίνεται να βοήθησε το ΑΚΕΛ. Ωστόσο, το ΑΚΕΛ κατάφερε μετά την εκλογή του Δ. Χριστόφια να αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες για το Κυπριακό που συγκράτησαν αυτές τις τάσεις. Η αποτυχία αυτής της διαπραγματευτικής προσπάθειας μετά την εκλογή του απορριπτικού της λύσης Τ/κ ηγέτη Ντερβίς Έρογλου και η μετατόπιση του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης στα ζητήματα οικονομίας, αποδυνάμωσαν αυτή την προσπάθεια του ΑΚΕΛ.

Ωστόσο, πολύ πιο σημαντική είναι η επισημοποίηση του ΔΗΣΥ ως κόμματος που, επίσης, επιδιώκει λύση του Κυπριακού. Ο Δημοκρατικός Συναγερμός στήριξε το σχέδιο Ανάν, παρά τη βούληση των υποστηρικτών του (Christophorou, 2006). Έκτοτε η

ηγεσία του ΔΗΣΥ, παρά το γεγονός πως δεν ήρθε σε μετωπική σύγκρουση με τα εθνικιστικά στοιχεία του κόμματός της, κατάφερε να καλλιεργεί πιο συστηματικά ένα προφίλ υποστήριξης της λύσης του Κυπριακού. Η υποστήριξη του σχεδίου Ανάν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως πειστήριο για αυτή την στροφή στα ανάλογα ακροατήρια. Ο ΔΗΣΥ μάλιστα επιδίωξε να δημοσιοποιεί επαφές της ηγεσίας του με Τ/κ πολιτικά κόμματα, ενώ κατά τη διάρκεια της Προεδρίας του Νίκου Αναστασιάδη και συγκεκριμένα μετά την εκλογή του Μουσταφά Ακιντζί ως ηγέτη των Τ/κ (ο οποίος υπήρξε υποστηρικτής της λύσης του Κυπριακού) από το 2015 μέχρι τουλάχιστον το 2017 (και το ναυάγιο των διαπραγματεύσεων), τόσο οι επικοινωνιακές τακτικές της κυβέρνησης όσο και του κυβερνώντος κόμματος μπορούσαν να υποστηρίξουν το αφήγημα της βούλησής του για λύση.

Επιπλέον, μετά το διάνοιγμα των οδοφραγμάτων το 2003, οι επαφές ομάδων Ε/κ και Τ/κ αυξήθηκαν και μάλιστα αρκετοί ακτιβιστές και διάφορες οργανώσεις, που δεν είχαν οργανωτικές σχέσεις με το ΑΚΕΛ ή που το αντιμετώπιζαν με σκεπτικισμό μετά το δημοψήφισμα, μπορούσαν να αναλάβουν δικές τους πρωτοβουλίες για δικοινοτικές επαφές.

Παράλληλα, οι πολιτικές εξελίξεις μετά την κρίση το 2013, μετατόπισαν για πρώτη φορά με ιδιαίτερη ένταση το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης από το Κυπριακό στα εσωτερικά ζητήματα του τόπου. Μάλιστα το 2021 υπήρχαν μετρήσεις πως η κοινή γνώμη δεν έβλεπε με αισιοδοξία τη λύση του Κυπριακού (Ellinas and Katsourides, 2022).

Όλα αυτά, δηλαδή η αμφισβήτηση του ΑΚΕΛ ως της μοναδικής και ισχυρότερης δύναμης που επιδίωκε τη λύση του Κυπριακού, η αμφισβήτηση της μονοπώλησης της επαναπροσέγγισης από το ΑΚΕΛ, η μετατόπιση του Κυπριακού από την πρωτοκαθεδρία του ενδιαφέροντος της κοινής γνώμης, αλλά και η απογοήτευση που προκάλεσε το νέο ναυάγιο των συνομιλιών, συνηγορούν στη θέση πως η ταύτιση των υποστηρικτών της λύσης του Κυπριακού με το ΑΚΕΛ αρχίζει να χαλαρώνει.

Σε όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η χρονική απόσταση μεταξύ των γεγονότων του 1974. Η σύνδεση των γεγονότων του πραξικοπήματος και της στέγασης πραξικοπηματικών στοιχείων από το ΔΗΣΥ, που επηρέαζε έντονα την γενιά των ΑΚΕΛικών που είχαν εμπειρίες μέσα από όλα αυτά, δε δημιουργεί τόσο ισχυρούς δεσμούς (βιώματα, μνήμες) στη νέα γενιά υποστηρικτών και ψηφοφόρων του ΑΚΕΛ.

Σε κάθε περίπτωση, το Κυπριακό πρόβλημα μετά το 1974 αποτελούσε ζήτημα διαχείρισης των διαπραγματεύσεων από την πολιτική ηγεσία. Στο πέρασμα των δεκαετιών αυτή η διαχείριση δεν απαιτούσε σε μεγάλο βαθμό την κινηματική δράση των μαζών όπως, για παράδειγμα, την έφερε στο προσκήνιο η διαιρετική τομή κεφαλαίου – εργασίας.

3.2 Ιδεολογική χαλάρωση

Όπως είχαμε δει Κεφ. 1.3.3, το ΑΚΕΛ αξιοποίησε τη «θεωρία των σταδίων» που θέτει την επίλυση του κυπριακού (την ολοκλήρωση του εθνικοαπελευθερωτικού σταδίου), για να αιτιολογήσει τους συμβιβασμούς που κάνει σε σχέση με τους μαρξιστικούς του στόχους. Ο Charalambous (2016), αναφέρει πως η επίκληση στη θεωρία αυτή προσφέρει «άλλοθι» στο ΑΚΕΛ για τις επιλογές του αυτές. Ταυτόχρονα, προσθέτουμε πως αυτή η επίκληση στη θεωρία της ΚΔ και στον Δημητρόφ, επιτρέπει να επικαλείται μια ιδεολογική συνέχεια. Το σημαντικό είναι πως με αυτό οι συμβιβασμοί δε θα έφερναν ούτε το ΑΚΕΛ ούτε τους παραδοσιακούς ψηφοφόρους και τα μέλη του σε μια αναγκαστική ενδοσκόπηση και θεωρητική ρήξη με το παρελθόν του, με ότι κινδύνους θα είχε αυτή η ρήξη για την ταυτότητα μελών – κόμματος. Η ταυτότητα του ΑΚΕΛικού διατηρήθηκε για αρκετά χρόνια. Τα αναπάντητα θεωρητικά ερωτήματα που αφήνει «Η δική μας αντίληψη για το σοσιαλισμό» (Charalambous, 2016), συνέβαλαν ως εποικοδομητική ασάφεια στη διατήρηση αυτής της ταυτότητας. Ο Charalambous υποστηρίζει πως η απουσία θεωρητικών στο ΑΚΕΛ επέτρεψε στο έγγραφο «Η δική μας αντίληψη για τον σοσιαλισμό» να επικρατήσει χωρίς ουσιαστικές προκλήσεις.

Όπως αναφέρουν οι Dunphy και Bale (2007), επικαλούμενοι μέλος του ΠΓ του ΑΚΕΛ, τα μέλη του ΑΚΕΛ έχουν θεωρητικές αδυναμίες αλλά ισχυρό ταξικό ένστικτο, γιατί το κόμμα πάντοτε παλεύει για τα δικαιώματα των εργαζομένων. Αυτή η έλλειψη θεωρητικής αντίληψης μάς επιτρέπει να ερμηνεύσουμε τον τρόπο με τον οποίο η μη-ρήξη με τα σύμβολα και τον μαρξισμό λενινισμό, επέτρεψε στο ΑΚΕΛ να καλλιεργεί μια εργατιστική ταυτότητα σε μερίδα των μελών και ψηφοφόρων του, παράλληλα με τις σύγχρονες σοσιαλδημοκρατικές του υπερβάσεις. Η κομμουνιστική ταυτότητα συνδέεται με μια εσωκομματική ρομαντική αφήγηση ενός ηρωικού παρελθόντος, με

μία μυθική σύνδεση με το παρόν και δε βρίσκεται έτσι σε αντίθεση με τον πραγματισμό των επιλογών του.

Όμως, όπως έχουμε δει στο Κεφ. 3.1.2, οι μεταβολές τόσο στη σύνθεση της εργατικής τάξης, οι κοινωνικές μεταβολές (καταναλωτισμός κτλ), η έλλειψη κινηματικής σύγκρουσης και η θεσμοποίηση των εργατικών διαφορών, συνέβαλαν ώστε αυτή η ταυτότητα να ατονήσει.

Να σημειώσουμε εδώ, πως σύμφωνα με την τελευταία συνεδριακή απόφαση του ΑΚΕΛ (2021a), «Η δική μας αντίληψη για το σοσιαλισμό» θα πρέπει να τύχει επεξεργασίας και επικαιροποίησης. Η μελλοντική συζήτηση γύρω από αυτό το θέμα θα αποτελέσει υλικό για περεταίρω ακαδημαϊκή έρευνα γύρω από την πορεία του ΑΚΕΛ, δεδομένου πως το κείμενο αυτό, μέχρι πρόσφατα, κατάφερε να συνδέει την κομμουνιστική ταυτότητα του ΑΚΕΛ με τις πραγματιστικές του πρακτικές. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια η κομματική αποστοίχιση δε συγκαλύπτεται από εκλογικές επιτυχίες, η συζήτηση γύρω από ένα τέτοιο ζήτημα ταυτότητας θα δείξει εάν το ΑΚΕΛ θα ανοίξει μέτωπα ιδεολογικής επανατοποθέτησης ή εάν θα ακολουθήσει την πεπατημένη της θεωρητικής αοριστίας για χάρη της συνέχειας της πρακτικής.

Η ιστορία του SPD στις αρχές του αιώνα (ζήτημα Μπέρνσταιν) ή του Εργατικού Κόμματος του Ην. Βασιλείου τη δεκαετία του 1960 (η μάχη για το τέταρτο άρθρο του καταστατικού και την αναφορά στην ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής) (Σασούν, 2001), έδειξαν πως πολλές φορές ακόμη και οι δημοκρατικές/εκλογικές νίκες της αριστερής πτέρυγας σε συνέδρια, μπορεί να ικανοποιούν ένα αίσθημα ταυτότητας, αλλά δεν μπορούν να αντισταθούν στην εφαρμοσμένη πρακτική. Η δημοκρατική δράση και κίνηση, παρά η αποτύπωση πλειοψηφιών στα συνέδρια, ενδέχεται να καθορίζει περισσότερο εάν οι ταυτότητες αυτές ζωντανεύουν και μεταβάλλονται μέσα από την πράξη ή αν θα αποκτούν χαρακτήρα μυθικής αυτοαναφοράς στο παρελθόν.

Τόσο στο 22^ο όσο και στο 23^ο Συνέδριο του ΑΚΕΛ, επαναβεβαιώνεται η μαρξιστική ιδεολογία του κόμματος, με αρκετές αναφορές στην ανάγκη να γίνεται ιδεολογική δουλειά μέσα στο κόμμα (με πολύ περισσότερες και πιο ιδεολογικά φορτισμένες αναφορές στο συνέδριο το 2015). Ωστόσο, αξίζει εδώ να σημειώσουμε τις παρατηρήσεις του Σασούν (2001) για τα μαρξιστικά κόμματα των αρχών του προηγούμενου αιώνα: Η επίκληση ιδεολογικών αρχών στο γενικό μέρος του

προγράμματός τους, δε σήμαινε πως οι πρακτικές θέσεις (και τα αιτήματα) του υπόλοιπου προγράμματος αποτελούσαν στόχους συνδεδεμένους με αυτή την επίκληση.

Έτσι για παράδειγμα, η Λούξεμπουργκ (2016) επέμενε πως ο σοσιαλιστικός στόχος έπρεπε να συνδέεται με τις κινήσεις τακτικής και τα καθημερινά αιτήματα του εργατικού κινήματος, ο Μπέρνσταϊν έλεγε πως συμφωνούσε με το μέρος των καθημερινών αιτημάτων αλλά όχι με το ιδεολογικό πρόγραμμα, ενώ οι κεντριστές στο SPD έλεγαν πως δε χρειαζόταν να εντείνεται η αντιπαράθεση, αφού τόσο η δεξιά (Μπέρνσταϊν) όσο και η αριστερά (Λούξεμπουργκ κτλ) συμφωνούσαν στο πρακτικό μέρος του προγράμματος.

Έτσι και σήμερα στο ΑΚΕΛ, η επαναβεβαίωση της ιδεολογικής ταυτότητας μπορεί να εξυπηρετεί την αίσθηση συνέχειας σε μια μερίδα μελών και στελεχών (ειδικότερα σε μία περίοδο κρίσης και αποστράτευσης εντός του κόμματος), ωστόσο, εάν αυτές οι διακηρύξεις δε συνδέονται με την τακτική του κόμματος, αυτό αποτελεί καθοριστικό κριτήριο.

3.3 ΑΚΕΛ και κράτος

3.3.1 Συνεδριακές αποφάσεις

Οι σχέσεις του ΑΚΕΛ και του κράτους θα εξελίσσονται αργά στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας. Στις θέσεις του 10^{ου} συνεδρίου το 1962 (ΚΚΚ-ΑΚΕΛ, 2014), το ΑΚΕΛ βρίσκεται σε ανταγωνιστική θέση με το κράτος: ζητά εκδημοκρατικοποίηση των κρατικών θεσμών και αναφέρεται σε διακρίσεις σε βάρος των υποστηρικτών της αριστεράς. Σε αυτό το συνέδριο αναφέρει πως οι στόχοι του (το μίνιμουμ πρόγραμμα) μπορούν να πραγματοποιηθούν από μία δημοκρατική κυβέρνηση δημοκρατικής ενότητας.

Το 1966, στο 11 Συνέδριό του, το ΑΚΕΛ αναφέρεται στην ανάγκη στήριξης του πρώτου Προέδρου της Δημοκρατίας, Αρχιεπισκόπου Μακάριου, «όπως απαιτεί το συμφέρον του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του κυπριακού λαού» ωστόσο, τονίζει πως δε μετέχει σε αυτή την κυβέρνηση και δε συμφωνεί με όλα όσα κάνει και πρέπει να συνεχίσει να της ασκεί «δημιουργική κριτική». Τη θέση αυτή επαναλαμβάνει και στο 12^ο Συνέδριο (1970), ενώ εκεί κάνει και ιδιαίτερη αλλά μικρή αναφορά στις εκλογές ως

«σταθμό» για ισχυροποίηση της ενότητας των πατριωτικών δυνάμεων. Ταυτόχρονα, σε αυτά τα συνέδρια, η θέση του κόμματος είναι πως η ενδυνάμωση του συνδικαλιστικού κινήματος πρέπει να στοχεύει στην ταξική και πολιτική διαπαιδαγώγηση της εργατικής τάξης «προετοιμάζοντάς την να διαδραματίσει τον ιστορικό της ρόλο για τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας». Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως τα συνέδρια αυτά κάνουν συγκεκριμένες αναφορές για τον ρόλο των κομματικών μελών εντός του συνδικαλιστικού κινήματος. Το 13^ο Συνέδριο επαναλαμβάνει ουσιαστικά τις θέσεις αυτές, ενώ δε γίνεται κάποια ιδιαίτερη αναφορά σε εκλογές. Ουσιαστικά, η έμφαση δίνεται στις δυνάμεις του λαϊκού κινήματος και στην εσωτερική ανάπτυξη του ιδίου του κόμματος.

Το 14^ο Συνέδριο (1978), το πρώτο μετά την εισβολή, αναφέρεται στις ευθύνες του κράτους να υπερασπιστεί τον εαυτό του από το πραξικόπημα και δίνει φυσικά ιδιαίτερη έμφαση στη λύση του Κυπριακού και όπως και στα προηγούμενα συνέδρια την επαφή με τους Τ/κ. Επαναλαμβάνει ακόμη τα περί μίνιμουμ προγράμματος και την ανάγκη ενότητας των δημοκρατικών δυνάμεων. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί πως γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον ρόλο του κόμματος στην «πατριωτική συμβολή της εργατικής τάξης» για την οικονομία, καθώς δέχτηκε αναπροσαρμογή των όρων εργασίας και των απολαβών της μετά το 1974. Για τους βουλευτές γίνεται μόνο μια μονολεκτική αναφορά στη δουλειά των «στελεχών και των μελών του, καθώς και των βουλευτών του».

Στο 15^ο Συνέδριο (1982) γίνεται αναφορά στη συμφωνία με το ΔΗΚΟ στα πλαίσια του μίνιμουμ προγράμματος του ΑΚΕΛ και για πρώτη φορά αναφορά σε «προσεχείς προεδρικές εκλογές» ως μάχη ύψιστης σημασίας. Για πρώτη φορά, επίσης, γίνεται αναφορά σε νίκη στις βουλευτικές εκλογές και για στρατηγική επιδίωξη «Βουλής δημοκρατικής πλειοψηφίας». Ωστόσο, υπενθυμίζουμε πως το ΑΚΕΛ δε θα συμμετάσχει σε κυβέρνηση με δικά του στελέχη πριν από το 2003.

Το 16^ο Συνέδριο (1986) καταλογίζει ευθύνες στον Πρόεδρο Σπύρο Κυπριανού (που κατήγγειλε μονομερώς τη συνεργασία με το ΑΚΕΛ) για τους χειρισμούς του για το Κυπριακό. Για δεύτερη φορά το συνέδριο θέτει στόχο για τις Προεδρικές εκλογές με σκοπό τη συνεργασία των «πατριωτικών δυνάμεων» για λύση του Κυπριακού και να αποκλειστεί ο ΔΗΣΥ από την εξουσία χωρίς, ωστόσο, να υποστηριχθεί ξανά ο Κυπριανού (υπάρχει επίσης ρητή άρνηση στήριξης του Βάσου Λυσσαρίδη). Το

Συνέδριο εκτιμά πως η συνεργασία με το ΔΗΚΟ δεν ήταν λάθος παρά την αποτυχία της και επαναβεβαιώνει πως «και στο μέλλον θα επιδιώκει και θα αγωνίζεται για την ενότητα και τη συνεργασία των δημοκρατικών δυνάμεων». Ταυτόχρονα, γίνονται εκτενείς και συγκεκριμένες αναφορές στις βουλευτικές εκλογές (για τους λόγους αποτυχίας) και στις δημοτικές εκλογές που γίνονται για πρώτη φορά και η διεξαγωγή τους χαρακτηρίζεται απαίτηση του κόμματος. Τέλος, στο ίδιο συνέδριο γίνεται για πρώτη φορά εκτενής αναφορά της δράσης της Κοινοβουλευτικής Ομάδας του ΑΚΕΛ.

Το 17^ο Συνέδριο (1990), εκφράζεται θετικά για τη διακυβέρνηση Γιώργου Βασιλείου, ωστόσο, διατηρεί για τον εαυτό του δικαίωμα κριτικής στήριξης. Επαναλαμβάνονται, επίσης, οι ιδιαίτερες αναφορές στην κοινοβουλευτική ομάδα. Στο ίδιο συνέδριο αυξάνονται οι προγραμματικές θέσεις (που απευθύνονται στους θεσμούς), ενώ υιοθετείται το έγγραφο «η Δική μας αντίληψη για το σοσιαλισμό (Κεφ. 1.3.2.1 και Κεφ 3.2). Τέλος, όσον αφορά στα μαζικά κινήματα, για πρώτη φορά το κείμενο αναφέρεται συγκεκριμένα στην ΠΕΟ και δε μιλά μόνο γενικά για το εργατικό κίνημα.

Στο 18^ο Συνέδριο του (1995) το ΑΚΕΛ καλεί σε αγώνα «υπεράσπισης των θεσμών και αξιών» και των δημοκρατικών κατακτήσεων έναντι της διακυβέρνησης ΔΗΣΥ. Βλέπουμε, δηλαδή, το κράτος και οι θεσμοί του να αναβαθμίζονται στην αντίληψη του ΑΚΕΛ μετά από τη συμβολή του σε αυτούς. Τίθενται, επίσης, ζητήματα αξιοκρατίας, κάνει για πρώτη φορά λόγο σε «αντιπολιτευτικό ρόλο» του ΑΚΕΛ και το χαρακτηρίζει ως «αξιοματική αντιπολίτευση», θέτει στόχους για δημοτικές βουλευτικές και προεδρικές εκλογές αλλά και γενικότερους στόχους «διεύρυνσης της εκλογικής δύναμης του Κόμματος». Οι αναφορές αυτές καταλαμβάνουν ιδιαίτερη έκταση του κειμένου, ειδικότερα σε σχέση με προηγούμενα συνέδρια.

Στο 19^ο Συνέδριο, το ΑΚΕΛ αναφέρεται στην ανάγκη εκσυγχρονισμού της κυπριακής κοινωνίας και τονίζει πως για αυτό το ζήτημα καθοριστικός θα είναι ο ρόλος μιας διακυβέρνησης. Έτσι, βλέπουμε να προστίθενται νέα καθήκοντα στην πολιτική διακυβέρνηση του ΑΚΕΛ. Για ακόμη μια φορά οι αναφορές σε εκλογικές διαδικασίες καταλαμβάνουν ακόμη πιο μεγάλο μέρος των θέσεων και ιδιαίτερη βαρύτητα. Η αναφορά στα Βοηθητικά Γραφεία του ΑΚΕΛ, επίσης, γίνεται γύρω από τον όρο «επεξεργασία πολιτικής». Ακόμη στη θέση για τους εργαζόμενους, αντί για την εμπλοκή των μελών του ΑΚΕΛ στους συνδικαλιστικούς αγώνες (όπως αναφέρονταν οι θέσεις από τη δεκαετία του 1980 και προηγουμένως) τώρα γίνεται αναφορά στο ΑΚΕΛ

που στέκεται «συμπαραστάτης των εργαζομένων». Οι θέσεις περί «εκσυγχρονισμού» της κυπριακής κοινωνίας αποτελούν θέσεις καλύτερης διαχείρισης του κράτους.

Το 20^ο Συνέδριο (2005) κάνει εκτενείς και εγκωμιαστικές αναφορές στη δράση της κυβέρνησης Τ. Παπαδόπουλου και ειδικότερα στους Υπουργούς του ΑΚΕΛ που συμμετέχουν για πρώτη φορά σε διακυβέρνηση και καλεί τα σώματα του ΑΚΕΛ να διαδραματίσουν ακόμη πιο ενεργό ρόλο στην υλοποίηση του κυβερνητικού προγράμματος. Οι ίδιες παρατηρήσεις που ισχύουν για το 19^ο Συνέδριο όσον αφορά στο βάρος στους εκλογικούς θεσμούς ισχύουν και στο 20,^ο ενώ τώρα προστίθενται ως σημείο αναφοράς και οι Ευρωεκλογές. Το ΑΚΕΛ εμφανίζεται ως συναγωνιστής του συνδικαλιστικού κινήματος, καλεί τα στελέχη του να συμμετέχουν σε αυτό και ταυτόχρονα θέτει στόχους στο κίνημα για τη στήριξη της υλοποίησης του κυβερνητικού προγράμματος. Γενικότερα, οι αναφορές στο κυβερνητικό πρόγραμμα διατρέχουν τις θέσεις του 20^{ου} Συνεδρίου.

Όπως είναι αναμενόμενο, το 21^ο Συνέδριο που διεξάγεται το 2010 επί διακυβέρνησης Δ. Χριστόφια έχει εκτενέστερες αναφορές στη διακυβέρνηση αλλά και σε εκλογικές διαδικασίες. Εξετάζονται τα καθήκοντα του κόμματος ως κυβερνώντος κόμματος, η παρουσία στα ΜΜΕ, η δράση της κοινοβουλευτικής ομάδας κτλ. Για ακόμη μια φορά, τα μέρη που αφορούν στην κυβερνητική πολιτική καταλαμβάνουν κυρίαρχο ρόλο στις θέσεις.

Δύο χρόνια μετά το τέλος της διακυβέρνησης του ΑΚΕΛ και ενώ το κόμμα βρίσκεται σε μία περίοδο εσωκομματικής συζήτησης, το 22^ο Συνέδριο (2015) πρωτοτυπεί καθώς αποτελεί το πρώτο συνέδριο στη σύγχρονη ιστορία του ΑΚΕΛ όπου την πρώτη θέση στις συνεδριακές θέσεις παίρνει η ιδεολογική ταυτότητα του κόμματος, την οποία και επαναβεβαιώνει ως «μαρξιστική-λενινιστική». Αμέσως επόμενο θέμα στις θέσεις του συνεδρίου αποτελεί η κομματική οργάνωση, μία ακόμη πρωτοτυπία του Συνεδρίου την οποία επαναλαμβάνει και το 23^ο Συνέδριο και θα την εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Γενικότερα, οι θέσεις του 22^{ου} Συνεδρίου δείχνουν να προτεραιοποιούν τη δράση του κόμματος προς την κοινωνία, χωρίς αυτό να σημαίνει πως οι θέσεις για κρατικές και κοινοβουλευτικές πολιτικές δε λαμβάνουν έκταση και σε αυτό το κείμενο.

Τέλος το 23^ο Συνέδριο, όπως είπαμε, προτεραιοποιεί την 1^η από τις 3εις ενότητες του στην εσωτερική λειτουργία του κόμματος, αν και ένα κεφάλαιο από τα τέσσερα σε αυτή την ενότητα αναφέρεται στη δράση του ΑΚΕΛ στους πολιτειακούς θεσμούς. Η 2^η

ενότητα αποτελείται από προγραμματικές θέσεις του ΑΚΕΛ απευθυνόμενο προς «την κοινωνία» και η 3^η ενότητα αφορά κυρίως το Κυπριακό.

Στο σύνολο των θέσεων βλέπουμε πως ενώ πάντοτε το ΑΚΕΛ είχε αναφορά σε ένα μίνιμουμ πρόγραμμα διεκδικήσεων από το κράτος, από το 1986 και μετά στρέφεται σταδιακά και συστηματικά ολοένα και περισσότερο στην άσκηση κρατικής πολιτικής μέσα από την κοινοβουλευτική του ομάδα αρχικά, τη θέση του για τις Προεδρικές εκλογές και τη θεσμική του θέση ως κόμμα εξουσίας γενικότερα. Η έκταση που καταλαμβάνουν σταδιακά στις θέσεις των Συνεδρίων οι αναφορές στο κράτος και τους πολιτειακούς θεσμούς και τους στόχους του ΑΚΕΛ σε αυτούς είναι ενδεικτική της ολοένα και πιο μεγάλης σημασίας που αποκτούν για το ΑΚΕΛ οι κρατικοί θεσμοί.

Η εξαίρεση του 22^{ου} Συνεδρίου, μάλλον αποτελεί μια απάντηση στην κρίση στην οποία οδηγήθηκε το κόμμα μετά τη διακυβέρνησή του και τις δριμείες επιθέσεις που δέχτηκε από άλλα κόμματα και μερίδα της κοινωνίας αλλά και δυσφορία από μερίδα των μελών του. Ωστόσο, δε φαίνεται αυτές οι θέσεις να οδηγούν σε μια μεθοδική στροφή ανάπτυξης εξωθεσμικών δράσεων. Το γεγονός πως τα δύο τελευταία συνέδρια προτεραιοποιούν το κόμμα και την οργάνωσή του στα έγγραφά τους, μάλλον έχει να κάνει με την κρίση στην οποία πέρασε το κόμμα αυτή τη δεκαετία και μια προσπάθεια να αντιμετωπίσει τα φαινόμενα αυτά. Έτσι ακόμη και επαναβεβαίωση της ιδεολογικής ταυτότητας στο 22^ο Συνέδριο, μάλλον είχε να κάνει με την εσωκομματική συνοχή παρά με την στροφή σε εξωθεσμική, συγκρουσιακή και κινηματική δράση.

3.3.2 Κρατική χρηματοδότηση

Σύμφωνα με τον Christophorou (2006), η κύρια πηγή εισοδημάτων του ΑΚΕΛ μέχρι και το 1989 – χρονιά που σύμφωνα με τον ίδιο εισήχθη μοντέλο κρατικής χρηματοδότησης προς τα κόμματα – ήταν οι οικονομικές εκστρατείες που έκανε το κόμμα με στόχο τα μέλη του, υποστηρικτές του και ορισμένες φίλιες επιχειρήσεις.

Σήμερα το ΑΚΕΛ εξακολουθεί να πραγματοποιεί οικονομικές εκστρατείες με στόχο τα μέλη του, ωστόσο, λαμβανομένου υπόψη του κόστους των προεκλογικών εκστρατειών η κρατική χορηγία φαίνεται να αποτελεί κύριο πυλώνα οικονομικής σταθερότητας του Κόμματος.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιοποιεί το ΑΚΕΛ (2022) στην ιστοσελίδα του, το 2019 τα έσοδα του ανέρχονταν στα 4,398,381 ευρώ. Από αυτά τα 2,044,871 αποτελούν «χορηγίες και εισφορές». Αν και δεν ξεκαθαρίζεται εάν αυτές αποτελούν το σύνολο των κρατικών εισφορών, τα δημοσιεύματα για το 2019 αναφέρουν πως το ΑΚΕΛ έλαβε 1,6 εκατομμύρια ευρώ ως κρατική χορηγία. Σε αυτά τα έσοδα που έχουν να κάνουν με το κράτος θα πρέπει να προσθέσουμε τις 514,419 ευρώ που λαμβάνει το ΑΚΕΛ από αντιμισθίες των εκλεγμένων αξιωματούχων του. Επομένως, συνολικά το 2019 το ΑΚΕΛ φαίνεται να έλαβε τουλάχιστον 2,1 εκατομμύρια ευρώ από το κράτος, δηλαδή περίπου 50% των εσόδων του. Το 2019 ο έρανος και οι συνδρομές των κομματικών μελών φτάνουν το 1,015,475 ευρώ.

Το 2020 οι «χορηγίες και εισφορές», τις οποίες αναφέρει το ΑΚΕΛ, ακουμπούν τα 1,954,590 ευρώ σε σύνολο 4,010,053 ευρώ. Οι αντιμισθίες αξιωματούχων φτάνουν τα 517,496 ευρώ. Το 2020 ο έρανος και οι συνδρομές των κομματικών μελών φτάνουν τα 770,672 ευρώ.

Ανάλογες είναι και οι οικονομικές καταστάσεις του ΑΚΕΛ για τις χρονιές 2018, 2017 και 2016.

Αν και η σημασία της κρατικής χορηγίας είναι μεγάλη από μόνη της, αυτό που αξίζει να σημειώσουμε είναι πως σε αυτή πρέπει να προστίθεται και η σημασία που έχουν οι εισφορές των εκλεγμένων αξιωματούχων του ΑΚΕΛ στα οικονομικά του κόμματος. Έτσι η εκλογική επιτυχία επηρεάζει τα οικονομικά του ΑΚΕΛ άμεσα και έμμεσα.

Από την άλλη δε φαίνεται να είναι αμελητέα τα έσοδα που λαμβάνει από άλλες εισφορές, τον έρανο, τις συνδρομές των μελών και τις εκδηλώσεις που πραγματοποιεί το κόμμα που συνολικά κυμαίνονται λίγο πιο κάτω από το 50%.

3.4 Κομματική αποστοίχιση και λήψη μέτρων

3.4.1 Αριθμητικές τάσεις: ΑΚΕΛ

Οι τάσεις αύξησης ή μείωσης των μελών του ΑΚΕΛ μπορεί να μας δώσει μια εικόνα για την υπόθεση της κομματικής αποστοίχισης. Επισημαίνουμε, βέβαια, πως αυτή η εικόνα δεν μπορεί να οδηγήσει σε απόλυτα συμπεράσματα, καθώς σε συγκεκριμένες

χρονικές περιόδους οι αριθμητικές τάσεις μπορεί να σημειώσουν μεταβολές που δεν εξαρτώνται απόλυτα από την ταύτιση μελών-κόμματος: για παράδειγμα οι οργανωτικές εργασίες του ΑΚΕΛ κατά τη διάρκεια του 2020 και 2021 επηρεάστηκαν αντικειμενικά από τα μέτρα που λαμβάνονταν κατά την πανδημία του κορονοϊού. Ωστόσο οι αριθμοί αυτοί μπορούν να χρησιμοποιηθούν με προσοχή σε συνδυασμό με άλλες παραμέτρους που εξετάζουμε.

Στον πιο κάτω πίνακα παρουσιάζεται η αριθμητική εικόνα των μελών του ΑΚΕΛ:

Πίνακας 1 Αριθμός Μελών ΑΚΕΛ 1982-2021

Έτος	Αρ. Μελών	Πηγή
1982	13958	
1984	14338	
1986	15000	
1990	15000	Christophorou (2006)
1996	14000	
2001	14000	
2005	13941	
2007	13988	Ellinas and Katsourides (2013)
2011	14109	
2015	12773	ΚΟΓ ΑΚΕΛ ¹
2021	11171	

Οι Charalambous and Christophorou (2016), που εξέταζαν τις αριθμητικές τάσεις μέχρι το 2007, αναφέρουν πως δεν πρέπει να θεωρηθεί ως στασιμότητα το γεγονός πως ο αριθμός των μελών παρέμενε σταθερός μεταξύ 1996 και 2005 στις 14000. Σύμφωνα με την ανάλυσή τους, παρά το γεγονός πως οι ψηφοφόροι του ΑΚΕΛ αλλά και το

¹ Πληροφορίες που δόθηκαν στα πλαίσια αυτής της μελέτης στις 16/05/2022.

ευρύτερο εκλογικό σώμα αυξάνονταν, η υπόθεση της στασιμότητας θα έπρεπε να εξεταστεί υπό το φως της προσεκτικής επιλογής μελών από μέρους του ΑΚΕΛ. Πράγματι, το ΑΚΕΛ συνεχίζει μέχρι σήμερα να κάνει αυστηρή διάκριση μεταξύ μελών και φίλων, ενώ παραμένει συγκεκριμένη θέση όλων των συνεδρίων του ΑΚΕΛ πως τα μέλη πρέπει να συμβάλλουν στη δουλειά του κόμματος, ενώ υπάρχουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις για αυτά. Τα όρια δηλαδή μεταξύ μελών και υποστηρικτών είναι αρκετά πιο αυστηρά από αυτά που θέτει ο ιδεότυπος του κόμματος καρτέλ.

Παράλληλα, θα πρέπει να σημειώσουμε πως αναφορές για νέα μέλη του Κόμματος υπάρχουν διαχρονικά στις συνεδριακές θέσεις του Κόμματος. Ωστόσο, η συγκεκριμένη κατεύθυνση προς «στρατολόγηση νέων μελών στο Κόμμα από τις γραμμές της εργατικής τάξης και τα εργαζόμενα στρώματα», που παρουσιάζεται μέχρι και το συνέδριο του 1986, (16^ο συνέδριο) κατά παράδοξο τρόπο ατονεί μεταξύ του 17^{ου} και 21^{ου} πρώτου συνεδρίου. Στο 17^ο Συνέδριο γίνεται περισσότερο λόγος για την πολιτική ανάδειξης στελεχών και στην αξιοποίηση «ενός πλατιού κύκλου επιστημόνων – εθελοντών στελεχών». Στο 18^ο Συνέδριο δε γίνεται συγκεκριμένη αναφορά – ωστόσο, να σημειώσουμε πως είχε προηγηθεί Παγκύπρια Οργανωτική Συνδιάσκεψη λίγους μήνες πριν (1994). Στο 19^ο Συνέδριο δε γίνεται καμία συγκεκριμένη αναφορά και στο 20^ο αναφέρεται μόνο η ανάγκη αφομοίωσης των νέων μελών στην οργανωτική και ιδεολογική δουλειά. Στο 21^ο Συνέδριο αναφέρεται γενικά, ανάμεσα στα άλλα καθήκοντα της ΚΟΒ, η «ανάδειξη στελεχών και εγγραφή νέων μελών».

Αντίθετα στο 22^ο Συνέδριο (2015) τονίζεται συγκεκριμένα η ανάγκη ξεκαθαρίσματος των κομματικών μητρώων από τα αδρανή μέλη και η ανάγκη πιο αυστηρής διαδικασίας νέων μελών. Την ίδια ώρα τονίζεται με πιο συγκεκριμένο τρόπο η ανάγκη ανάδειξης στελεχών (και μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση όπως η γενίκευση των περιορισμών των θητειών σε αξιώματα), αλλά και τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στην άντληση κομματικών μελών από την ΕΔΟΝ. Τέλος και το 23^ο Συνέδριο κάνει εκτεταμένη αναφορά στην ανάγκη οργάνωσης νέων μελών (και προσέγγισης ανενεργών μελών) εκφράζοντας μάλιστα ανησυχία για την «ηλικιακή γήρανση των κομματικών μελών».

Όσον αφορά στη συμμετοχή στις κομματικές ομάδες ο Christophorou (2006), αναφέρει για το 2005 πως οι πλείστες συνεδρίαζαν 3-4 φορές τον χρόνο με συμμετοχή κάτω από

το 50%. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Κεντρικού Οργανωτικού Γραφείου (ΚΟΓ)² του ΑΚΕΛ, η συμμετοχή στις συνελεύσεις ήταν:

- 45% για το 2011
- 34% για το 2015
- 31% για το 2021

Σημειώνουμε, ωστόσο, πως η συμμετοχή μεταβάλλεται και αναλόγως των θεμάτων που τίθενται στις συνελεύσεις. Έτσι το ΚΟΓ του ΑΚΕΛ αναφέρει πως μέχρι στιγμής το 2022 (χρονιά Προεδρικών εκλογών) υπάρχουν ενδείξεις μεγαλύτερης συμμετοχής από την προηγούμενη (χρονιά κατά την οποία θα πρέπει, επίσης, να σταθμιστούν οι συνθήκες που προέκυψαν εξ αιτίας της πανδημίας του κορονοϊού).

Σε κάθε περίπτωση, όσον αφορά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της συμμετοχής στο ΑΚΕΛ, μπορούμε να καταγράψουμε πώς υπάρχουν αναφορές για κόπωση, αδιαφορία, φαινόμενα παραγοντισμού και απειθαρχίας ήδη από το 18^ο Συνέδριο. Οι αναφορές αυτές συνεχίζονται και στα άλλα Συνέδρια, ωστόσο μόνο το 22^ο και 23^ο Συνέδριο προχωρούν σε εκτενείς αναφορές για τα οργανωτικά προβλήματα και την αποστράτευση μελών που παρουσιάζει το κόμμα. Μάλιστα, τα Συνέδρια αυτά επιδιώκουν να συγκεκριμενοποιήσουν προτάσεις που τονώνουν την κομματική συμμετοχή.

3.4.2 Αριθμητικές τάσεις: ΕΛΟΝ - ΠΕΟ

Στη μελέτη των Charalambous και Christophorou (2016) για τις σχέσεις του ΑΚΕΛ με τις μαζικές οργανώσεις του, αναφέρουν πως η διατήρηση των στενών σχέσεων ΑΚΕΛ και των μαζικών του οργανώσεων δείχνουν τον υβριδικό του χαρακτήρα. Σύμφωνα με την αντίληψή τους αυτή, παρά τη συμμετοχή του στο σύστημα του κομματικού καρτέλ, το ίδιο το ΑΚΕΛ δεν έχει όλα τα χαρακτηριστικά του κόμματος καρτέλ στο εσωτερικό του και κυρίως δεν αποκόπτεται από τους δεσμούς του με την κοινωνία και ειδικότερα με τις μαζικές του οργανώσεις.

² Πληροφορίες που δόθηκαν στα πλαίσια αυτής της μελέτης στις 16/05/2022

Λαμβάνοντας υπόψη τη σχέση αυτή του ΑΚΕΛ με τις μαζικές του οργανώσεις – το «Λαϊκό κίνημα» όπως το χαρακτηρίζει το ΑΚΕΛ – αξίζει να εξετάσουμε και τις τάσεις αυτών των οργανώσεων. Ωστόσο, ειδικότερα σε σχέση με αυτές τις οργανώσεις σημειώνουμε πως, ως αυτόνομες οργανώσεις δε σημαίνει πως οι αριθμητικές τους τάσεις απλώς ακολουθούν αυτές του ΑΚΕΛ ή ότι επηρεάζονται άμεσα από αυτές. Σε κάθε περίπτωση η κάθε οργάνωση αντιμετωπίζει τις δικές της εσωτερικές διεργασίες και εξωτερικές πιέσεις ή ευκαιρίες. Έτσι, για παράδειγμα η ΠΕΟ θα υποστεί τις πιέσεις τις οποίες υπόκειται και το ευρύτερο εργατικό κίνημα στην Κύπρο μετά την κρίση, ενώ η μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας δεν αφορά μόνο την ΠΕΟ αλλά έχει να κάνει και με τις αλλαγές στη δομή της κυπριακής οικονομίας, τις οποίες αναφέραμε και στο Κεφ. 3.1.2 . Αντίστοιχα, η όποια αυξομείωση των μελών της ΕΔΟΝ θα πρέπει να εξεταστεί και ανεξάρτητα υπό τον αντίκτυπο που είχε η γενική «κατάρρευση των παραδοσιακών πολιτικών προτύπων», που επιταχύνθηκε με την κρίση του 2013 στην Κύπρο.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι μετρήσεις αυτές μπορούν να μας βοηθήσουν στην εκτίμηση της γενικότερης κρίσης των πολιτικών και εργατικών οργανώσεων (ειδικότερα αυτών της αριστεράς) και να θέσουν ενδείξεις για το ζήτημα των πολιτικών ταυτίσεων των μαζών. Αυτές οι τάσεις αφορούν το ΑΚΕΛ στον βαθμό που το ίδιο το κόμμα επενδύει στη δράση των οργανώσεων αυτών και στην άντληση πολιτικού κεφαλαίου από τις συλλογικές ταυτότητες που αναπτύσσονται εντός τους.

Στον πιο κάτω πίνακα, παρατίθενται τα μέλη της ΠΕΟ και της ΕΔΟΝ που αποτελούν δύο από τις μαζικότερες οργανώσεις του «Λαϊκού Κινήματος».

Πίνακας 2 Αριθμός Μελών ΠΕΟ και ΕΔΟΝ 2002-2021³

	ΠΕΟ		ΕΔΟΝ		
Έτος	Αρ. Μελών	Αρ. Μελών	Έτος	Αρ. Μελών	Αρ. Μελών
2002	-	3884	2012	73217	8183
2003	-	4885	2013	67071	8157

³ Τα στοιχεία αυτά έχουν παραχωρηθεί από την ΠΕΟ και την ΕΔΟΝ στα πλαίσια της διεξαγωγής αυτής της έρευνας.

	ΠΕΟ	ΕΔΟΝ		ΠΕΟ	ΕΔΟΝ
2004	-	5407	2014	62693	7621
2005	80180	4966	2015	60336	6311
2006	81473	5898	2016	60637	5975
2007	82323	6218	2017	60106	6209
2008	83123	5167	2018	60599	5972
2009	83207	7489	2019	58692	5639
2010	81102	7616	2020	56742	5729
2011	78467	8113	2021	-	5985

Σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά, όσον αφορά στην ΠΕΟ και παρά τις αλλαγές στη βάση της κυπριακής οικονομίας, η αυξητική τάση διατηρείται μέχρι και τα πρώτα σημάδια της κρίσης το 2010. Η ένταση της κρίσης φαίνεται να επηρεάζει πιο άμεσα τη συνδικαλιστική πυκνότητα από ό,τι οι προηγούμενες διαδικασίες μετάλλαξης της κυπριακής οικονομίας. Ωστόσο, δεν αποκλείεται οι διεργασίες αυτές να επηρέαζαν ποιοτικά τη σχέση ταυτότητας εργαζομένων – συνδικαλιστικών οργανώσεων και προηγουμένως, με την κρίση να λειτουργεί ως καταλύτης και να αντανακλάται πολύ πιο έντονα στο ποσοτικό επίπεδο.

Όσον αφορά στην ΕΔΟΝ ορισμένες αυξομειώσεις μπορούν να αποδοθούν σε εξωτερικούς παράγοντες που δεν έχουν να κάνουν μια κάποια πολιτική πτυχή ή σχέση ταυτότητας, όπως για παράδειγμα η αύξηση και μείωση των αριθμού των Κυπρίων φοιτητών στο σύνολό τους και οι οποίοι προσέφεραν ευκαιρίες στην ΕΔΟΝ για οργάνωσή τους. Παράλληλα, καθώς η ΕΔΟΝ ανανεώνει τα μέλη της κάθε χρόνο, εσωτερικές οργανωτικές αδυναμίες ή δυνατότητες συντείνουν σε μια γενικότερη αυξομείωση. Για παράδειγμα, η μείωση του 2008 ενδέχεται να επηρεάζεται από τη στοχοπροσήλωση στην εκλογική εκστρατεία της περιόδου παρά σε όποια πολιτικά ζητήματα.

Γενικότερα, η ΕΔΟΝ φαίνεται να αντιμετωπίσει πιο έντονα τα ζητήματα της πολιτικής κρίσης μετά το 2010. Αρκετά από αυτά τα προβλήματα τα σημειώνει και η ίδια η

ΕΔΟΝ (2022) στις συνεδριακές της θέσεις. Ωστόσο, όπως εκτιμά η οργάνωση, τα τελευταία χρόνια και παρά τις δυσκολίες της πανδημίας, η ΕΔΟΝ κατάφερε να σταθεροποιηθεί και να επιτύχει ορισμένους στόχους στην ποιότητα των εργασιών της.

3.5 Μέτρα κατά της αποστοίχισης

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει στο Κεφ. 1.3.3, το ΑΚΕΛ μετά το 2011 υπέφερε από μια σειρά σημαντικών εκλογικών ηττών. Σε αυτές έπαιξαν ρόλο μια σωρεία παραγόντων. Στο έγγραφο του ΑΚΕΛ προς το 23^ο Συνέδριο με τίτλο «Βουλευτικές Εκλογές» καταγράφονται ως παράγοντες το πρόβλημα μετάδοσης των μηνυμάτων του ΑΚΕΛ στην κοινωνία (επικοινωνιακά προβλήματα), οι πολιτικές επιθέσεις που δέχτηκε το ΑΚΕΛ τα τελευταία χρόνια και ειδικότερα μετά τη διακυβέρνησή του, το ιδιαίτερο κλίμα απαξίωσης για τα πολιτικά κόμματα που εντείνεται τα τελευταία χρόνια στην Κυπριακή κοινωνία αλλά και οι δικές του εσωτερικές οργανωτικές αδυναμίες. Στο βαθμό που όλα αυτά ισχύουν, μπορούμε να προσθέσουμε την απογοήτευση που δημιούργησε η διακυβέρνηση του ΑΚΕΛ (Katsourides, 2016) και την οποία αξιοποίησαν οι πολιτικοί του αντίπαλοι.

Αξίζει να σημειωθεί πως στις θέσεις της ΚΕ για το 22^ο και το 23^ο Συνέδριο του ΑΚΕΛ, το 2015 και το 2021 αντίστοιχα, τα ζητήματα της οργανωτικής συγκρότησης του κόμματος και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει στην κινητοποίηση και συμμετοχή των μελών του, παίρνουν την πρώτη θέση στη θεματολογία σε αντίθεση με την πρακτική των προηγούμενων συνεδρίων όπου αναφέρονται άλλα ζητήματα (Διεθνής κατάσταση, Κυπριακό κ.ο.κ.). Παράλληλα οι θέσεις και των δύο συνεδρίων αναφέρονται διεξοδικά και σε μεγάλη έκταση στα προβλήματα που αντιμετωπίζει το ΑΚΕΛ στο οργανωτικό πεδίο, στη συμμετοχή των μελών του κόμματος, στην «αποστράτευση αριθμού μελών» από τις τάξεις του κόμματος (ΑΚΕΛ, 2015b), στα προβλήματα λειτουργίας των ΚΟΒ και τη μείωση προσέλευσης σε αυτές και στα ζητήματα λόγου και ρόλου των μελών στη λήψη αποφάσεων (ΑΚΕΛ, 2021c).

Πάντοτε στις συνεδριακές θέσεις του ΑΚΕΛ γίνονται αναφορές για περιθώρια βελτίωσης της κομματικής δουλειάς και οργάνωσης. Ωστόσο, η ένταση, η έκταση και η γλώσσα την οποία χρησιμοποιούν τα έγγραφα αυτά δείχνουν να υπάρχει αναγνώριση της κομματικής αποστοίχισης και αποστράτευσης.

Όπως έχουμε παρατηρήσει στο Κεφ 1.3.2.2 μεγάλες αλλαγές στην οργάνωση του ΑΚΕΛ έγιναν στο 17^ο Συνέδριο. Γενικότερα, εισήχθη η μυστική ψηφοφορία για εσωτερικές εκλογικές διαδικασίες σε ανώτερα όργανα, η εκλογή από τις ΚΟΒ αντιπροσώπων για το συνέδριο και υποψηφίων για την ΚΕ, η πρόταση υποψηφίων για δημόσια αξιώματα από τις ΚΟ στις οποίες συμμετέχουν και φίλοι (μη μέλη) του ΑΚΕΛ, οι λίστες υποψηφίων για τις επαρχιακές επιτροπές καθορίζονται σε επαρχιακό επίπεδο, ίδρυση βοηθητικών γραφείων κ.α. Το 2005 επιβάλλεται το όριο των τριών θητειών για τους βουλευτές του. Το 2015 αποφασίστηκε πως η ΚΕ δε θα δημιουργεί σειρά κατάταξης για τους υποψηφίους της ΚΕ, αλλά αναφέρει ποιους προκρίνει από λίστα υποψηφίων σε αλφαβητική κατάταξη.

Το 22ο και το 23ο Συνέδριο επιδιώκουν να απαντήσουν στα προβλήματα που από το 2013 και μετά είναι έντονα. Ανάμεσα σε άλλα προτείνουν:

- Για την αναβάθμιση της δράσης των ΚΟΒ, το πιο συγκεκριμένο μέτρο που προτείνουν είναι αυτές να εντείνουν τη δουλειά τους στην Τοπική Αυτοδιοίκηση.
- Για θέματα εκλογικών συνεργασιών και ανάδειξης υποψηφίων να γίνονται «ανοιχτές συνελεύσεις» των ΚΟΒ και αλλού αναφέρεται η συμμετοχή φίλων σε παρόμοιες διαδικασίες.
- Επέκταση των περιπτώσεων όπου η ΚΕ θα απευθύνεται για αποφάσεις στη βάση με «μορφοποιημένα ερωτηματολόγια ή ακόμα για σοβαρά θέματα, ψηφοδέλτια όπου θα καταγράφεται η θέση των μελών» και «διαδικασία ετήσιας πολιτικής ενημέρωσης της Κ.Ε., η οποία να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης στις ΚΟΒ» (ΑΚΕΛ, 2015b).
- Και στα δύο συνέδρια γίνεται λόγος για ιδεολογική δουλειά και πάταξη του «παραγοντισμού» και των «αστικών επιδράσεων» με ιδιαίτερες αναφορές στην απειθαρχία που παρατηρείται.
- Έμφαση δίνεται επίσης και στα βοηθητικά γραφεία, στα οποία θα πρέπει να δίνεται λόγος και σε φίλους του κόμματος ή η δυνατότητα δημιουργίας «ad hoc» επιτροπών.
- Θεσμοποίηση τακτικών συσκέψεων με τις Νέες Δυνάμεις.
- Τόνωση της επικοινωνιακής στρατηγικής του Κόμματος.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε πως οι προτάσεις γύρω από τα προβλήματα εμπεριέχουν ανοίγματα προς τα μη μέλη του κόμματος, αλλά και θέσεις που παραπέμπουν σε αμεσοδημοκρατικές (δημοψηφισματικές) διαδικασίες προς τη βάση. Παράλληλα, με τα ανοίγματα αυτά, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα προβλήματα «παραγοντισμού» και πειθαρχίας, ενώ τονίζεται η ανάγκη ιδεολογικής συνοχής. Μεγάλη, επίσης, έμφαση δίνεται στα προβλήματα επικοινωνίας των θέσεων του ΑΚΕΛ τόσο στα μέλη όσο και στην κοινωνία. Έτσι βλέπουμε πως γίνεται προσπάθεια να υπάρξει ισορροπία μεταξύ ενός ανοίγματος του ΑΚΕΛ προς τα μη μέλη, ταυτόχρονα με επικλήσεις για πειθαρχία και ιδεολογική συνοχή.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ακόμη κάτι όσον αφορά στην εσωτερική οργάνωση του ΑΚΕΛ: Οι Ellinas και Katsourides (2013), αναφέρουν πως το 1990 το ΑΚΕΛ άρχισε να ενισχύει την ίδρυση ΚΟΒ σε συνοικίες. Πράγματι, σήμερα ελάχιστες ΚΟΒ υπάρχουν που σχηματίζονται στους χώρους εργασίας. Το ΑΚΕΛ παλαιότερα οργανωνόταν στους χώρους εργασίας και τους χώρους διαμονής, ενώ οργάνωνε «φράξιες» στις μαζικές οργανώσεις ούτως ώστε να προωθεί τις θέσεις του σε αυτές και να τις κατευθύνει στην υλοποίηση των στόχων του ή στην προπαγάνδισή των αιτημάτων του (π.χ. συνεδριακές αποφάσεις 7^{ου} Συνεδρίου το 1951). Σήμερα, οι Συνεδριακές αποφάσεις καλούν τις ΚΟΒ να εμπλακούν στα προβλήματα της «τοπικής κοινωνίας», ενώ δίνουν έμφαση στους φορείς τοπικής αυτοδιοίκησης. Η τοποθέτηση αυτή σε συνδυασμό με τη σχεδόν απόλυτη κυριαρχία των γεωγραφικών (τοπικών) ΚΟΒ αφήνει πολύ περισσότερο περιθώριο δράσης σε εκλογικό επίπεδο, παρά στη δράση που στοχεύει στην κλασική διαιρετική τομή κεφαλαίου – εργασίας.

4 Σχολιασμός Αποτελεσμάτων

Προτού εξετάσουμε τις τάσεις που διαφαίνονται να εξελίσσονται στο ΑΚΕΛ μέσα από την ανάλυσή μας, θα πρέπει να σημειώσουμε τις εξελίξεις που εντάσσουν την Κυπριακή Δημοκρατία στο σύστημα της παγκόσμιας αγοράς και φέρνουν τα αποτελέσματα της δημοκρατικής απίσχανσης τα οποία αναφέραμε στο Κεφ 1.

Η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ θα παίξει καταλυτικό ρόλο στις εξελίξεις στο νησί και ιδιαίτερα στις μεταβολές της κυπριακής οικονομίας, δηλαδή την ενδυνάμωση του τομέα των υπηρεσιών και του χρηματοπιστωτικού τομέα. Βέβαια,

αυτές οι διεργασίες δεν εμφανίζονται με την ένταξη της Δημοκρατίας στην ΕΕ το 2004. Το ΑΚΕΛ παρατηρεί συνεδριακά αυτές τις τάσεις από το 1986. Ωστόσο, αυτές θα ενταθούν στη δεκαετία του 1990, ειδικότερα με τη διαδικασία εναρμόνισης της Κύπρου με την ΕΕ και θα συνεχιστούν στη διάρκεια της δεκαετίας του 2000. Έτσι βλέπουμε να δημιουργούνται συνθήκες δημοκρατικής απίσχνασης παρόμοιες με αυτές που εντοπίζονται σε άλλες χώρες ήδη στις δεκαετίες του 1970 και 1980, με κάποια χρονοκαθυστέρηση. Με την κρίση του 2012-2013 οι διαδικασίες αυτές, που θέτουν τη βάση της δημοκρατικής απίσχνασης (με αντίκτυπο και την κομματική αποστοίχιση), θα πάρουν τεράστια έκταση και βάθος.

Οι μεταβολές στην κυπριακή οικονομία και κοινωνία θα επιδράσουν, επίσης, με χρονοκαθυστέρηση στις πολιτικές ταυτίσεις των μαζών. Το κυπριακό κορπορατιστικό σύστημα και η μείωση των εργατικών συγκρούσεων, η θεσμοποίηση των λαϊκών κινηματικών διαδικασιών φαίνεται να υποσκάπτουν αυτές τις ταυτίσεις αργά και σταθερά παράλληλα με τις κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές.

Στη διάρκεια αυτών των διαδικασιών το ΑΚΕΛ φαίνεται να στρέφεται ολοένα και περισσότερο προς τη διακυβέρνηση του κράτους για την υλοποίηση του στρατηγικού του στόχου για το Κυπριακό, ενώ παράλληλα αναπτύσσει ολοένα και πιο ολοκληρωμένο πρόγραμμα διακυβέρνησης. Μέσα από τα έγγραφα του ΑΚΕΛ διαφαίνεται ξεκάθαρα (όσο και σταδιακά) η τάση του κόμματος να δίνει ολοένα και μεγαλύτερη σημασία στη διαχείριση των κρατικών/πολιτειακών θεσμών. Έτσι, η τακτική και η στρατηγική του κόμματος ενοποιούνται και ενσωματώνονται στη θεσμική πολιτική. Οι θεωρητικές επικλήσεις στις μαρξιστικές καταβολές, ακόμη και όταν γίνονται σε περίοδο κρίσης (όπως το 22^ο Συνέδριο), δε δείχνουν να οδηγούν σε απεγκλωβισμό της στρατηγικής από την τακτική ή σε συσχέτιση του θεωρητικού προγράμματος με το πρακτικό πρόγραμμα. Απευθύνονται, μάλλον, στην ανάγκη επιβεβαίωσης της ιστορικής ταυτότητας ενός μέρους του κομματικού συνόλου και τη συγκόλλησή του στις πραγματιστικές ανάγκες της κρατικής διαχείρισης.

Παράλληλα, ενώ οι θέσεις για ανάγκη πάταξης του «παραγοντισμού» και ανάγκη εσωκομματικής πειθαρχίας –θέσεις που ανταποκρίνονται στις παραδοσιακές αντιλήψεις συλλογικότητας του ΑΚΕΛ – επαναλαμβάνονται από συνέδριο σε συνέδριο, κάθε φορά οι καταγραφές των φαινομένων αυτών εντείνονται. Ο παραγοντισμός και η απειθαρχία, αφορούν πολύ περισσότερο επίδοξους αξιωματούχους παρά την πλειοψηφία των απλών

μελών. Θα μπορούσε οι τάσεις αυτές να δείχνουν μια τάση αυτονόμησης και κινητοποίησης του προσωπικού πολιτικού κεφαλαίου μιας μερίδας της κομματικής ελίτ. Ωστόσο, μια τέτοια ανάλυση χρήζει περισσότερης έρευνας.

Αυτό που μπορούμε να πούμε είναι πως ενώ το ΑΚΕΛ (στο 22^ο και 23^ο Συνέδριο του) αναγνωρίζει τα σημάδια της κομματικής αποστοίχισης – και μάλιστα όχι μόνο τα αριθμητικά της στοιχεία αλλά και τα ποιοτικά της χαρακτηριστικά – δε φαίνεται σε αυτό το στάδιο να προχωρά σε δραστικές οργανωτικές αλλαγές προς την αντιμετώπιση αυτών των φαινομένων. Δεν προχωρά σε τέτοιες αλλαγές, δηλαδή, που να τροποποιούν καθοριστικά τον τρόπο λειτουργίας του είτε σε ριζοσπαστική είτε σε κατεύθυνση των άλλων κομμάτων καρτέλ. Μάλλον επιδιώκεται η εξισορρόπηση κάποιων τάσεων.

Από τη μία το κόμμα κάνει αναφορές για ανάγκη πειθαρχίας, ιδεολογικής ενίσχυσης των μελών του κτλ. ωστόσο, δε συνδέει την ανάγκη ανάπτυξης του πολιτικού κεφαλαίου των μελών και των στελεχών βάσης μέσα από την οργανωτική τους διάταξη σε κινηματικές και συγκρουσιακές δράσεις (όπως τις εξετάσαμε στα Κεφ 1.1.3, Κεφ. 1.2.3 και Κεφ 3.1.1). Αντίθετα το ΑΚΕΛ καλεί τις ΚΟΒ να αναπτύξουν δράση εντός πολιτειακών θεσμών (στη γεωγραφική περιοχή δράσης τους).

Από την άλλη, αρκετές από τις συγκεκριμένες προτάσεις που προωθεί το ΑΚΕΛ, φαίνεται να έχουν την τάση δημοψηφισματικών πρακτικών προς τη βάση και ανοίγματος του κόμματος σε μη μέλη (π.χ. σε εκλογικές συνελεύσεις κτλ). Έτσι βλέπουμε πως παρά την αυστηρή οριοθέτηση μεταξύ μέλους και μη μέλους, το ΑΚΕΛ ταυτόχρονα άρει αυτό τον διαχωρισμό στην πιο σημαντική δράση του αυτή τη στιγμή που είναι οι εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη πολιτικών αξιωματούχων.

Η ακαδημαϊκή έρευνα, βλέπει στο ΑΚΕΛ μικτά χαρακτηριστικά ως προς τον τύπο κόμματος που προσομοιάζει. Οι Ellinas and Katsourides (2013) αναφέρουν την οργανωτική ευελιξία του ΑΚΕΛ τα τελευταία χρόνια καθώς ενώ διατηρεί τις παραδοσιακές δομές του, ταυτόχρονα υιοθετεί επικοινωνιακές πολιτικές και προεκλογικές εκστρατείες των σύγχρονων πολιτικών κομμάτων. Οι Charalambous και Christophorou (2016), προτείνουν πως το ΑΚΕΛ κινείται μεταξύ αριστερού ριζοσπαστισμού και χαρακτηριστικών κόμματος καρτέλ.

Πράγματι, δεν μπορεί το ΑΚΕΛ να ταυτιστεί πλήρως με τον ιδεότυπο του κόμματος καρτέλ. Τα δεδομένα που εξετάσαμε και σε αυτή τη μελέτη δείχνουν πως το ΑΚΕΛ

διατηρεί σε μεγάλο βαθμό την παραδοσιακή δομή του, η οποία σε ένα βαθμό χτίστηκε στη βάση του μαζικού κόμματος και σε ένα βαθμό χτίστηκε στην ερμηνεία του «μαρξιστικού-λενινιστικού» κόμματος, που έδωσε το ίδιο το ΑΚΕΛ στην παράδοσή του.

Σύμφωνα με το όσα εξετάσαμε στο Κεφ. 1.2.3, αυτή η παράδοση χρήζει ιδιαίτερης προσοχής για το θεωρητικό της υπόβαθρο, αφού ιδεολογικοποιεί συγκεκριμένες ανάγκες που διαμορφώθηκαν ιστορικά στα ΚΚ. Αποκομμένη αυτή η οργανωτική παράδοση από την πρακτική χρησιμότητα των δομών της σημαίνει πως τα δημοκρατικά της στοιχεία (αντιπροσώπευση και συλλογικότητα) μπορεί να μην αξιοποιούνται πλήρως ενώ αυξάνεται η ισχύς της ιεραρχίας εντός του κόμματος. Έτσι, τίθεται εδώ το ερώτημα, εάν θα υπήρχε λόγος για την ηγετική ελίτ του ΑΚΕΛ να προχωρήσει στις εσωτερικές αλλαγές που προχωρούν συνήθως τα κόμματα καρτέλ, όταν οι συνέπειες της κομματικής αποστοίχισης δε φαίνονταν να της στοιχίζουν κατά τις δεκαετίες των εκλογικών επιτυχιών. Το ρίσκο από τέτοιες αλλαγές θα φάνταζε μεγαλύτερο παρά η στασιμότητα. Ίσως αυτά τα ζητήματα να μπορούν να απαντήσουν στο γιατί το ΑΚΕΛ φαίνεται να ασχολείται λιγότερο με την είσοδο νέων μελών μεταξύ 1990 και 2015 από ό,τι πριν το 1986. Μάλιστα ασχολείται λιγότερο, παρά το γεγονός πως από το 1990 (ή ακόμη και το 1986) ξεκινούν τα ανοίγματα, η στροφή προς το κράτος και η ιδεολογική ασάφεια.

Την ίδια ώρα, η σταθερότητα των μελών του ΑΚΕΛ μεταξύ 1990 και 2010 και η έλλειψη συγκεκριμένων μέτρων προς αύξησή τους μπορεί να εξεταστεί παράλληλα με την αύξηση των μελών των μαζικών οργανώσεων του αυτή την περίοδο, στις οποίες το ΑΚΕΛ βάσιζε την πολιτική επιρροή του. Η μείωση των μελών του ΑΚΕΛ όσο και των μαζικών του οργανώσεων μετά το 2010 είναι ενδεικτικές της εικόνας κρίσης που παρουσιάζεται στο σύνολο της Αριστεράς και έτσι εντείνει τις ανάγκες του ΑΚΕΛ για αύξηση των μελών του, όπως παρουσιάζεται στα συνέδριο του 2015 και 2021.

Ταυτόχρονα, ωστόσο, τα δεδομένα μάς επιβεβαιώνουν και τις τάσεις καρτελοποίησης του ΑΚΕΛ. Το ΑΚΕΛ στρέφεται προς την κρατική πολιτική, τονίζει πως οι διαφορές τους με τους ανταγωνιστές τους είναι για το πώς θα διαχειριστεί αυτή την πολιτική, εντοπίζει σε μεγάλο βαθμό τα προβλήματά του ως προβλήματα επικοινωνίας της πολιτικής του προς τη βάση και τους υποστηρικτές του και υιοθετεί εσωτερικές διαδικασίες «εκδημοκρατισμού» που υιοθετούν τα πλείστα κόμματα καρτέλ.

Παράλληλα, συμμεριζόμαστε την άποψη των Katz και Mair (2018) πως η θεωρία του κόμματος καρτέλ δείχνει περισσότερο χαρακτηριστικές τάσεις και προσανατολισμό της κομματικής πολιτικής, παρά δημιουργεί έναν αυστηρό τύπο στον οποίο ένα κόμμα απλώς ανήκει. Προσθέτουν, μάλιστα, πως σε αυτές τις τάσεις μπορεί να προκύπτουν και συγκεκριμένες αντιστάσεις στο πολιτικό σύστημα. Μέσα στην παρούσα ανάλυση, προκύπτει πως οι αντιστάσεις αυτές μπορεί να υπάρχουν και στο ίδιο το κόμμα, που αναπτύσσει τα χαρακτηριστικά του κόμματος καρτέλ. Έτσι μπορούμε να πούμε πως το ΑΚΕΛ προσπαθεί να εξισορροπήσει τις εσωτερικές του παραδόσεις και αφηγήσεις με την τάση καρτελοποίησης.

Παράλληλα, φαίνεται πως το γεγονός πως δεν αποκόπτει τους ιστορικούς δεσμούς του με τις φίλιες μαζικές του οργανώσεις, μπορεί να εξηγηθεί και από το γεγονός πως αυτές οι σχέσεις δεν είναι μεταξύ τους συγκρουσιακές ή ανταγωνιστικές και δεν αποτρέπουν το ΑΚΕΛ από το να παρουσιάζεται ως εκφραστής των συμφερόντων του συνόλου της κοινωνίας. Σε αυτό μπορεί να βοηθά και η συναινετική τακτική του εργατικού κινήματος στην Κύπρο, στην οποία τα στελέχη του ΑΚΕΛ που συμμετέχουν σε αυτό μάλλον συνέβαλαν.

5 Συμπεράσματα

Η ελάττωση της αμφισβήτησης του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής από όλες τις εν δυνάμει ανταγωνιστικές τάξεις, επισφραγίστηκε με την επικράτηση του φιλελεύθερου τύπου δημοκρατίας ως του καθολικού αποδεκτού δημοκρατικού τύπου. Η αλλαγή στη σύνθεση των εργατικών μαζών αλλά κυρίως στην συνείδησή τους και στον τρόπο ζωής τους, τις έθεσε στο περιθώριο ως ένα οργανωμένο πολιτικό υποκείμενο, το οποίο κάποτε είχε σπρώξει για την επέκταση και την εμπάθυνση της δημοκρατίας. Παράλληλα, η δυναμική της παγκοσμιοποιημένης αγοράς έθεσε όρια στη δυνατότητα του κράτους να ακολουθήσει μια ανεξάρτητη οικονομική πολιτική. Έτσι, η δημοκρατία δεν έχασε μόνο το πολιτικό υποκείμενο που βοηθούσε στην ανάπτυξή της, αλλά έχασε και το αντικείμενο πάνω στο οποίο μπορούσε αυτή να αναπτυχθεί. Τα δύο φαινόμενα δεν είναι απλώς παράλληλα, αλλά συνδέονται και αλληλεπιδρούν το ένα πάνω στο άλλο.

Χωρίς αντικείμενο και υποκείμενο, οι τύποι δημοκρατίας καταλήγουν άδεια κελύφη χωρίς περιεχόμενο και έτσι, παρά την τυπική επέκταση της δημοκρατίας, η δημοκρατική απίσχυνση είναι το φαινόμενο που προβληματίζει έντονα την ακαδημαϊκή και πολιτική σκέψη στις μέρες μας. Ωστόσο, η συζήτηση γύρω από εναλλακτικούς τύπους δημοκρατίας, χωρίς να δίνεται έμφαση στο υποκείμενο ή στο αντικείμενό της, όχι μόνο δε φαίνεται να ανταγωνίζεται το φιλελεύθερο μοντέλο, αλλά τελικά ενσωματώνεται σε αυτή και μάλιστα με πιο αντιδημοκρατικούς πρακτικά όρους όπως είδαμε να υλοποιούνται στα παραδείγματα εφαρμογής της διαβούλευσης ή της συμμετοχικότητας.

Τα πολιτικά κόμματα όπως ακριβώς αποτελούσαν κάποτε φορείς της δημοκρατικής επέκτασης, οργάνωση του μαζικού πολιτικού υποκειμένου, παρουσιάζονται και αυτά σήμερα ως απλοί τύποι μιας δημοκρατικής μορφής χωρίς περιεχόμενο. Τα ίδια συνέβαλαν στις διαδικασίες αυτές όσο έρχονταν πιο κοντά στο κράτος, αφού δεν μπορούσαν να το αμφισβητήσουν. Και έτσι σήμερα ο ιδεότυπος του κόμματος – καρτέλ, τα χαρακτηριστικά του, επιβεβαιώνουν τη συγκεκριμένη κατεύθυνση που φαίνεται να παίρνουν (σχεδόν αναγκαστικά) οι κομματικοί οργανισμοί που δεν αντιμετωπίζουν ανταγωνιστικά τη φιλελεύθερη δημοκρατία και το οικονομικό σύστημα με το οποίο αυτή είναι συνδεδεμένη. Ως αποτέλεσμα αυτών των τάσεων, η κομματική

αποστοίχιση αποτελεί τη λογική επέκταση της δημοκρατικής απίσχνανσης. Το φαινόμενο αυτό θα επηρεάσει ιδιαίτερα τα κόμματα της Αριστεράς, καθώς αυτά είχαν χτιστεί γύρω από την ταυτότητα της αμφισβήτησης (στον ένα ή στον άλλο βαθμό) του υπάρχοντος κράτους και της οικονομικής του βάσης και την κινητοποίηση των μαζών γύρω από αυτή την ταυτότητα.

Στην περίπτωση της Κύπρου, το κόμμα ΑΚΕΛ, εκ πρώτης όψεως δεν υπέφερε έντονα από κομματική αποστοίχιση παρά μόνο μέχρι τη δεκαετία του 2010. Ωστόσο, σύμφωνα με τα όσα εξετάσαμε προκύπτουν δύο σημαντικά συμπεράσματα:

- Πρώτον, οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές που περιγράψαμε θα επηρεάσουν την Κύπρο με μια χρονοκαθυστέρηση σε πρώτο στάδιο και μία βίαιη επιτάχυνση σε δεύτερο.
- Δεύτερο, οι εκλογικές επιτυχίες του ΑΚΕΛ συσκοτίζουν σε μεγάλο βαθμό τη διάβρωση της ταύτισης μεταξύ κόμματος και μάζας αλλά και την έλλειψη του βασικού συστατικού στην ανάπτυξη αυτών των ταυτοτήτων: το να βρίσκονται οι μάζες σε κίνηση, το να αναπτύσσονται οι ταυτότητες αυτές ως βιωματικό χαρακτηριστικό των μαζών.

Έτσι, καθώς το ΑΚΕΛ θα αργήσει να συμμετέχει ως νομιμοποιημένο μέρος του συστήματος καρτέλ, η επιτάχυνση της νομιμοποίησής του και τα κέρδη από αυτή δεν το ανάγκασαν να επιταχύνει παράλληλα τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της καρτελοποίησης.

Συμπερασματικά, μπορούμε να υποθέσουμε πως η δεκαετία της κομματικής κρίσης, που οδήγησε στη μεγάλη εκλογική κάμψη του 2021 για το ΑΚΕΛ και στο βαθμό που αυτή θα αποκρυσταλλωθεί στο επόμενο διάστημα, θα αναγκάσει το κόμμα σε σημαντικές αλλαγές. Το εάν αυτές οι αλλαγές θα σηματοδοτήσουν την ολοκλήρωση μιας πορείας καρτελοποίησης ή αν θα οδηγήσουν σε μία στροφή προς τις μάζες είναι μια πρόβλεψη που με δυσκολία μπορούμε να κάνουμε. Ωστόσο, αυτό που μπορούμε να πούμε με μία σιγουριά είναι πως η προσπάθεια του ΑΚΕΛ να συγκρατήσει τις τάσεις που δημιουργούνται από τη στροφή του προς το κράτος από τη μία και τις τάσεις που βασίζονται στις παραδοσιακές δομές και αφηγήσεις του από την άλλη, φάνταζε αξιοσημείωτη ιδιαιτερότητα τη δεκαετία του 1990 και 2000. Υπό το φως της κρίσης στο συνολικότερο πολιτικό σύστημα στην Κύπρο σήμερα, μια τέτοια εξισορρόπηση στο μεσοπρόθεσμο μέλλον θα αποτελεί μια ιστορική παραδοξότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bendell, J., 2006. *Debating NGO Accountability*, UN-NGLS Development Dossier. New York and Geneva.
- Bherer, L., Dufour, P., Montambeault, F., 2016. The participatory democracy turn: an introduction. *Journal of Civil Society*.
<https://doi.org/10.1080/17448689.2016.1216383>
- Borz, G., Janda, K., 2020. Contemporary trends in party organization: Revisiting intra-party democracy. *Party Politics* 26, 3–8.
<https://doi.org/10.1177/1354068818754605>
- Carrillo, R., Myerson, J., 2017. The Dangerous Myth of “Taxpayer Money” [WWW Document]. *Splinter News*. URL <https://splinternews.com/the-dangerous-myth-of-taxpayer-money-1819658902>
- Center for Systemic Peace (CSP), n.d. Polity5 regime codes USA [WWW Document]. URL <http://www.systemicpeace.org/p5creports.html>
- Center for Systemic Peace (CSP), n.d. About Polity [WWW Document]. URL <https://www.systemicpeace.org/polityproject.html>
- Center, W., 2004. Political Instability Task Force: New Findings [WWW Document]. Wilson Center. URL <https://www.wilsoncenter.org/event/political-instability-task-force-new-findings>
- Charalambous, G., 2016. The Cypriot Case: AKEL and European Integration, in: *European Integration and the Communist Dilemma*. Routledge, pp. 109–142.
- Charalambous, G., 2007. The strongest communists in Europe: Accounting for AKEL’s electoral success. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 23, 425–456. <https://doi.org/10.1080/13523270701507071>
- Charalambous, G., Christophorou, C., 2016. *The Cypriot Communists Between Protest and the Establishmen: A Second Look at AKEL’s Linkages with Society*.
- Charalambous, G., Ioannou, G., 2015. No bridge over troubled waters: The Cypriot left in government, 2008-2013. *Capital and Class* 39, 265–286.
<https://doi.org/10.1177/0309816815587078>

- Christophorou, C., 2006. Party change and development in Cyprus (1995-2005). *South European Society and Politics* 11, 513–542.
<https://doi.org/10.1080/13608740600856553>
- Costa, E.M. de, 2016. The new left. *Saint Louis University Public Law Review* 35, 257.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-03371-2_3
- Crouch, C., 2016. The March Towards Post-Democracy Ten Years On. *The Political Quarterly* 87.
- della Porta, D., Diani, M., 2010. *Κοινωνικά Κινήματα - Μια εισαγωγή*, 1st ed. Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Diamond, L., 2015. Facing up to the democratic recession. *Democracy in Decline?* 98–118.
- Dunphy, R., Bale, T., 2007. Red flag still flying?: Explaining AKEL - Cyprus's communist anomaly. *Party Politics* 13, 287–304.
<https://doi.org/10.1177/1354068807071268>
- Ellinas, A.A., Katsourides, Y., 2022. The Silent Electoral Earthquake in Cyprus: A Crisis of Political Representation. *South European Society and Politics*.
<https://doi.org/10.1080/13608746.2022.2034272>
- Ellinas, A.A., Katsourides, Y., 2013. Organisational Continuity and Electoral Endurance: The Communist Party of Cyprus. *West European Politics* 36, 859–882.
<https://doi.org/10.1080/01402382.2013.783352>
- Fukuyama, F., 2015. Why is democracy performing so poorly? *Democracy in Decline?* 11–24.
- Gluckstein, D., 2019. *Τα Σοβιέτ στη Δύση - Εργατικά Συμβούλια απέναντι σε Κοινοβούλια 1915-1920*. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα.
- Gramsci, A., 2011. *Οι θέσεις της Λυών*. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα.
- Gramsci, A., 1975. *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, 1st ed. Στοχαστής, Αθήνα.
- Hague, R., Harrop, M., 2011. *Συγκριτική πολιτική και Διακυβέρνηση*, 2η. ed. Εκδοσεις Κριτική ΑΕ.

- Held, D., 2007. Μοντέλα Δημοκρατίας, 3η. ed. ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΝ Α.Ε., Αθήνα.
- Heywood, A., 2014. Εισαγωγή στην πολιτική, 4η. ed. Εκδοσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΑΕ, Θεσσαλίκη.
- Hobsbawm, E.J., 2010. Η Εποχή των Άκρων - Ο Σύντομος 20ος Αιώνας 1914-1991, 2nd ed. Εκδοσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Hobsbawm, E.J., 1992. The crisis of today's ideologies. *New Left Review* 193, 55–64.
- Ignazi, P., 2020. The four knights of intra-party democracy: A rescue for party delegitimation. *Party Politics* 26, 9–20. <https://doi.org/10.1177/1354068818754599>
- Ioannou, C., 2009. The Development of the “Cypriot Corporatist Model”: The Emergence of a “Corporatist Culture” and its Impact on the Process of Europeanisation. *Cyprus and European Law Review* 10, 700–736.
- Ioannou, G., 2011. Labour Relations in Cyprus: Employment, Trade Unionism and Class Composition (Doctoral Thesis). University of Warwick, Coventry.
- Johnson, A., 2016. Vox's CIA-Backed ‘Democracy’ Standard Is OK With Slavery and Women Not Voting [WWW Document]. Fairness & Accuracy In Reporting, Inc. (FAIR). URL <https://fair.org/home/voxs-cia-backed-democracy-standard-is-ok-with-slavery-and-women-not-voting/>
- Katsourides, Y., 2016. Radical Left Parties in Government: The Cases of SYRIZA and AKEL, 1st ed. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/DOI 10.1057/978-1-137-58841-8>
- Katsourides, Y., 2014. The national question in Cyprus and the Cypriot Communist left in the Era of British Colonialism (1922– 59). *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16, 474–501. <https://doi.org/10.1080/19448953.2014.940765>
- Katz, R.S., 2001. The problem of candidate selection and models of party democracy. *Party Politics* 7, 277–296. <https://doi.org/10.1177/1354068801007003002>
- Katz, R.S., Mair, P., 2018. Democracy and the Cartelization of Political Parties. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199586011.001.0001>
- Krouwel, A., 2003. Otto Kirchheimer and the catch-all party. *West European Politics* 26, 23–40. <https://doi.org/10.1080/01402380512331341091>

- Levitsky, S., Way, L., 2015. The myth of democratic recession. *Democracy in Decline?* 58–76.
- Lipset, S.M., 2001. Cleavages, parties and democracy, in: Karvonen, L., Kuhnle, S. (Eds.), *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. Routledge, New York, pp. 2–9.
- Marik, S., 1991. Indian History Congress, in: *The Bolsheviks and Workers' Democracy: 1917-1927: The Ideological Crisis of the Russian Communism and the Rise of Stalinism*. Indian History Congress, pp. 903–912.
- Marshall, M., Gurr, T.R., 2020. *POLITY5: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2018*. Center for Systemic Peace 1–81.
- Marshall, M.G., 2006. Political Instability Task Force [WWW Document]. PITF. URL <https://web.archive.org/web/20061208000556/http://globalpolicy.gmu.edu/pitf/>
- Mayer, N., 2005. *Εκλογική Συμπεριφορά - Ιστορικές διαδρομές και μοντέλα ανάλυσης*, 1η. ed. Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.
- Pateman, C., 2012. Participatory democracy revisited. *Perspectives on Politics*. <https://doi.org/10.1017/S1537592711004877>
- Polletta, F., 2016. Participatory enthusiasms: a recent history of citizen engagement initiatives. *Journal of Civil Society* 12, 231–246. <https://doi.org/10.1080/17448689.2016.1213505>
- Rousseau, J.-J., 1893. *The Social Contract or Principles of Political Right*. Peter Eckler, New York.
- Roussopolous, D., 2007. *The New Left: Legacy and continuity*. Black Rose Books, Montréal.
- Ruge, W., 2012. *Η Επανάσταση του Νοέμβρη 1918 στη Γερμανία -Η λαϊκή εξέγερση ενάντια στον γερμανικό ιμπεριαλισμό και милитарισμό 1918-1919. Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα.
- Sartori, G., 2005. Party types, organisation and functions. *West European Politics* 28, 5–32. <https://doi.org/10.1080/0140238042000334268>

- Schlesinger, J.A., Schlesinger, M.S., 2006. Maurice Duverger and the Study of Political Parties. *French Politics* 4, 58–68. <https://doi.org/10.1057/palgrave.fp.8200085>
- Suleiman, L., 2013. The NGOs and the Grand Illusions of Development and Democracy. *Voluntas* 24, 241–261. <https://doi.org/10.1007/s11266-012-9337-2>
- Weber, H., 1978. Communism, socialism, and democracy. *New Lef* 110. <https://doi.org/10.1080/01636607809450218>
- ΑΚΕΛ, 2022. Οικονομικά ΑΚΕΛ [WWW Document]. <https://akel.org.cy/>. URL <https://akel.org.cy/category/οικονομικά> (accessed 5.15.22).
- ΑΚΕΛ, 2021a. Απάντηση στην ανακοίνωση του Σύνδεσμου Αγωνιστών ΕΟΚΑ [WWW Document]. URL <https://akel.org.cy/1958/> (accessed 4.14.22).
- ΑΚΕΛ, 2021b. Πολιτική Απόφαση του 23ου Συνεδρίου του ΑΚΕΛ [WWW Document]. <https://akel.org.cy/23o-synedrio/politiki-apofasi/>.
- ΑΚΕΛ, 2021c. Θέσεις Κεντρικής Επιτροπής ΑΚΕΛ προς το 23ο Συνέδριο [WWW Document]. URL <https://akel.org.cy/theseis-23synedrio/> (accessed 4.20.22).
- ΑΚΕΛ, 2015a. Καταστατικό του ΑΚΕΛ [WWW Document]. <https://akel.org.cy/καταστατικό-του-ακελ/>.
- ΑΚΕΛ, 2015b. Θέσεις της Κεντρικής Επιτροπής προς το 22ο Τακτικό Συνέδριο του ΑΚΕΛ [WWW Document]. URL <https://akel.org.cy/22o-συνέδριο/> (accessed 4.20.22).
- ΑΚΕΛ, 2005. Πολιτική Απόφαση του 20ου Συνεδρίου του ΑΚΕΛ.
- ΑΚΕΛ, 1990. Η δική μας αντίληψη για τον σοσιαλισμό [WWW Document]. <https://akel.org.cy/σοσιαλισμός/>.
- Άρνου, Π., 2015. Παγκοσμιοποίηση , νεοφιλελευθερισμός και κρίση : επιδράσεις στο δημοκρατικό κεκτημένο (Διδακτορική Διατριβή). Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Βουλή των Αντιπροσώπων, 2006. Βουλευτικές Εκλογές [WWW Document]. http://www2.parliament.cy/parliamentgr/002_10.htm.
- Γεωργιάδου, Β., 2015. Από Το Κόμμα Περιχαρακωμένων Μελών Στο “Κόμμα-Δίκτυο”; Όψεις Της Οργανωτικής Ανασυγκρότησης Των Πολιτικών Κομμάτων

- Στην Ύστερη Νεωτερικότητα. Επιστήμη Και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής Και Ηθικής Θεωρίας 5, 203. <https://doi.org/10.12681/sas.550>
- ΕΔΟΝ, 2022. Θέσεις ΚΣ ΕΔΟΝ προς το 20ο Παγκύπριο Συνέδριο [WWW Document]. <https://www.edon.org.cy/>. URL <https://www.edon.org.cy/index.php/sinedria/20o-pagkyprio-synedrio/theseis-k-s-pros-to-20o-pagkyprio-synedrio> (accessed 5.17.22).
- ΕΔΟΝ, 2012. Για τον Γεώργιο Γρίβα Διγενή [WWW Document]. URL <https://www.edon.org.cy/index.php/arxio/anak-edon/114-dik-antilipsi/istoria/668-gia-ton-griva> (accessed 4.14.22).
- Ένγκελς, Φ., 2010. Αντι-Ντίριγκ: Η ανατροπή της επιστήμης από τον κύριο Ευγένιο Ντίριγκ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Ιωάννου, Γ., 2006. Αγροτικές κολλεκτίβες στην Κύπρο [WWW Document]. <http://gregorisioannou.blogspot.com/>. URL <http://gregorisioannou.blogspot.com/2012/11/2006.html> (accessed 5.9.22).
- Ιωάννου, Φ., 2005. Έτσι άρχισε το Κυπριακό: Στα χνάρια μιας δεκαετίας (1940-1950) - Σχέσεις ΑΚΕΛ-ΚΚΕ στα χρόνια του εμφυλίου. ΦΙΛΙΣΤΩΡ.
- Καλτσώνης, Δ., 2009. Το δίλλημα της μπολιβαριανής δημοκρατίας: Κράτος & δίκαιο στην Βενεζουέλα του Ούγκο Τσάβες. ΞΙΦΑΡΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ, Αθήνα.
- Καμπρέρα, Μ.Π., 2010. Οι Κομμουνιστές και ο λεγόμενος «Σοσιαλισμός του 21ου αιώνα» [WWW Document]. Κομμουνιστική Επιθεώρηση. URL <https://www.komep.gr/m-article/OI-KOMMOYNISTES-KAI-O-LEGOMENOS-SOSIALISMOS-TOY-21oy-AIONA/> (accessed 3.16.22).
- Κάνφορα, Λ., 2009. Η δημοκρατία: Ιστορία μιας ιδεολογίας, 1η Έκδοση. ed. Εκδοσεις ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, Roma-Bari.
- ΚΚΚ-ΑΚΕΛ, 2014. Πολιτικές Αποφάσεις και Ψηφίσματα Συνεδρίων του ΚΚΚ και του ΑΚΕΛ. Κ.Ε. ΑΚΕΛ, Λευκωσία.
- Κολοντάι, Α., 2008. Η εργατική αντιπολίτευση. Εκδόσεις Άρδην.
- Κομμουνιστική Διεθνής, 2008. Η Κομμουνιστική Διεθνής: Οι θέσεις και το καταστατικό της Κομμουνιστικής Διεθνούς όπως ψηφίστηκαν από το Β' Συνέδριο της Πετρούπολης Μόσχας (6-5 Ιουλίου 1920), 2nd ed. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.

- Κοντογιώργης, Γ., 2007. Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΩΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ: Δημοκρατία και αντιπροσώπευση, Πρώτη. ed. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ, Αθήνα.
- Κουκουμάς, Γ., 2017. Σαν σήμερα ο δήμαρχος Λεμεσού μαζί με τους «κόκκινους» δημοτικούς συμβούλους φυλακίζονται επ' αόριστον από τους Άγγλους αποικιοκράτες [WWW Document]. <http://elemesos.com/>. URL <http://elemesos.com/index.php/2018-12-20-09-57-23/item/29952-dimarxoskokkinos030617.html> (accessed 5.9.22).
- Κυπριακή Δημοκρατία - Υπουργείο Εσωτερικών, 2021. Βουλευτικές εκλογές 2021 [WWW Document]. http://results.elections.moi.gov.cy/Greek/PARLIAMENTARY_ELECTIONS_2021/Islandwide.
- Λένιν, Β.Ι., 2016. Κράτος και Επανάσταση. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Λένιν, Β.Ι., 2015. Ο «αριστερισμός», παιδική αρρώστια του κομμουνισμού. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Λένιν, Β.Ι., 2013a. Τι να κάνουμε; Τα φλέγοντα ζητήματα του κινήματος μας. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Λένιν, Β.Ι., 2013b. Για το Προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Λένιν, Β.Ι., 2012. Ένα βήμα μπρος δύο βήματα πίσω (Η κρίση στο κόμμα μας). Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Λένιν, Β.Ι., 1917. Letter To Bolshevik Party Members⁸⁷ [WWW Document]. <https://www.marxists.org/>. URL <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/18.htm> (accessed 5.4.22).
- Λένιν, Β.Ι., 1904. (Reply by N. Lenin to Rosa Luxemburg) One Step Forward, Two Steps Back [WWW Document]. <https://www.marxists.org/>. URL <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1904/sep/15a.htm> (accessed 5.4.22).
- Λεύκης, Γ., 1984. Οι ρίζες. χ.ε., Λεμεσός.
- Λιόσης, Β., 2014. Τα κοινωνικοπολιτικά μέτωπα στην Τρίτη Κομμουνιστική Διεθνή: Θέσεις και αντιπαραθέσεις στη Γ' Κομμουνιστική Διεθνή για το Ενιαίο Μέτωπο,

- την Εργατική Κυβέρνηση, τα Συνδικάτα, τον Πόλεμο και το Φασισμό, 1η. ed. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΨΜ, Αθήνα.
- Λούκατς, Γ., 1978. Μαρξισμός και Σταλινισμός. Εκδόσεις Γράμματα, Αθήνα.
- Λούξεμπουργκ, Ρ., 2016. Κοινωνική μεταρρύθμιση ή επανάσταση;, 1η. ed. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Λούξεμπουργκ, Ρ., 2014. Μαζική απεργία, Κόμμα, Συνδικάτα, 2nd ed. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.
- Λούξεμπουργκ, Ρ., 1990. Σοσιαλισμός και Δημοκρατία: Οργανωτικά Προβλήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας. Εκδόσεις Κοροντζή, Αθήνα.
- Λούξεμπουργκ, Ρ., 1980. Η Ρωσική Επανάσταση - Μια κριτική Εκτίμηση, 3rd ed. ύψιλον, Αθήνα.
- Μαρξ, Κ., Εγγκελς, Φ., 2015. Για τον Αναρχισμό - Η πάλη με τον μπακουισμό την περίοδο της Α' Διεθνους, 2nd ed. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Παπασταύρος, Κ., 2009. Το κομμουνιστικό κίνημα και η αλλαγή συσχετισμών στην Λατινική Αμερική [WWW Document]. Κομμουνιστική Επιθεώρηση. URL <https://www.komep.gr/m-article/TO-KOMMOYNIΣTIKO-KINIMA-KAI-I-ALLAGI-SYSXETISMON-STI-LATINIKI-AMERIKI/> (accessed 3.16.22).
- Πουμπουρής, Μ., 1996. Λαβωμένη προσφορά. Μιχάλης Πουμπουρής, Λευκωσία.
- Σασούν, Ν., 2001. Εκατό χρόνια σοσιαλδημοκρατίας: Α' ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ, 1η. ed. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΝΩΤΗ Α.Ε., Αθήνα.
- Σεφεριάδης, Σ., 2008. Κινηματικές Συλλογικές Δράσεις Και Δημοκρατία : Ένα Μακροσκοπικό Υπόδειγμα. Διάπλους 49–52.
- Σεφεριάδης, Σ.Ι., 2014. «Το πρόβλημα της δημοκρατίας» Εισαγωγή στο Η δημοκρατική λειτουργία σε καμπή: προκλήσεις και απειλές στον πρώιμο 21ο αιώνα, in: Σεφεριάδης, Σ.Ι. (Ed.), . Νήσος, Αθήνα, pp. 11–62.
- Σεφεριάδης, Σ.Ι., 2014. Ριζοσπαστική δημοκρατία και κοινωνικά κινήματα, in: Η Δημοκρατική Λειτουργία Σε Καμπή: Προκλήσεις Και Απειλές Στον Πρώιμο 21ο Αιώνα. Νήσος, Αθήνα, pp. 381–410.

- Τμήμα Εργασιακών Σχέσεων, 2018. Εργατικές διαφορές και απεργίες 1999-2018 [WWW Document]. <http://www.mlsi.gov.cy/>. URL http://www.mlsi.gov.cy/mlsi/dlr/dlr.nsf/labourdisputesstat_el/labourdisputesstat_el?opendocument (accessed 5.10.22).
- Τομπάζος, Σ., 2018. Παγκόσμια Κρίση (2007 - 2017). Εκδόσεις Τόπος και Σταύρος Τομπάζος, Αθήνα.
- Τομπάζος, Σ., 2008. Ευρωπαϊκή Ένωση και Δημοκρατία, in: Ευρώπη Ποια Ευρώπη; Κρίση Στην Ευρωπαϊκή Ένωση Και Εναλλακτικές Πολιτικές. Πολύτροπον Α.Ε., Αθήνα, pp. 79–134.
- Τρότσκι, Λ., 2018. Η Προδομένη Επανάσταση. Εκδόσεις Παρασκήνιο, Αθήνα.
- Τρότσκι, Λ., 1923. A Letter to Party Meetings [WWW Document]. <https://www.marxists.org/>. URL A Letter to Party Meetings (accessed 5.5.22).
- Τσίκας, Κ.Α., 2019. Κομματικοί μετασχηματισμοί σε μετα-δημοκρατικό φόντο: Η περίπτωση του ΣΥΡΙΖΑ. Αθήνα.
- Υπηρεσία Μεταλλείων - Κυπριακή Δημοκρατία, 2009. Μεταλλεία [WWW Document]. http://www.moa.gov.cy/moa/mines/minesSrv.nsf/dmlmines_gr/dmlmines_gr?OpenDocument.